NOAM CHOMSKY

radikaliai kitos knygos

NOAM

CHOMSKY

TIKSLAI IR VIZIJOS

Noam Chomsky

Tikslai ir vizijos

Straipsnių rinkinys

Iš anglų kalbos vertė ir įvadą parašė Kasparas Pocius

Leidyklos redaktorius Saulius Repečka

Versta iš:
*Government in the Future (*Open Media Series)
Seven Stories Press, 2005

"Propaganda, American-style"
An expanded version of an article from *Propaganda Review* (Winter 1987-88).

"Soviet Union versus Socialism"
in Our Generation, Spring/Summer, 1986

"Goals and Visions"
in Chomsky on Anarchism, AK Press, 2005

Interviu with Ziga Vodovnik
in Chomsky on Anarchism, AK Press, 2005

ISBN 9955-640-12-X

UDK 316.3
Ch-484

TURINYS:

Kasparas Pocius

ALTERNATYVUSIS NOAMO CHOMSKY PASAULIS

Pirmą kartą Lietuvoje – radikalaus šiuolaikinės JAV politikos, ekonomikos ir viso to, ką vadiname kapitalizmu, kritiko, filosofo, lingvisto, anarchisto ir politinio aktyvisto Noamo Chomsky knyga. Lingvistas, 40 metų dėstęs Masačusetso technologijos institute ir padaręs kvapą gniaužiančių atradimų struktūrinės lingvistikos srityje, nuo septintojo dešimtmečio iki dabar kruopščiai analizuoja JAV užsienio politiką, jos įtaką valstybės vidaus gyvenimui ir apologetams intelektualams, kurie gina nusikaltimus, padarytus dėl „žmogaus teisių“ ir „paramos demokratijai”. Knygoje *Tikslai ir vizijos* pateikiamas šio mąstytojo minčių „koncentratas“, jame autorius nusako kitokio, geresnio ir labiau tinkamo gyventi pasaulio viziją. Negailestingai smerkdamas pasaulio viešpačius ir valdymo formas (ir Vakaruose ir Rytuose), valstybės bei rinkos tironus, Chomsky išaukština žmogų, jo prigimtį, laisvės ir brolybės troškimą. Jis supranta demokratiją ne kaip būdą užvaldyti pasaulį, sunaikinant mažųjų žmonių ir tautų ekonominę ir politine laisvę ir galimybes, o kaip tiesioginės demokratijos, laisvų asociacijų, tobulesnės visuomenės sukūrimą.

Tam, kad suprastume Chomsky vertybines nuostatas ir jo anarchizmą, reikia pažvelgti į jo biografinę dosję. Noamas Avramas Chomsky gimė 1928 m. Filadelfijoje ir užaugo žydų sionistų kultūrinėje tradicijoje, tarp Rytų Europos emigrantų.

Jo tėvas Williamas Chomsky 1913 m. pabėgo iš Rusijos, kad išvengtų tarnybos caro armijoje, o mama Elsie Simonofsky paliko Lietuvą, kai buvo vienerių metų amžiaus.

Chomsky augo depresijos ir fašizmo pavojaus metais. Kaip jis pats prisimena: „Ketvirtajame dešimtmetyje buvo visiškai aišku, kad nacizmas yra labai pavojinga jėga, ir ji užtemdė visą mano vaikystę". Taip pat jis prisimena streikus Amerikoje, kuriuos malšindavo įsiutusios policijos pajėgos. O Chomsky šeimoje buvo daug bedarbių, profsąjungų ir politinių aktyvistų. Jis augo tarp darbininkų klasės atstovų, taikliai aprašytų tokiuose romanuose kaip, pavyzdžiui, Johno Dos Passoso *Keturiasdešimt antroji paralelė*, ir nuo vaikystės stebėjo klasinį solidarumą bei kovą.

Nors Chomsky tėvai buvo Roosevelto tipo demokratai, Noamas turėjo dėdžių ir tetų, kurie dalyvavo komunistų, trockistų ir anarchistų veikloje. Būdamas vaikas, Chomsky jautė Niujorko radikaliųjų žydų intelektualinės kultūros įtaką. Jis reguliariai lankydavosi žydų anarchistų laikraščių kioskuose ir knygynuose. Tai buvo, pasak Chomsky, „darbininkų klasės kultūra, darbininkų klasės vertybės, solidarumas". Nuo komunistų partijos ši Amerikos žydų atšaka skyrėsi radikalia pusiau anarchistine bolševikų kritika. Dar būdamas jaunas Chomsky suprato, kad komunistai su Stalinu priešakyje veikia prieš Ispanijos darbininkų klasės interesus ir bando sužlugdyti darbininkų revoliuciją Ispanijos pilietinio karo metu (1936–1939). Chomsky pirmas politinis straipsnis apie Barselonos žlugimą buvo parašytas, kai jam buvo tik dešimt

metų. Komunistų partijos kontrrevoliucija prieš Ispanijos darbininkus, kurie buvo pradėję kolektyvizuoti žemę, kai kuriose vietovėse į savo rankas perėmė fabrikų valdymą ir kūrė savo armiją kovai su Franco, padarė Chomsky didžiulį įspūdį. Vėliau apie tai Chomsky rašė: „Komunistų partijos vykdomas Ispanijos revoliucijos slopinimas rodo, kad bolševizmas ir Vakarų liberalizmas vienijasi prieš liaudies revoliuciją".

Ankstyvoji anarchizmo įtaka Chomsky politinei minčiai negali būti pervertinta. Ji nubrėžė perspektyvą tolesnei jo politinei ir intelektualinei karjerai. Nuo 13 metų Chomsky save identifikavo kaip kairįjį – antibolševiką ir netruko pasijusti izoliuotas dėl savo politinių idealų. Chomsky būtų likęs eiliniu Filadelfijos žydu radikalu, jei nebūtų pasukęs kalbos studijų keliu.

Pradedant nuo pirmųjų esė ir baigiant tokioms knygomis kaip *Pasaulio tvarka: senoji ir naujoji (World Order: Old and New, 1996)* ar *Hegemonija ar išlikimas (Hegemony or Survival,* 2003*)* Chomsky plėtojo unikalią politinę kritiką. Pirmajame jo politinių tekstų rinkinyje *Amerikos valdžia ir naujieji mandarinai* (1969), dedikuotame „drąsiems jaunuoliams, atsisakantiems tarnauti nusikalstamame kare", yra esė, kuri ir po trijų dešimtmečių išsiskiria savo įžvalgomis ir kandžiu sarkazmu. "Lengva būti paveiktam šokiruojančio siaubo, kurį eskaluoja žiniasklaida [apie Amerikos karą Vietname – K. P] ir nesuprasti, kad tai – didesnio nusikaltimo brutuali išorė. Tas nusikaltimas – tai pasiryžimas įvesti socialinę tvarką, kuri garantuoja kančią, pažeminimą ir elementarių žmogaus teisių

pažeidimus." Jau šiame rinkinyje Chomsky atsiribojo nuo daugumos karo kritikų, kuriems jis buvo „tragiška klaida", ir pavadino jį amerikietišku imperializmu.

Nuo 1969 m. Chomsky išleido daug knygų apie JAV užsienio politiką Azijoje, Lotynų Amerikoje ir Artimuosiuose Rytuose. Knygoje *Lemtingas trikampis* puikiai išstudijuojama Izraelio valstybinio terorizmo istorija ir nuolatinė JAV vyriausybės parama Izraelio „Spartai" kaip strateginiam arealui, nuginkluojama „sionistinė" Arabų ir Izraelio konflikto versija ir reiškiama parama palestiniečių kovai.

Chomsky taip pat rūpinosi sukelti reakcijas į Rytų Timoro išsivadavimo kovą. Ši buvusi Portugalijos kolonija 1975 m. patyrė Indonezijos invaziją ir buvo aneksuota, kai okupantus parėmė JAV vyriausybė. Tada žuvo virš 200 000 timoriečių. Taip pat jis rašė knygas apie JAV remiamą valstybinį terorizmą Lotynų Amerikoje, Izraelio agresiją Vakarų krante, Gazą ir Libaną, konformistinės spaudos vaidmenį išlaikant gerai užmaskuotus "nemalonius faktus".

Chomsky aktyviai pasisakė prieš Persijos įlankos karą, 1993–1995 m. Oslo susitarimus – šie, kaip jis sakė, atnešė pergalę Izraeliui ir JAV. Pastaruoju metu šis nenuilstantis kovotojas tęsia kovą su JAV globaline politika, žiniasklaidos ir propagandos kontrole. Jo nuomone, būtent JAV administracija, jos remiamos korporacijos ir bankai vykdo tikrąjį valstybinį terorizmą pasaulyje.

Šioje knygoje skaitytojas ras teorines Chomsky kritikos konstravimo prielaidas. Jau ankstyvajame savo politinės

veiklos laikotarpyje, 1970 m., Chomsky savo pažiūras išdėsto paskaitoje „Valdžios ateitis“. Paveiktas septintajame dešimtmetyje įkaitusio JAV politinio klimato, filosofas ima lyginti įvairias pasaulio vizijas, pasiremdamas labai įžvalgiai parinktomis įvairių autorių citatomis – šio Chomsky sugebėjimo turėtų nenuvertinti ir patys aršiausi jo kritikai. Chomsky jau prieš daugiau nei trisdešimt metų išreiškė nuomonę, kad tokios socialinio valdymo formos kaip valstybinis socializmas Sovietų Sąjungoje ir valstybinis kapitalizmas visame kitame pasaulyje „yra regresyvios ir labai neadekvačios socialinės teorijos, ir daug fundamentalių problemų mums kyla iš šių dominuojančių socialinių formų nepriderinamumo ir netinkamumo modernioms industrinėms visuomenėms“. Klasikinio liberalizmo idėjas perėmę industrinės visuomenės ideologai sureikšmina privatinę nuosavybę, individualistinį egoizmą, ekonominio bei politinio elito interesų labui sunaikina žmogui įgimtą laisvės, bendruomeniškumo, lygybės instinktą, patį žmogų arba paverčia pažemintu sistemos sraigteliu, instrumentu, arba priverčia vaikytis turto, užmirštant viską, išskyrus Save. O valstybinis socializmas atsiranda sunaikinus revoliucinio išsilaisvinimo pamatus; raudonoji biurokratija (kaip ją pavadino europietiškojo anarchizmo tėvas Michailas Bakuninas, vienas didžiausių Chomsky autoritetų) yra dar žiauresnė nei kapitalistinė, nes jėga nuslopina žmonių siekius savarankiškai tvarkyti savo reikalus, sunaikina patį socialumą ir, žinoma, laisvę, pajungia žmones valstybinei kontrolei.

Valdžios ir ekonominės galios troškimas ir valstybiniams socialistams, ir valstybiniams kapitalistams atima norą rūpintis visuomenės gerove ir verčia pasaulį regresuoti. Kaip išeitį Chomsky mato socialinį libertarizmą – socialinę teoriją, pasak autoriaus, grindžiamą ir klasikiniu liberalizmu, ir kairiuoju marksizmu, ir anarchizmu. Libertarinis socializmas reiškia perėjimą nuo kapitalistinių santykių ar valstybinės kontrolės į tokį būvį, kuris ne tik žmogų išlaisvintų iš vergijos pančių, bet ir leistų jam tiesiogiai dalyvauti demokratijos kūrime– sudarytų galimybes kurtis daugybei „darbininkų tarybų, vartotojų tarybų, komunų asamblėjų, regioninių federacijų ir t. t., kuriose atstovaujama tiesiogiai ir yra galimybė jas keisti, taigi atstovaujantieji yra tiesiogiai atsakingi už aiškiai apibrėžtą ir integruotą socialinę grupę, kurios vardu pasisako aukštesnės tvarkos organizacijoje“. Taigi, tokia visuomenė ir yra Noamo Chomsky svajonių visuomenė.

Esė „Sovietų Sąjunga prieš socializmą“ Chomsky dar sykį išsako savo požiūrį į Rytų valstybę, kurioje revoliucija greitai tapo tironiško smurto ir žiaurumo įkaite; jos vardu prisidengę raudonieji biurokratai tyliai susidorojo su demokratinės kontrolės ir išsilaisvinimo mechanizmais, garsiai skelbdami apie komunizmo pergalę. Betgi Vakarų kapitalizmo ideologai ir valstybininkai, kuriuos Chomsky atvirai vadina sovietų kolegomis, gąsdindami visuomenę bolševizmo siaubu, nemažiau pasidarbavo naikindami tikros demokratijos galimybes Vakaruose bei leido įsigalėti laisvajai rinkai ir korporacijoms, beveik jau sunaikinusioms visa tai, ką

pasiekė ekonominės ir politinės laisvės siekiančios Vakarų visuomenės.

Esė „Propaganda. Amerikietiškasis stilius“ Chomsky rašo: „Totalitarinėse visuomenėse, kur veikia Tiesos ministerija, propaganda iš tiesų nesistengia kontroliuoti tavo minčių. Ji tik suteikia partinę liniją. Ji sako: „Štai oficiali doktrina, paklusk ir nepateksi į bėdą. Jei nukrypsi nuo linijos, mes tau kai ką padarysim, nes mes turime galią“. Demokratinės visuomenės negali taip veikti, nes valstybės galios kontroliuoti elgesį jėga daug labiau apribotos. Jei žmonėms leidžiama pareikšti nuomonę, tai tie, kurie turi galią, stengiasi kontroliuoti, ką tas liaudies balsas sako – kitais žodžiais tariant, žmonių mąstymą“. Performulavus šią Noamo Chomsky citatą į kito iškilaus mąstytojo, jau mums gerai žinomo Slavojaus Žižeko kalbą, geismas – turėti, mylėti, kurti, būti pripažintam visuomenėje – skatina pasisavinti, įtraukti į save tai, kas vadinama kapitalizmo ideologija – idėjas, įsitikinimus ir mintis, kurios jokiu būdu neišeitų už demokratinio diskurso ribų. Šias ribas saugoja tas pats geismas – tu negali kalbėti kitaip, nei tau leista šiuolaikinio viešojo diskurso. Kalbėti kitaip – reiškia būti neišgirstam, pažįstamam nebent saujelei savų žmonių, nebūti įtrauktam į viešus debatus. Esantis už diskurso ribų žmogus nėra politinis subjektas. Jis yra už įstatymo ribų. Demokratinės propagandos modelis atskleidžiamas nagrinėjant praėjusio amžiaus pabaigos neramumus Vietname, Nikaragvoje ir Irake, – visais tais atvejais ji veikia kaip diskursyvi prievarta.

Titulinėje esė „Tikslai ir vizijos“ bei interviu su jauna slovėnų aktyviste Ziga Vodovnik aptariama padėtis pasaulyje, sugriuvus Sovietų Sąjungai bei vykstant kapitalistinei globalizacijai. Chomsky paaiškina savo sprendimą palaikyti tautinės valstybės (kaip galimybės tų šalių gyventojams daryti tam tikrą įtaką politikos ir ekonomikos raidai) interesus šioje galios ir pinigų „iš viršaus“ viešpatavimo eroje. Jis mini Kubą ir Vietnamą kaip atsparos JAV hegemonijai pavyzdžius, aptaria nykią padėtį Rytų Europoje, siaubiamoje laukinio kapitalizmo. Iš čia randasi ir jo koncepcija apie Rytų Europą, kuri jau penkis šimtus metų Vakarų imperialistams tarnauja kaip „trečiasis pasaulis“ – į šią teoriją turbūt reikėtų ne mažiau atsižvelgti, diskutuojant mūsiškes vijimosi, atsilikimo ir artėjimo prie europietiškųjų tikslų strategijas. Įvairių pasipriešinimo kapitalizmo negerovėms strategijų ir alternatyvų jo viešpatavimui svarstymas šiandieninio pasaulio šviesoje, rėmimasis žmogaus prigimties koncepcijomis, įvairių kairiųjų judėjimų istorijų ir garsių asmenybių minčių pateikimas yra pagrindiniai Chomsky uždaviniai, ir šioje knygoje visa tai yra atskleista.

Visa tai, apie ką kalbama šioje knygoje, yra aktualu ir dabartinei Lietuvai, kurioje dabar ypatingai pastebimas prisitaikymas prie JAV ideologijos, kapitalizmo ir besaikio vartotojiškumo hegemonijos. Chomsky teikia idėjų visiems tiems, kurie ieško kūrybingų alternatyvų vienodam ir sterilizuotam mūsų gyvenimo stiliui, nesusitaiko su esama padėtimi, nes žino, kad tai, ką siūlo laisvosios rinkos ekonomika

ir kapitalistinis globalizacijos variantas, neatneš nei laisvės, nei demokratijos, nei sukurs pilietinę visuomenę, o greičiau bus žingsnis atgal. Vienintelė galimybė susikurti geresnį gyvenimą – tai mūsų pačių aktyvus dalyvavimas demaskuojant įvairias šiuolaikinio pasaulio blogybes, alternatyvių bendruomenių kūrimas, vieši pasisakymai, drąsių, kilnių tikslų ir vizijų įgyvendinimas.

Kasparas Pocius

VALDŽIOS ATEITIS

Parengta pagal pranešimą, skaitytą Poezijos centre, Niujorke, 1970 m. vasario 16-ąją

Koks valstybės vaidmuo išsivysčiusioje industrinėje visuomenėje? Atsakant į šį klausimą ir norint nubrėžti diskusijos ribas, manau, būtų naudinga nustatyti keturias šiek tiek idealizuotas pozicijas. Norėčiau paminėti šias pozicijas: pirmoji – klasikinis liberalas, antroji – socialistas libertaras, trečioji – valstybinis socialistas, ketvirtoji – valstybinis kapitalistas. Norėčiau aptarti kiekvieną poziciją iš eilės. Taip pat užbėgdamas už akių noriu paaiškinti savo asmeninį požiūrį, kad galėtumėte geriau įvertinti, ką aš sakau. Aš manau, kad socialistinės libertarinės koncepcijos – taip aš vadinu požiūrių spektrą nuo kairiojo marksizmo iki anarchizmo – yra visiškai teisingos, ir kad tai – derama ir natūrali klasikinio liberalizmo tąsa išsivysčiusioje industrinėje visuomenėje.

Priešingai, man atrodo, kad valstybinio socializmo ideologija, t. y. tai, kuo tapo bolševizmas, ir tai, kas išsirutuliojo iš valstybinio kapitalizmo ideologijos – modernios gerovės valstybės idėja – yra regresyvios ir labai neadekvačios socialinės teorijos, ir daug fundamentalių problemų mums kyla dėl šių dominuojančių socialinių formų nepriderinamumo ir netinkamumo modernioms industrinėms visuomenėms.

Taigi leiskite man aptarti šiuos keturis atramos taškus, pradedant klasikiniu liberaliu požiūriu.

KLASIKINIS LIBERALIZMAS

Klasikinis liberalizmas kaip savo didžiąją idėją pabrėžia opoziciją visoms, kad ir labiausiai apribotoms, valstybės kišimosi į asmeninį ir socialinį gyvenimą formoms. Šis teiginys gana gerai žinomas. Kad ir kaip būtų, samprotavimai, kurie veda prie šio teiginio, yra mažiau žinomi ir, aš manau, gerokai svarbesni nei jis pats.

Vienas iš ankstyviausių ir puikiausių šios pozicijos aprašymų pateiktas Wilhelmo von Humboldto veikale *Valstybės veiklos ribos* – jis buvo parašytas 1792 m., bet paskelbtas tik po šešiasdešimties metų. Remiantis šiuo požiūriu, valstybė siekia „padaryti žmogų instrumentu, kad jis tarnautų jos tikslams, nepaisydamas savo individualių tikslų"[1], ir, kadangi žmonės yra iš esmės laisvos, ieškančios, tobulinančios save būtybės, valstybė tampa labai antihumaniška institucija. Tai yra jos veikla ir egzistencija visiškai nedera su visai harmoninga, visapusiška žmogaus potencialo plėtra – taigi nedera su tuo, ką Humboldtas – ir kitame amžiuje Marxas, Bakuninas, Millis – laikė tikruoju žmogaus tikslu (ir aš manau, kad tai tikslus apibrėžimas).

Remdamiesi šiuo požiūriu, modernūs konservatoriai linkę laikyti save tikrais klasikinio liberalo palikuoniais. Tačiau, mano nuomone, šiai nuostatai galima pritarti tik iš labai paviršutiniškų pozicijų – tuo galima įsitikinti, geriau

[1] Wilhelm von Humboldt, *Limits of State Action,* J.W. Burrow, ed. (London: Cambridge University Press, 1969), p. 68.

išstudijavus pamatines klasikinės libertarinės minties idėjas, geriausiai, mano nuomone, nusakytas Humboldto.

Aš manau, kad šios problemos ir šiandien yra pakankamai reikšmingos, ir jeigu neprieštarausite tam tikrai ekskursijai į antikvariatą, norėčiau jas pagvildenti plačiau.

Humboldtui, kaip Rousseau, o dar anksčiau – kartezininkams, žmogaus pagrindinė savybė yra laisvė.

> Tyrinėjimas ir kūryba – štai tie centrai, apie kuriuos sukasi daugmaž visa žmogaus veikla[1].

Bet jis toliau sako, kad

> visa moralinė kultūra pražysta tik iš vidinio sielos gyvenimo ir [...] niekada negali būti produkuojama išorinių ir dirbtinių gudrybių [...] Suvokimo, kaip ir bet kurios žmogaus savybės, ugdymas, apskritai pasiekiamas veiklumu, savo paties gabumais ar savo paties metodais, leidžiančiais pasinaudoti kitų sugebėjimais[2].

Remdamasis šiomis prielaidomis, Humboldtas plėtoja edukacijos teoriją – jos aš dabar neaptarinėsiu. Ir tai ne viskas. Humboldtas plėtoja eksploatacijos ir susvetimėjusio darbo teorijos pradmenis – teorijos, kurią, mano manymu, siūlo ankstyvasis Marxas. Humboldtas faktiškai tęsia mano minėtą komentarą apie suvokimo ugdymą, spontaniškai nukreipdamas kalbą kita linkme. Jis teigia, kad „žmogus niekada taip nesisavina to, ką turi, kaip to, ką veikia; ir darbi-

[1] *Op. cit.,* p. 76
[2] *Op. cit.,* p. 19, 62

ninką, kuris rūpinasi sodu, turbūt yra teisingiau laikyti jo savininku, negu apatišką smagurį, skanaujantį jo vaisius"[1] . Jei išties žmogaus veikla išplaukia iš vidinio impulso,

> atrodo, kad visi valstiečiai ir amatininkai turi būti prilyginti menininkams; tai yra žmonės, kurie myli darbą savaime, tobulina jį savo plastiniu genialumu ir išradingumu, ir šitaip plėtoja savo intelektą, taurina savo charakterį, išaukština ir ištobulina savo pomėgius. Taigi žmonija būtų sutaurinta tų pačių dalykų, kurie dabar, kad ir būdami gražūs savaime, taip dažnai pasitelkiami ją, žmoniją, nužeminant… [L]aisvė neabejotinai yra būtina sąlyga, be kurios net palankiausia individualiai žmogaus prigimčiai veikla niekada negali būti tokia sėkminga ir teikti tiek naudos. Tai, kas nekyla iš laisvo žmogaus pasirinkimo arba yra tik apmokymo ar vadovavimo rezultatas, neįeina į pačią jo būtį ir lieka svetima jo prigimčiai; jis to neatlieka energingai, veikiau tai daro mechaniškai tiksliai[2].

Tokiais atvejais, kai žmogus veikia mechaniškai, reaguodamas į išorinius reikalavimus ar instrukcijas, o ne skatinamas savo interesų, energijos ir jėgos, „mes galime žavėtis tuo, ką jis daro, bet nekreipiame dėmesio į tai, kas jis yra" [3].

Humboldto supratimu, žmogus yra gimęs tyrinėti ir kurti tai, ką laisvai pasirenka pats, taip jis tampa labiau menininku nei gamybos instrumentu ar gerai išdresuota papūga. Tai yra jo [Humboldto – *vert. past.*] sampratos apie

---

[1] *Op. cit., p. 19.*

[2] *Op. cit., p. 22*

[3] Cit. pagal Marianne Cowan, ed., *Humanist Without Portfolio: An Anthology* (Detroit: Wayne State University Press, 1964).

žmogaus prigimtį esmė. Manau, kad ši samprata yra labai pamokanti, įdomi, palygintina su Marxu, ankstyvaisiais jo rankraščiais ir ypač su aiškinimu „apie darbo susvetimėjimą, kai darbas primestas darbininkui iš išorės […] nėra jo prigimties dalis […] (taigi) darbininkas ne pasitenkina savo darbu, bet save paneigia […] (ir yra) fiziškai išsekintas bei protiškai sumenkęs"; tai – susvetimėjęs darbas, kuris „nusviedžia kai kuriuos darbininkus atgal prie barbariško darbo, o kitus paverčia mašinomis", taip atimdamas iš žmogaus jo „rūšies pobūdį", „laisvą sąmoningą veiklą" ir „produktyvų gyvenimą"[1].

Taip pat prisiminkime gerai žinomą ir dažnai cituojamą Marxo apibrėžimą, taikomą aukštesnei visuomenės formai, kurioje „darbas tampa ne tik gyvenimo būdu, bet ir tuo, ko gyvenime labiausiai trūksta"[2]. Dar prisiminkime jį dažnai kritikuojant specializuoto darbo procesą, kuris „suluošina darbininką, paversdamas jį žmogaus fragmentu, nužemina jį iki mašinos priedo lygio, sunaikina visas darbo teikiamo žavesio liekanas, paverčia jį nepakenčiamu triūsu [...] atima iš darbininko intelektines darbo proceso galimybes, tokia pat proporcija, kokia mokslas yra inkorporuotas į darbą kaip nepriklausoma galia"[3].

---

[1] Cit. pagal Shlomo Avineri*, The Social and Political Thought of Karl Marx* (London: Cambridge University Press, 1968), p. 142, komentarai iš *Holy Family,* žr. Robert C. Tucker, ed*., The Marx-Engels Reader,* 2nd ed*.,* (New York: W. W. Norton, 1972), p. 133–135.

[2] Karl Marx*, Critique of the Gotha Program, op. cit.,* p. 388

[3] Karl Marx, *Capital, op. cit.,* p. 310.

Robertas Tuckeris yra teisingai pabrėžęs, kad Marxas revoliucionierių regi veikiau kaip sužlugdytą kūrėją, o ne kaip nepatenkintą vartotoją. Ir ši, daug radikalesnė, kapitalistinių santykių kritika kyla tiesiogiai, neretai išsakyta tais pačiais žodžiais, iš libertarinės Apšvietos epochos minties. Dėl to, aš manau, privalu pasakyti, kad klasikinės liberalizmo idėjos iš esmės yra nuodugniai antikapitalistinės, nors vėliau jos buvo plėtojamos ne ta kryptimi. Šių idėjų esmė turėjo būti sunaikinta tam, kad jos ideologiškai tarnautų moderniajam industriniam kapitalizmui.

Rašydamas XVIII a. devintajame dešimtmetyje ir dešimtojo dešimtmečio pradžioje Humboldtas nieko nežinojo apie tas formas, kurias įgaus industrinis kapitalizmas. Todėl šiame klasikiniame klasikinio liberalizmo tekste jis pabrėžia *valstybės* galios apribojimo problemą, bet nesutelkia dėmesio ties *privačios* galios problema. Priežastis yra aiški – jis tiki esmine privačių asmenų padėties lygybe ir kalba apie ją. Ir, žinoma, jis, kurdamas 1790-aisiais, nieko nežinojo apie būdus perinterpretuoti privataus asmens apibrėžimą korporacinio kapitalizmo eroje. Jis neįžvelgė – dabar pacituosiu anarchistą istoriką Rudolfą Rockerį, – kad „Demokratija su savo *motto*: „Visų piliečių lygybė prieš įstatymą“ ir Liberalizmas su savo „žmogaus kaip pačiam sau įstatymo“ idealu bus sutriuškinti kapitalistinių ekonominių realijų“[1]. Humboldtas nenumatė, kad grobuoniškoje kapitalistinėje ekonomikoje

[1] Rudolf Rocker, *Anarcho-Syndicalism: Theory and Practice* (Oakland: AK Press, 2004), p. 10.

valstybės kišimasis bus absoliuti būtinybė, siekiant išsaugoti žmogaus egzistenciją ir išvengti fizinės aplinkos destrukcijos. Aš, žinoma, kalbu optimistiškai. Kaip Karlas Polanyi yra pastebėjęs, save reguliuojanti rinka „nė minutės negalėtų egzistuoti nesunaikindama žmogiškojo ir gamtiškojo visuomenės turinio; ji fiziškai sunaikintų žmogų ir paverstų jo aplinką laukine gamta“[1]. Manau, šie žodžiai teisingi. Humboldtas taip pat nenumatė būdingos darbo savybės tapti preke, doktrinos, pagal kurią, kalbant Polanyi žodžiais, „ne prekei spręsti, kur ji turi būti parduota, kuriam tikslui naudojama, už kokią kainą turi būti leista ją pakeisti, kokiu būdu suvartoti ar sunaikinti“[2]. Bet šiuo atveju prekė, žinoma, yra žmogaus gyvenimas, ir todėl socialinė apsauga buvo minimali būtinybė suvaržyti iracionalią ir destruktyvią klasikinės laisvosios rinkos veiklą. Net Humboldtas 1790 m. nesuprato, kad kapitalistiniai ekonominiai santykiai įamžina vergiją, nors 1767 m. Simonas Linguet paskelbė juos esant net baisesnius už pančius.

> Neįmanoma gyventi kitaip negu verčiant mūsų laukų darbininkus dirbti žemę, kurios vaisių jie nevalgys, ir mūsų mūrininkus statyti namus, kuriuose jie negyvens. Tai būtinybė, įtraukianti juos į rinką, kur darbininkai laukia šeimininkų, padarysiančių jiems malonę ir nupirksiančių juos. Tai būtinybė, kuri priverčia juos pulti ant kelių prieš turtingąjį, kad gautų iš jo leidimą praturtėti [...] Kokią

---

[1] Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economical Origins Of Our Time* (Boston: Beacon Press, 1957), p. 3.
[2] *Op. cit*., p. 176.

didelę naudą jiems suteikė vergovės panaikinimas! Aš sakau tai su dideliu liūdesiu ir tiesiai: visa tai, ką jie gavo, yra nuolatos kankinanti bado mirties, negandos baimė, niekad nelankiusi jų protėvių iš žemutinių visuomenės sluoksnių... „Jis laisvas, – jūs sakote. – Ak! Tai jo nelaimė…" Šie žmonės, sako, neturi šeimininko […] jie turi vienintelį ir patį nuožmiausią, baisiausią iš šeimininkų – būtinybę. Tai juos nužemina iki žiauriausios priklausomybės.[1]

Ir jei vergovės idėjoje glūdi kažkas žeminančio žmogaus prigimtį, kaip primygtinai tvirtino kiekvienas Apšvietos šauklys, peršasi išvada, kad reikia laukti naujos emancipacijos, to, ką Fourier pavadino „trečiąja ir paskutiniąja emancipacine istorijos faze" – pirmoji vergus pavertė baudžiauninkais, antroji – baudžiauninkus samdiniais, o trečioji proletariatą pavers laisvais žmonėmis, pašalindama prekinį darbo pobūdį, pribaigdama samdomą vergiją ir įvesdama demokratinę komercinių, industrinių ir finansinių institucijų kontrolę.[2]

Visų šių dalykų Humboldtas savo klasikinėje liberalioje doktrinoje neaptarė ir nepastebėjo, bet manau, kad jis būtų pritaręs tokioms išvadoms. Tarkime, jis sutinka, kad valstybės kišimasis į socialinį gyvenimą būtų pagrįstas, „jei laisvė sugriautų pačias sąlygas, be kurių ne tik laisvė, bet ir egzistencija būtų neįmanoma", taigi tomis aplinkybėmis, kurios susidaro nevaržomoje kapitalistinėje ekonomikoje.[3]

---

[1] Cit. pagal Karl Marx, *Theories Of Surplus Value* (Volume IV of *Capital*, (Moscow: Progress Publishers, 1963), p. 346, 348, 349.
[2] Cit. pagal Matin Buber, *Paths In Utopia* (Boston: Beacon Press, 1958), p. 19.
[3] Wilhelm von Humboldt, *Limits of State Action,* p. 137

Ir Humboldtas, kaip matyti iš mano pateiktų citatų, negailestingai smerkia darbo susvetimėjimą.

Bet kuriuo atveju, jo išsakyta biurokratijos ir autokratinės valstybės kritika yra labai iškalbingas perspėjimas apie kai kuriuos niūrius moderniosios istorijos aspektus. Ir svarbu tai, kad jo kritikos bazė yra taikytina daug liberalesnei prievartos institucijų sričiai nei jis įsivaizdavo – būtent industrinio kapitalizmo institucijoms.

Nors Humboldtas atstovauja klasikinei liberaliajai doktrinai, jis nėra primityvus individualistas, kaip, pavyzdžiui, Rousseau. Rousseau išliaupsina laukinį, kuris „gyvena savyje"[1], bet Humboldto vizija visiškai kitokia. Jis apibendrina savo samprotavimus

teigdamas, kad

> visos idėjos ir argumentai, išplėtoti šioje esė, gali būti tiksliai redukuoti į teiginį, kad, nutraukus visus žmonijos pančius, bus stengiamasi rasti kiek įmanoma daugiau socialinių saitų. Izoliuotas žmogus negali tobulėti labiau už supančiotąjį.[2]

Jis faktiškai žvelgia į laisvų ryšių bendruomenę be valstybės ar kitų autoritarinių institucijų prievartos, visuomenę, kurioje laisvi žmonės gali kurti, domėtis ir pasiekti aukščiausią savo galių lygį. Faktiškai, gerokai pralenkdamas

---

[1] Jean-Jacques Rousseau, *First and Second Discourses*, R. D. Masters, ed. (New York: St. Martin's Press, 1964, p. 179.

[2] Wilhelm von Humboldt, *Limits of State Action*, p. 99–100.

savo epochą, jis pateikia anarchistinę viziją, kuri galbūt atitinka tolesnę industrinės visuomenės stadiją. Galbūt mes kada nors sulauksime dienos, kai visos šios įvairios gijos susipins į libertarinio socializmo visumą, – tai socialinė forma, kuri vargu ar egzistuoja šiandien, nors jos elementų galima pastebėti, tarkime, kalbant apie individo teisių garantijas – jos geriausiai buvo realizuotos, nors ir su tragiškais trūkumais, Vakarų demokratijose; Izraelio kibucuose, darbininkų tarybų eksperimentuose Jugoslavijoje; pastangose pažadinti liaudies sąmoningumą ir sukurti naujus įsitraukimo į socialinį procesą būdus; šios pastangos – fundamentali Trečiojo pasaulio revoliucijų dalis, sunkiai koegzistuojanti su nepateisinama autoritarine tvarka.

Apibendrindamas galiu pasakyti, kad pirmas valstybės konceptas, kurį renkuosi kaip atsparos tašką, yra klasikinis liberalizmas. Pagal jo doktriną, valstybės funkcijos turi būti drastiškai apribotos. Tačiau šis išpažįstamas apibūdinimas yra labai paviršutiniškas. Žvelgiant giliau, klasikinis liberalus požiūris kyla iš konkretaus žmogaus prigimties koncepto, kuriuo pabrėžiama įvairovės ir laisvos kūrybos svarba, taigi šis požiūris – fundamentaliai priešingas industriniam kapitalizmui su samdomąja vergija, susvetimėjusiu darbu ir hierarchiniais bei autoritariniais socialinio ir ekonominio organizavimo principais. Klasikinė liberali mintis, bent jau kalbant apie jos idealią formą, yra priešiška savininkiško individualizmo konceptams, kurie būdingi kapitalistinei ideologijai. Dėl šios priežasties klasikinė liberali mintis siekia pašalinti

socialinius pančius ir pakeisti juos socialiniais ryšiais, o ne besivaržančiųjų godumu, grobuonišku individualizmu ir, suprantama, ne korporacinėmis imperijomis – nesvarbu, valstybinėmis ar privačiomis. Štai kodėl klasikinė libertarinė mintis, derinama su industrinio kapitalizmo suvokimu, mano manymu, veda tiesiai į libertarinį socializmą, ar, jei norite, anarchizmą.

LIBERTARINIS SOCIALIZMAS

Antras atramos taškas, kurį noriu aptarti, yra socialisto libertaro valstybės vizija. Vienas prancūzų rašytojas, linkęs pritarti anarchizmui, rašė, kad „anarchizmas turi platų užpakalį – kaip ir popierius, jis ištveria viską“[1]. Egzistuoja daug anarchizmo atspalvių. Tačiau mane šiuo atveju domina tik viena pakraipa – Bakunino anarchizmas. Šis autorius 1865 m. anarchistų manifeste paskelbė, kad tam, kad būtum anarchistas, pirmiausia reikia būti socialistu. Taip pat mane domina Adolpho Fischerio, vieno iš *Haymarket* maišto (1886) kankinių, anarchizmas; jis teigė, kad „kiekvienas anarchistas yra socialistas, bet nebūtinai kiekvienas socialistas yra anarchistas“[2]. Nuoseklus anarchistas turi priešintis privačiai gamybos priemonių nuosavybei. Tokia nuosavybė, cituojant garsiąją Proudhono frazę, tikrai yra vagystės forma[3]. Bet nuoseklus anarchistas taip pat priešinsis

[1] Cit. pagal James Joll, *The Anarchists* (Boston: Little, Brown, 1965), p. 145-145.

[2] Cit. pagal Daniel Guerin, *Anarchism: From Theory To Practice* (New York: Monthly Review, 1970), p. 12.

[3] Pierre-Joseph Proudhon, *What is Property?* (New York: Howard Fertig, Inc., 1966), p. 12.

„vyriausybės vykdomam gamybos organizavimui. Tai reiškia valstybinį socializmą, šalies pareigūnų įsakinėjimą gamintojams, bei vadybininkų, mokslininkų, parduotuvių savininkų įsakinėjimą parduotuvėje... Darbo klasės tikslas yra laisvė nuo išnaudojimo. Šio tikslo nepasiekė ir negali pasiekti nauja valdančioji klasė, pakeisianti buržuaziją. Jį gali realizuoti tik patys darbininkai, kai jie įsteigs darbininkų tarybas ir taps savo produkcijos šeimininkais."[1] Šios pastabos cituojamos iš kairiojo marksisto Antono Pannekoeko veikalo. Manau, kad svarbu pažymėti, jog radikalus marksizmas, – tas, kurį Leninas yra pavadinęs vaikišku ultrakairumu[2], – susilieja su anarchistinėmis srovėmis. Leiskite man pateikti dar vieną kairiojo marksizmo ir socialistinio anarchizmo pavyzdį. Štai jums „revoliucinio socializmo" apibrėžimas:

> Socialistas revoliucionierius teigia, kad valstybinė nuosavybė – tiesiausias kelias į biurokratinį despotizmą. Mes paaiškinome, kodėl valstybė negali demokratiškai kontroliuoti pramonės. Pramonę demokratiškai valdyti ir kontroliuoti gali tik darbininkai, renkantys iš savo tarpo pramonės administracijos komitetus. Socializmas bus fundamentali industrinė sistema; jos šalininkai bus susiję su industrija. Taigi tie, kurie visuomenėje plėtoja socialinę ir darbinę veiklą, bus tiesiogiai atstovaujami vietinėse ir centrinėse pramonės tarybose – socialinės administracijos įstaigose. Taigi šių delegatų galios priklausys nuo tų, kurie dirba, ir jie žinos, ko reikia bendruomenei. Kai susirinks administracinis pramonės centro

---

[1] Anton Pannekoek *Theses on The Fight of The Working Class Against Capitalism*, www.marxists.org/archive/pannekoe/1947/theses-fight.htm.

[2] Žr. V. I. Lenin, *Left-Wing Communism: An Infantile Disorder* (Moscow: Progress Publishers, 1964).

komitetas, jis reprezentuos kiekvieną socialinės veiklos fazę. Vadinasi, kapitalizme susiformavusią politinę ar geografinę valstybę pakeis socialistinis pramonės administravimo komitetas. Perėjimas iš vienos socialinės sistemos į kitą bus *socialinė revoliucija*. Politinė valstybė istoriškai reiškia viešpataujančiųjų klasių *žmonių* valdžią; Socialistinė Respublika turės *pramonės* valdžią, veikiančią visos bendruomenės vardu. Pirmoji valdymo forma reiškė ekonominį ir politinį daugumos pajungimą; antroji reikš ekonominę laisvę visiems – todėl tai bus tikroji demokratija[1].

Šios citatos yra paimtos iš knygos, pavadintos *Valstybė: jos kilmė ir funkcijos,* parašytos Williamo Paulo 1917 m., dar prieš Lenino *Valstybę ir revoliuciją*, jo libertariškiausią veikalą.

Williamas Paulas buvo vienas iš Didžiosios Britanijos komunistų partijos kūrėjų, vėliau šios partijos žurnalo leidėjas. Įdomu, kad jo pateikta valstybinio socializmo kritika panaši – manau, labai panaši – į libertarinę anarchistų doktriną, ypač teiginiu, kad valstybė privalo išnykti, būti pakeista darbininkiškos visuomenės organizacijos pačiame socialinės revoliucijos procese. Proudhonas 1851 m. rašė, kad tai, į ką mes keičiame valdžią, yra industrinė organizacija; galima pacituoti daug panašių komentarų. Tokia iš esmės yra pamatinė revoliucionierių anarchistų idėja.

Dar svarbiau už faktą, kad galima pacituoti daug panašių pareiškimų, yra tai, kad šios idėjos buvo keletą kartų

[1] William Paul, *The State: It's Origins and Functions* (Glasgow: Socialist Labour Press, 1918), p. 197–198.

įgyvendintos spontaniškais revoliuciniais veiksmais, pavyzdžiui, Vokietijoje ir Italijoje po Pirmojo pasaulinio, karo ir Katalonijoje 1936-aisiais.

Galima įrodinėti, bent aš taip darysiu, kad tarybų komunizmas *(council communism)* – remiantis minėtąja ilga citata – yra natūrali revoliucinio socializmo forma industrinėje visuomenėje. Reflektuojamas intuityvus supratimas, kad demokratija yra didi apgaulė, kai industrinė sistema yra kaip nors kontroliuojama autokratinio elito – nesvarbu, ar tai būtų savininkai, vadybininkai, technokratai, partija, valstybinė biurokratija ar dar kas nors. Klasikinių liberaliųjų idealų, kuriuos taip pat yra puoselėję Marxas, Bakuninas ir visi tikri revoliucionieriai, autoritarinio dominavimo sąlygomis negalima įgyvendinti. Žmonija, kitais žodžiais tariant, nebus laisva tam, kad domėtųsi, kurtų ir iki tobulumo išplėtotų savo potencialą; darbininkas liks pažemintu žmogaus fragmentu, instrumentu gamybiniame procese, kontroliuojamame iš viršaus. Remiantis šiuo požiūriu, revoliucinio libertarinio socializmo idėjos buvo nugrimzdusios paskutiniojo pusšimčio metų industrinėse visuomenėse. Dominuojančios ideologijos buvo valstybinis socializmas ir valstybinis kapitalizmas.

Bet per paskutiniuosius pora metų būta įdomaus atgimimo. Mano cituotos Antono Pannekoeko tezės buvo paimtos iš radikalios prancūzų darbininkų grupės brošiūros[1], o Williamo Paulo pastabos apie revoliucinį socializmą cituoja-

---

[1] *Informations Correspondance Ouvriere.*

mos Walterio Kendallo pranešime, skaitytame 1969 m. Anglijos Šefildo mieste vykusioje nacionalinėje konferencijoje apie darbininkų kontrolę[1].

Abi šios grupės reprezentuoja kai ką svarbaus. Darbininkų kontrolės judėjimas Anglijoje per kelerius pastaruosius metus tapo didele jėga. Šį judėjimą sudaro keletas didžiausių profsąjungų, tokių kaip Jungtinė inžinierių ir liejyklų darbininkų profsąjunga, – tai antra pagal dydį profsąjunga Anglijoje, ji prisiėmė minėtuosius principus kaip idėjinį pamatą. Šio judėjimo nariai surengė ne vieną sėkmingą konferenciją ir paskelbė įdomios propagandinės literatūros. Panašūs procesai vyksta ir žemyninėje Europoje. 1968 m. gegužės mėnuo Prancūzijoje, Vokietijoje ir Anglijoje paskatino domėjimąsi tarybų komunizmu ir panašiomis idėjomis, taip pat ir kitomis libertarinio socializmo formomis. Nenuostabu, kad Jungtinės Valstijos – jose egzistuoja labai konservatyvi ir ideologizuota visuomenė – liko sąlygiškai nepaliestos šių srovių. Šaltojo karo mitologijos erozija bent jau daro įmanomą diskusiją kai kuriais klausimais. Jei dabartinė represijų banga būtų atmušta, jei kairieji nugalėtų polinkį į savižudybę ir susitelktų ties paskutiniojo dešimtmečio pasiekimais, problema, kaip demokratiškai organizuoti industrinę visuomenę, demokratiškai kontroliuojamą ir darbo vietose, ir bendruomenėje, turėtų tapti pagrindinis intelektinių svarstymų objektas tiems, kurie su-

[1] www.whatnextjournal.co.uk/Pages/Newint/Kendall2.html.

pranta šiuolaikinės visuomenės problemas. Prasidėjus masiniam judėjimui už revoliucinį libertarinį socializmą – to aš tikiuosi, – spekuliacijos turėtų virsti veiksmais.

Atrodytų donkichotiška priskirti marksizmą ir anarchizmą tai pačiai rubrikai, kaip aš padariau – prisiminkime praėjusio šimtmečio anarchistų ir marksistų priešpriešą – pradedant nuo Marxo ir Engelso susipriešinimo su, tarkime, Bakuninu ir Proudhonu. XIX a. jų požiūriai į valstybę buvo skirtingi, bet tam tikru atžvilgiu taktiniai. Anarchistai buvo įsitikinę, kad kapitalizmą ir valstybę reikia sugriauti kartu. Engelsas 1883 m. laiške paprieštaravo šiai minčiai taip:

> Anarchistai viską apverčia aukštyn kojom. Jie skelbia, kad proletarų revoliucija turi *prasidėti* sunaikindama politinę valstybės organizaciją... Tačiau ją tokiu metu sugriauti reikštų sugriauti organizmą, kurio teikiamomis priemonėmis pergalingasis proletariatas galėtų įtvirtinti savo naujai užkariautą valdžią, pašalinti kapitalistinę priešpriešą ir įvykdyti visuomenės ekonominę revoliuciją – be jos pergalė baigtųsi nauju sutriuškinimu ir masinėmis darbininkų skerdynėmis, panašiomis į įvykusias po Paryžiaus komunos[1].

Manau, teisinga būtų pasakyti, kad Paryžiaus komuna reprezentavo libertarinio socializmo, ar, jei norite, anarchizmo idėjas, ir Marxas, žinoma, apie tai rašė su dideliu entuziazmu. Komunos patirtis jam faktiškai leido modifikuoti savo valstybės vaidmens sampratą ir perimti anarchistiškesnę

[1] www.marxists.org/archive/marx/works/1883/letters/83_04_18.htm.

perspektyvą, siejamą su socialine revoliucija – tai pastebima, tarkime, 1872 m. *Komunistų partijos manifesto* leidimo pratarmėje[1].

Taip, žinoma, kad komuna buvo paskandinta kraujyje, o anarchistinės komunos Ispanijoje sutriuškintos fašistų ir komunistų armijų. Ir galima teigti, kad labiau diktatoriškos struktūros būtų apsaugojusios revoliuciją nuo priešiškų jėgų. Bet aš tuo labai abejoju. Galiausiai Ispanijos atvejis rodo, kad nuoseklesnė libertarinė politika būtų suteikusi vienintelį šansą apginti revoliuciją. Žinoma, apie tai galima būtų pasakoti ilgas istorijas, taigi nenoriu išsiplėsti, bet galiausiai tampa aišku, kad po pastarojo pusšimčio metų įvykių būtų naivu neįžiūrėti tiesos Bakunino nuolat kartotuose perspėjimuose, jog „raudonoji biurokratija" įrodys esanti „pati niekšiškiausia ir pavojingiausia mūsų šimtmečio apgaulė"[2]. Kartą 1870 m. jis pasakė: „Pasodinkite patį radikaliausią revoliucionierių į visos Rusijos sostą arba suteikite jam diktatoriaus galią [...] ir mažiau kaip po metų jis taps blogesnis už patį carą"[3].

Šiuo atžvilgiu Bakuninas buvo labai įžvalgus, ir toks kairiųjų atstovų perspėjimas vis pasikartodavo. Pavyzdžiui, paskutiniame devyniolikto amžiaus dešimtmetyje anarchosindikalistas Fernandas Pelloutier paklausė: „Bet argi pereinamojo tipo valstybė privalo būtinai ir neišvengiamai iškęsti kolektyvistinio kalėjimo etapą? Ar ji negalėtų būti

---

[1] Robert C. Tucker, ed., *The Marx-Engels Reader*, p. 469–470.
[2] Cit. pagal Daniel Guerin, *Anarchism: From Theory To Practice*, p.25.
[3] *Op. cit*.,p. 25–26.

grindžiama libertariniais principais, apribotais tik gamybos ir vartojimo reikmėmis, ir nusikračiusi politinių institucijų?“[1]

Netvirtinu turįs atsakymą į šį klausimą, bet manau, kad pakankamai aišku, jog, jei atsakymas yra teigiamas, tikimybė, kad įvyks tikrai demokratinė revoliucija, įgyvendinsianti humanistinius kairiųjų idealus, yra gana maža. Mano manymu, Martinas Buberis gana glaustai apibūdino šią problemą: „Kalbant apie daiktų prigimtį, negalima tikėtis, kad medelis, paverstas lazda, toliau lapotų“[2]. Tik dėl šios priežasties yra svarbu, kad galingas revoliucinis judėjimas egzistuotų Jungtinėse Valstijos, jei norime, kad būtų galimybių rastis demokratiniams socialiniams radikalaus pobūdžio pasikeitimams bet kur kapitalistiniame pasaulyje. Panašias pastabas, be abejo, galima pritaikyti ir Rusijos imperijai.

Iki gyvenimo pabaigos Leninas pabrėždavo idėją, kad „elementari marksizmo tiesa yra ta, jog socializmo pergalei reikia jungtinių išsivysčiusiose šalyse gyvenančių darbininkų pastangų“[3]. Pagaliau jai reikia, kad spaudimas iš vidaus trukdytų didiesiems pasaulinio imperializmo centrams įvykdyti kontrrevoliucinį puolimą. Tik tokios galimybės leis revoliucijoms nugalėti prievartines valstybės institucijas, stengiantis pereiti prie tiesioginės demokratinės ekonomikos kontrolės.

---

[1] Cit. pagal Daniel Guerin, ed., *No Gods, No Masters,* (Oakland: AK Press, 1998) vol. 2, p. 55.
[2] Matin Buber, *Paths In Utopia*, p. 127.
[3] Cit. pagal Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle* (New York: Pantheon, 1968), p. 4.

Vėlgi leiskite man apibendrinti. Aš minėjau du diskusijos apie valstybę atsparos taškus: klasikinį liberalizmą ir libertarinį socializmą. Ideologiškai jie atstovauja tam pačiam požiūriui – kad valstybės funkcijos yra represyvios ir valstybės veiksmai turi būti apriboti. Libertarinio socializmo atstovai žengia toliau tvirtindami, kad valstybės galia turi būti eliminuota ir pakeista demokratine industrinės visuomenės organizacija su tiesiogine visų institucijų liaudies kontrole per žmones, kurie dirba šių institucijų darbą ar yra tiesiogiai jo veikiami, daugybę darbininkų tarybų, vartotojų tarybų, komunų asamblėjų, regioninių federacijų ir t. t., kuriose atstovaujama tiesiogiai ir yra galimybė jas keisti, taigi atstovaujantieji yra tiesiogiai atsakingi už aiškiai apibrėžtą ir integruotą socialinę grupę, kurios vardu pasisako aukštesnės tvarkos organizacijoje, – tai akivaizdžiai skiriasi nuo mūsiškės atstovavimo sistemos.

KONTRARGUMENTAI

Labai teisinga būtų paklausti, ar tokia sistema yra tikėtina sudėtingoje aukštų technologijų visuomenėje. Kontrargumentus galima skirstyti į dvi pagrindines kategorijas. Pirmoji kategorija yra ta, kad tokia organizacija – priešinga žmogaus prigimčiai, o antroji kategorija griežtai teigia, kad tai nesuderinama su efektyvumo *(efficiency)* poreikiais. Norėčiau trumpai nusakyti kiekvieną kategoriją.

Pažvelkime į pirmąjį kontrargumentą – kad laisva visuomenė yra priešiška žmogaus prigimčiai. Dažnai klausiama, ar žmonės iš tikrųjų nori laisvės, ar jie trokšta kartu su laisve užgriūvančios atsakomybės, ar jiems labiau patiktų būti valdomiems geranoriško šeimininko. Esamo valdžios pasiskirstymo apologetai nuosekliai pasisako už vieną ar kitą laimingo vergo idėjos versiją. Prieš du šimtmečius Rousseau pasmerkė politinius ir intelektinius sofistus, kurie ieškojo būdų užtemdyti tai, ką jis teigė – būtent kad esminis ir išskirtinis žmonijos turtas yra laisvė: „Jie priskiria žmonėms prigimtinį polinkį į tarnystę [...] nemąstančiųjų, kad laisvė yra tas pats kaip nekaltybė ir dorybė, vertė yra juntama tol, kol jais žavimasi, o skonėjimasis jais prarandamas tuo pat metu, kai jie praranda skonį“[1]. Kaip šio teiginio įrodymus jis pateikia visų laisvųjų gudrybes siekiant apsisaugoti nuo priespaudos. Tiesa, Rousseau sako: tie, kuriems uždrausta gyventi laisvai,

> nedaro nieko, tik ištisai giriasi ramybe – ja džiaugiasi surakinti grandinėmis... Bet kai aš matau kitus, aukojančius malonumus, ramybę, turtą, galią ir patį gyvenimą dėl šios vienintelės vertybės, kuri yra taip niekinama ją praradusiųjų; [...] kai aš matau galybes visai nuogų laukinių, niekinančių europietišką pasitenkinimą ir kenčiančių alkį, ugnį, kalaviją ir mirtį tam, kad tik išsaugotų savo nepriklausomybę, aš nemanau, kad vergai nesupranta laisvės.[2]

[1] Jean-Jacques Rousseau, *First and Second Discourses*, p. 164.
[2] *Op. cit.*, p. 165.

Tai – komentaras, kurį turbūt galėtume interpretuoti šiuolaikiškai.

Panašiai samprotavo Kantas po keturiasdešimties metų. Jis prisipažino negalįs teigti, kad žmonės „nėra subrendę laisvei“, pavyzdžiui, kokio nors pono baudžiauninkai.

> Jei bus taip mąstoma, laisvės niekad nepasieksime; neįmanoma pasiekti laisvės brandos negavus jos; reikia būti laisvam, kad galėtum suprasti, kaip laisvai ir našiai naudotis savo galiomis. Pirmieji bandymai, žinoma, bus brutalūs ir lems skausmingesnį ir pavojingesnį būvį už tą, kuris prieš tai egzistavo viešpatavimo sąlygomis, bet taip pat suteiks apsaugą nuo išorinio valdymo. Kad ir kaip būtų, sąmoningumą galima pasiekti tik per patirtį, ir laisvė yra būtina, kad būtų įmanoma tą patirtį kaupti [...] Priimdami principą, jog laisvė yra bevertė kontroliuojamiesiems ir kad galima jiems tą laisvę amžinai uždrausti, jie sulaužo patį Dievo, sukūrusio žmogų laisvą, įstatymą.[1]

Ši citata yra įdomi dėl savo konteksto. Kantas teroro metu gynė Prancūzijos revoliuciją nuo tų, kurie įrodinėjo, kad tai ženklas, jog masės nėra pasiruošusios laisvės malonei. Manau, jo pastabos yra svarbios ir šiandien. Nė vienas racionaliai mąstantis žmogus nepritars prievartai ir terorui, ypač terorui porevoliucinėse valstybėse, kurių valdžia pateko į nuožmių autokratų rankas ir ne sykį buvo pasiekusi neapsakomą laukiniškumo lygį. Tuo pat metu joks supratingas ar humaniškas žmogus per greitai nepasmerks prie-

[2] Immanuel Kant, *Religion Within the Limits of Reason Alone,* 1793, Book 4, Part 2, Section 3.

vartos, kuri dažnai atsiranda, kai po ilgos priespaudos masės pakyla prieš savo pavergėjus ar žengia pirmuosius žingsnius į laisvę bei socialinę rekonstrukciją.

Tik keleriais metais anksčiau už Kantą Humboldtas išsakė požiūrį, labai panašų į kantiškąjį. Jis taip pat teigė, kad laisvė ir įvairovė yra reikšmingos, žmogaus savirealizacijos sąlygos:

> Niekas taip nebrandina laisvei, kaip pati laisvė. Ši tiesa gal nėra suprantama tiems, kurie dažnai tokiu nebrandumu pateisindavo besitęsiančią priespaudą. Bet man atrodo, kad ji išsirutulioja iš pačios žmogaus prigimties. Nesugebėjimas būti laisvam gali kilti tik iš intelektinės ir moralinės valdžios troškimo; šios galios padidinimas yra vienintelis tų troškimų išsipildymas; bet tai yra prielaida panaudoti valdžią, o valdžios panaudojimas yra laisvės, pažadinančios spontanišką veikimą, prielaida[1].

Tie, kurie šių dalykų nesupranta, sako Humboldtas, „teisingai gali būti įtariami žmogaus prigimties nesuvokimu ir siekiu paversti žmones mašinomis“ [2].

Rozos Luxemburg broliška ir prielanki bolševikų ideologijos ir praktikos kritika buvo labai panaši. Tik aktyvus masių dalyvavimas savivaldoje ir socialinėje rekonstrukcijoje gali atnešti tai, ką ji vadino dvasine transformacija masėms, šimtmečius pažemintoms buržuazijos valdymo; vien tik jų kūrybinė patirtis ir spontaniškas veikimas galėtų

---

[2] Wilhelm von Humboldt, *Limits of State Action,* p. 143.
[1] *Op. cit*, p. 18.

išspręsti milijardus problemų, kuriant libertarinę socialistinę visuomenę. Be to, ji teigė, kad „istoriškai tikro revoliucinio judėjimo klaidos yra vaisingesnės už protingiausio Centro komiteto neklaidingumą“[1]. Manau, kad šios tezės gali būti tiesiogiai paverstos paraleline „dvasingos *(soulful)* korporacijos“ ideologija, dabar gana populiaria Amerikos akademiniuose sluoksniuose. Pavyzdžiui, Carlas Kaysenas rašo:

> Savininkų agentai nebesiekia maksimalizuoti investicijų teikiamo pelno, vadybininkai nebebus atsakingi akcininkams, įdarbintiesiems, vartotojams, visai visuomenei ir, tai svarbiausia, pačiai firmai kaip institucijai [...] Nebėra godumo apraiškų, nėra pastangų spausti darbininkus ar bendruomenę, siekiant padidinti verslo pelningumą. Moderni korporacija yra dvasinė korporacija[2].

Taip pat ir valdanti partija yra dvasinė partija, ir abiem atvejais tie, kurie reikalauja žmonių paklusnumo geranoriškoms autokratijoms, manau, pagrįstai gali būti apkaltinti „troškimu paversti žmones mašinomis“.

Nemanau, kad norint įrodyti argumentus, kuriuos pateikia Rousseau, Kantas, Humboldtas, Luxemburg ir daugybė kitų, dabartyje reikėtų ieškoti mokslinių įrodymų. Juos įrodyti galima tik remiantis patirtimi bei intuicija. Galima taip pat pagalvoti apie socialinius dviejų požiūrių padarinius: vieno

---

[1] www.marxists.org/archive/luxemburg/1904/questions-rsd/index.htm.

[2] Carl Kaysen, “The Social Significance of the Modern Corporation”, *American Economic Review*, May 1957, p. 313–314.

atstovai tvirtina, kad žmonės gimsta būti laisvi, o kito – jog jie gimsta tam, kad būtų valdomi geranoriškų autokratų.

Ką galima pasakyti apie antrąjį kontrargumentą, efektyvumo klausimą? Ar demokratinė industrinės sistemos kontrolė, nusileidžianti iki žemiausių funkcinių pakopų, yra nesuderinama su efektyvumu? Tokie argumentai grindžiami keleriopai. Pavyzdžiui, kai kurie tvirtina, kad centralizuotas valdymas yra technologinė būtinybė, bet aš manau, kad atidžiau pažvelgus šis argumentas gerokai susilpnėja. Technologijos vadybininkų grupei teikiama dalykinė informacija per tą patį laiką galėtų būti perduota visiems darbuotojams. Technologija, kuri sugebėtų eliminuoti bukinantį darbą, paverčiantį žmones specializuotais darbo instrumentais, galėtų suteikti jiems poilsio ir studijavimo galimybę tam, kad jie išmoktų racionaliai panaudoti tą informaciją. Žvelgiant dar toliau, pats ekonominis elitas, nuo kurio „dvasingmas varvėte varva" – prisiminus Ralpho Milibando frazę – yra suvaržytas sistemos, kurioje jis funkcionuoja tam, kad organizuotų gamybą dėl savaime suprantamų tikslų - galios, augimo, pelno, bet ne tam, kad būtų patenkinti prigimtiniai žmogaus poreikiai, kurie kritiškai gali būti išreikšti tik kolektyviškai[1]. Teiginys, kad sprendimai, priimti paties kolektyvo, reflektuos gamybos poreikius ir interesus, yra taip pat, o gal net labiau priimtinas už teiginį, kad sprendimus dėl gamybos gali priimti tik įvairūs dvasingi elitai.

[1] Žr. Ralph Miliband*, The State in Capitalist Society* (London: Weidenfield & Nicolson, 1969).

Kad ir kaip būtų, sunkoka rimtai ginčytis apie efektyvumą visuomenėje, kuri skiria milžiniškus resursus švaistymui ir destrukcijai. Kaip visiems žinoma, pats efektyvumo konceptas varva ideologija. Prekių maksimalizavimas vargu ar yra vienintelė padorios egzistencijos galimybė.

VALSTYBINIS SOCIALIZMAS IR VALSTYBINIS KAPITALIZMAS

Nagi, pagaliau pereikime prie trečiosios ir ketvirtosios pozicijos, bolševizmo – arba valstybinio socializmo ir valstybinio kapitalizmo. Bandysiu įrodyti, kad jie turi bendrų bruožų ir įdomiai nukrypsta nuo klasikinių liberalių idėjų, vėliau tapusių libertarinio socializmo idėjomis. Aš susirūpinęs mūsų visuomene, tad leiskite man pasidalyti su jumis keliomis įžvalgomis apie valstybės vaidmenį, jos galimą evoliuciją ir ideologines prielaidas, kurios lydi, o kartais maskuoja šiuos fenomenus. Pradėdami galime išskirti dvi valstybės sistemas: politinę ir ekonominę. Pirmajai priklauso žmonių renkami atstovai, kurie užsiima viešąja politika; antroji iš principo yra privačios galios sistema – sistema privačių imperijų, nepriklausomų nuo viešosios kontrolės, nebent tolimais ir netiesioginiais ryšiais, – tokia yra feodalinė diduomenė ar totalitarinė diktatūra. Šitoks visuomenės organizavimas sukelia keletą tiesioginių padarinių. Pirmasis yra tai, kad subtiliu būdu autoritariškai pavergiamas labai didelių žmonių masių, pavaldžių įsakymams iš viršaus, protas.

Aš manau, kad tai daro didelį poveikį bendriems kultūriniams bruožams: tikėjimui, kad privalu paklusti savavališkam diktatui ir sutikti su autoritetu. Kalbant apie pastarųjų metų jaunimo judėjimą, jaudina ir yra svarbu tai, kad jie meta iššūkį ir ima griauti šiuos autoritarinius modelius.

Antras svarbus faktas yra tai, kad viešosios publikos kontrolei pavaldžių sprendimų sritis gana siaura. Pavyzdžiui, į ją neįeina teisminės ir apskritai centrinės institucijos išsivysčiusioje industrinėje visuomenėje – visa komercinė, industrinė ir finansinė sistema.

Trečias faktas yra tai, kad net siaurą sritį, kurioje sprendimai priimami demokratiškai, privačios galios centrai labai stipriai veikia gerai matomais būdais – per medijų, politinių organizacijų kontrolę, – ar paprastomis ir tiesioginėmis priemonėmis, remdami pačias parlamentarizmo sistemos viršūnes – o tai tikrai daroma. Neseniai pasirodžiusioje Richardo Barneto studijoje apie keturis šimtus sprendimų priėmėjų pokarinėje nacionalinio saugumo sistemoje jis teigia, kad daugiausia jų „yra atėję iš vykdomosios valdžios ir teismo kontorų Niujorke, Vašingtone, Detroite, Čikagoje ir Bostone, nutolusių viena nuo kitos per šauksmo nuotolį“[1]. Ir visos kitos studijos rodo tą patį.

Trumpai tariant, kapitalistinė demokratinė sistema veikia labai siauruose rėmuose, ir net šiuose rėmuose jos funkcionavimui milžinišką įtaką daro koncentruotos privačios

---

[1] Richard J. Barnet, *The Economy of Death* (New York: Atheneum, 1969), p. 97.

galios bei autoritariniai ir pasyvūs mąstymo modeliai, kurie yra veikiami autokratinių institucijų, tokių kaip įmonės. Reikia pabrėžti truizmą, kad kapitalizmas ir demokratija yra beveik nesuderinami dalykai. Įdėmus žvilgsnis, manyčiau, dar labiau patvirtins šią išvadą. Politinėje ir industrinėje sistemoje vyksta kontrolės centralizavimo procesai. Jei kalbėsime apie politinę sistemą, visose parlamentinėse demokratijose, ne tik mūsiškėje, po Antrojo pasaulinio karo žlunga parlamento vaidmuo formuojant politiką. Kitais žodžiais tariant, vykdomosios valdžios funkcijos stiprėja, kai ima ryškėti valstybės funkcijos. Ginkluotųjų pajėgų komitetas prieš porą metų kongreso rolę nusakė kaip „kartais niurzgiančio, bet dažniausiai švelnaus dėdės, kuris skundžiasi pašėlusiai papsėdamas pypkę, bet galiausiai, kaip tikėtasi, pasiduoda", vaidmenį[1].

Rūpestingai išstudijavę civilinius ir karinius sprendimus po Antrojo pasaulinio karo, matome, kad tokia percepcija visai teisinga. Senatorius Vandenbergas prieš dvidešimt metų prisipažino bijąs, kad Amerikos vykdomosios valdžios viršūnė netaptų „pasaulinio karo dievais numeris vienas"[2]. Tada tai ir vyko. Aiškiausias to ženklas yra 1965 m. vasarį priimtas sprendimas eskaluoti konfliktą Vietname – ciniškai nepaisant rinkėjų valios. Šis incidentas puikiai atskleidžia publikos vaidmenį sprendžiant taikos bei karo klausimu,

[1] House Report 1406, 87th Cong., 2nd sess., 1962, p. 7.
[2] Arthur H. Vandenberg, *The Private Papers of Senator Vandenberg* (Boston: Houghton-Mifflin, 1952), p. 504.

ir publikos vaidmenį, apskritai kalbant apie pagrindines viešosios politikos kryptis; taip pat kelia įtarimą tai, kad į elektoratą nekreipiama dėmesio sprendžiant svarbiausius nacionalinės politikos klausimus.

Deja, negali savo balsu atleisti sukčiaus, nes niekad už jį ir nebalsavai. Korporacijų valdytojai, korporacijų teisininkai ir t. t., kurie užtektinai paremia vykdomąją valdžią (vis aktyviau dalyvaujant universiteto išaugintai vadybininkų kartai), lieka valdžioje vis tiek, kad ir ką išrinktum. Be to, įdomu, kad šiam valdančiajam elitui visiškai aiškus jo socialinis vaidmuo. Pavyzdžiui, Robertas McNamara, žmogus, tarp liberalų plačiai išliaupsintas dėl savo humaniškumo, techninio nuovokumo ir karinės kontrolės kampanijos. Jo požiūris į socialinę organizaciją, aš manau, daug ką paaiškina. Jis sako: „Gyvybinius sprendimus [...] ypač kalbant apie politinius reikalus, turi priimti viršūnės“. Ir toliau įrodinėja, kad tai aiškiai dieviškas imperatyvas:

> Dievas [...] yra aiškiai demokratiškas. Jis visiems išdalija protą, bet visai teisėtai tikisi iš mūsų produktyvaus ir konstruktyvaus tos dovanos panaudojimo. Tai štai apie ką moko vadyba [...] Vadyba pagaliau yra pats kūrybingiausias iš visų menų, nes jos tarpininkas yra pats žmogus. Reali grėsmė demokratijai kyla [...] iš nepakankamos vadybos [...] Nepakankamai valdyti realybę nereiškia suteikti jai laisvę. Tai paprastai reiškia leidimą kitoms jėgoms nei protas skaidyti realybę [...] Jei protas nevaldo žmogaus, pastarasis netenka savo potencialo.[1]

---

[1] Robert McNamara, *The Essence of Security* (New York: Harper & Row, 1968), p. 109-110.

Taigi protas turi būti identifikuojamas kaip viršūnėse vadybininkų priimamų sprendimų centralizacija. Liaudies *(popular)* dalyvavimas priimant sprendimus yra grėsmė laisvei, proto prievartavimas. Protas yra įkūnijamas autokratinėse, griežtai valdomose institucijose.

Šių institucijų, kuriose žmogus gali funkcionuoti efektyviausiai, stiprinimas, jo žodžiais tariant, yra „didysis mūsų laikų žmonijos nuotykis“[1].

Apie tokius dalykus kalbama tam tikroje aplinkoje, ir tai yra autentiškas techninės inteligentijos, liberalios inteligentijos, technokratinio korporacijų elito balsas šiuolaikinėje visuomenėje. Paraleliniai procesai vyksta ir ekonominio gyvenimo centralizavime. Nesename Federalinės prekybos komisijos (FTC) pranešime sakoma, kad „iki 1968 m. pabaigos du šimtai didžiausių pramoninių korporacijų kontroliavo daugiau kaip 60 procentų visos pramonės turimų lėšų“. Antrojo pasaulinio karo pradžioje tokį pinigų kiekį dalijosi daugiau kaip tūkstantis korporacijų. Pranešime teigiama, kad mažas didžiųjų konglomeratinių pramonės kompanijų elitas godžiai ryja Amerikos verslą ir smarkiai žlugdo laisvosios rinkos konkurencingumą[2].

Be to, šie du šimtai kompanijų yra iš dalies susijusios viena su kita ir su kitomis korporacijomis taip, kad būtų neleidžiama ar trukdoma nepriklausomai elgtis sprendžiant rinkos klausimus.

---

[1] *Op. cit.*, p. 110

[2] Economic Concentration, U.S. Senate, 91st Congress, 1st session (1969), Part 8A

Vienintelis naujas dalykas, kalbant apie tokius tyrimus, yra jų šaltinis: FTC; šie tyrimai artimi kairiųjų liberaliųjų Amerikos visuomenės kritikų klišėms.

Galios centralizacija taip pat turi tarptautinę dimensiją. Pažymėta – cituoju iš *Foreign Affairs,* kad „labai produktyvios JAV įmonės užsienio šalyse kartu paėmus užima trečią vietą tarp pasaulio ekonomikų, nusileisdamos tik Jungtinėms Valstijoms ir Sovietų Sąjungai“[1].

Šiame dešimtmetyje, susidarius esamai padėčiai, daugiau kaip pusė britų eksportuojamų prekių bus pagaminta amerikiečių kompanijose, ir tai – labai koncetruotos investicijos. Keturiasdešimt procentų tiesioginių investicijų Vokietijoje, Prancūzijoje ir Britanijoje priklauso trims firmoms – amerikiečių firmoms. George‘as Ballas paaiškino, kad integruotos pasaulinės ekonomikos, kurioje dominuotų amerikietiškasis kapitalas – kitais žodžiais, imperija, – sukūrimas nėra ideali pypkę papsinčiojo svajonė, bet blaivi prognozė. Tai vaidmuo, kurį, kaip jis sako, „mus privers vaidinti mūsų pačių ekonominiai imperatyvai“ – juos vykdant pagrindinis instrumentas bus daugiatautė korporacija. Ballas mano, kad per tokias daugiatautes korporacijas tapo įmanoma naudotis pasauliniais resursais „maksimaliai efektyviai“. Šios daugiatautės korporacijos, kaip jis teigia, yra naudingos federalinei valdžiai, jos pasaulinėms operacijoms ir rinkoms mo-

---

[1] Leo Model, “The Politics of Private Foreign Investment”, *Foreign Affairs*, June 1967, p. 641.

bilizuojant resursus, be to, naudojasi Amerikos ginkluotųjų pajėgų užnugariu[1].

Nesunku atspėti, kas gaus naudą iš integruotos pasaulinės ekonomikos – ji yra šių amerikietiškų tarptautinių pasaulio ekonominių institucijų veiklos sritis.

Na gerai, šiame diskusijos etape reikia užsiminti apie komunizmo šmėklą. Kokia grėsmę šiai sistemai kelia komunizmas? Kad būtų galima atsakyti į šį klausimą aiškiai ir įtikinamai, reikia pažvelgti į plačią Woodrowo Wilsono fondo ir Nacionalinės planavimo asociacijos studiją *Amerikos užsienio politikos politinė ekonomija*, labai svarbią knygą. Ją sudarė reprezentatyvus mažojo elito segmentas, elito, kuris nustato reikalavimus bet kam, kas formaliai kalbant, yra valdžioje. Jos poveikis toks stiprus, tarsi tai būtų Amerikos valdančiosios klasės manifestas. Čia pirminė komunizmo grėsmė apibrėžiama kaip ekonominė komunistų galios transformacija, daroma tokiu būdu, kuris atimtų norą ir galimybes papildyti Vakarų industrinę ekonomiką[2]. Tai pagrindinė komunizmo grėsmė. Komunizmas, trumpai tariant, atima mažai išsivysčiusioms šalims norą ir galimybes funkcionuoti pasaulinio kapitalizmo ekonomikoje – panašiai atsitiko Filipinuose, kurie po septyniasdešimt penkių Amerikos dominavimo metų liko klasikine kolonijine ekonomika. Ši doktrina paaiškina,

---

[1] George W. Ball, *The Discipline of Power: Essentials of a Modern World Structure* (Boston: Atlantic Monthly Press, 1968).

[2] W. Y. Elliot, ed., *The Political Economy Of American Foreign Policy,* (New York: Henry Hold and Co., 1955), p.

kodėl britų ekonomistė Joan Robinson Amerikos kryžiaus žygį prieš komunizmą vadina kryžiaus žygiu prieš plėtrą.

Šaltojo karo ideologija ir tarptautinis komunistų sąmokslas veikia kaip svarbus iš esmės propagandinis mechanizmas, kad ypatingu istoriniu momentu būtų galima mobilizuoti paramą šiai ilgalaikei imperinei iniciatyvai. Aš esu įsitikinęs, kad tai pagrindinė Šaltojo karo funkcija; tai naudingas Amerikos visuomenės vadybininkų ir jų kolegų Sovietų Sąjungoje mechanizmas, siekiant kontroliuoti gyventojus savo imperinėse sistemose. Aš manau, kad Šaltojo karo gajumą galima iš dalies paaiškinti nauda dviejų didžiųjų pasaulio sistemų vadybininkams.

Šį vaizdą papildo dar vienas, paskutinis elementas – tai auganti Amerikos visuomenės militarizacija. Kokia jos priežastis? Norėdami atsakyti į šį klausimą, pažvelkime į Antrąjį pasaulinį karą ir prisiminkime, kad prieš jį mus buvo ištikusi Depresija. Antrasis pasaulinis karas davė svarbią ekonominę pamoką – jis parodė, kad valdžios skatinama gamyba rūpestingai centralizuotai kontroliuojamoje ekonomikoje gali nugalėti Depresijos padarinius. Aš manau, kad kaip tik tai turėjo omeny Charlesas E. Wilsonas, 1944 m. spėdamas, kad mes pokariniame pasaulyje turėsime „permanentinę karo ekonomiką"[1]. Bėda ta, kad kapitalistinėje ekonomikoje egzistuoja tik keletas būdų, kuriais ją gali paveikti vyriausybė.

[1] Cit. pagal Richard J. Barnet, *The Economy of Death*, p. 116

Vyriausybė negali rungtis su privačiomis imperijomis, todėl galima pasakyti, kad gamyba negali būti naudinga. Reikia gaminti prabangos prekes – ne kapitalą, ne naudingas prekes, – tai būtų konkurencinga. Deja, tik vienintelės kategorijos prabangos prekių gali būti prigaminta be galo daug, staigiai suvartota, greitai iššvaistyta, neapsiribojant jokiais apibrėžtais jų kiekiais. Mes žinome, kokia tai kategorija: karinė pramonė.

Visa tai puikiai aprašė verslo istorikas Alfredas Chandleris. Jis apie Antrojo pasaulinio karo pamokas kalba taip:

> Vyriausybė turėjo daugiau išlaidų nei būtų prognozavęs didžiausias Naujojo kurso entuziastas. Didžiausių sąnaudų produktai buvo sunaikinti ar palikti mūšių laukuose Azijoje ir Europoje. Bet karo rezultatai atnešė šaliai neregėtai turtingą laikotarpį. Be to, laivyno ir didžiulių armijų, kovojančių patį žiauriausią visų laikų karą, rėmimas pareikalavo griežtos, centralizuotos nacionalinės ekonomikos kontrolės. Šios pastangos atvedė korporacijų vadovus į Vašingtoną vykdyti vieno komplikuočiausių poelgių ekonominio planavimo istorijoje. Ši patirtis sumažino ideologinę baimę dėl valdžios vaidmens stabilizuojant ekonomiką[1].

Reikia pabrėžti, kad tai – konservatyvus komentatorius. Galima būtų pridurti, kad, vykstant „Šaltajam karui“, vyko Amerikos visuomenės depolitizavimas ir buvo sukurta tokia psichologinė aplinka, kad valdžia gali kištis iš dalies per

---

[1] Alfred D. Chandler, Jr., "The Role of Business in the United States: A Historical Survey", *Daedalus,* winter 1969, p. 36.

mokesčių politiką, viešuosius darbus ir viešąsias paslaugas, bet labai didele dalimi, žinoma, per karines išlaidas.

Tokiu būdu, pasinaudojant Alfredo Chandlerio žodžiais, valdžia elgiasi kaip „paskutinių priemonių koordinatorė“, kai „vadybininkai yra nebeįgalūs palaikyti aukštos paklausos“[1].

Kaip rašo kitas verslo istorikas, Josephas Monsenas, išprusęs korporacijos vadybininkas toli gražu nebijo vyriausybės įsikišimo į ekonomiką, bet “žvelgia į Naująją Ekonomiką kaip į korporacijų auginimo techniką“[2].

Ciniškiausiai šias idėjas taiko viešai remiama karo industrija. Maždaug prieš metus *Washington Post* išspausdino puikių Bernardo Nossiterio straipsnių seriją. Jis pacitavo *LTV Aerospace*, vieno iš didžiųjų naujų konglomeratų viceprezidento Samuelio F. Downerio žodžius, jis paaiškino, kodėl pokariniame pasaulyje turi būti palaikoma militarinė tvarka. „Tai esminga“, – sako straipsnio autorius.

> Jos [tvarkos – *vert. past.*] prekinis patrauklumas slypi krašto gynyboje. Tai – vienas patraukliausių būdų politikams pateisinti sistemą. Jei tu esi prezidentas ir tau reikia kontrolinio faktoriaus ekonomikoje, tu negali parduoti Harlemo arba Wattso, bet gali parduoti gynybą, naują aplinką. Mes rengiamės kelti gynybos biudžetą tol, kol tie kalės vaikai Rusijoje lenkia mus. Amerikos žmonės tai supranta.[3]

---

1 *Op. cit.* , p. 36.
2 Joseph Monsen, “The American Business View,” *Daedalus,* winter 1969, p. 162.
3 Bernard Nossiter, “Arms Firms See Postwar Spurt”, *Washington Post*, December 8, 1968, pp. A1, A8.

Aišku, tie „kalės vaikai" iš tiesų nėra aplenkę mūsų šiame mirtiname ir ciniškame žaidime, bet tai tik mažytis kliuvinys minėtoms tezėms. Tada, kai reikės, mes visuomet galėsime pasekti Deano Rusko, Huberto Humphrey ir kitų šviesulių pavyzdžiu ir griebtis ginklo prieš milijardą iki dantų apsiginklavusių ir pasaulį užkariauti siekiančių kinų. Vėl norėčiau akcentuoti „Šaltojo karo" kaip šios sistemos vidaus kontrolės, paranojos ir psichozės klimato plėtojimo technikos, vaidmenį, kai mokesčių mokėtojas yra pasiruošęs sumokėti didžiules, nesibaigiančias subsidijas technologiškai išsivysčiusiems Amerikos pramonės sektoriams ir korporacijoms, dominuojančioms šitoje vis labiau centralizuotoje sistemoje.

Žinoma, reikia pabrėžti, kad Rusijos imperializmas taip pat nėra Amerikos ideologų išradimas. Jis labai realus, pavyzdžiui, čekams ir vengrams. Išrandamos tik priemonės juo pasinaudoti, – tarkime, taip padarė Deanas Achesonas 1950 m., ir Waltas Rostowas 1960 m.; jie įrodinėjo, kad Vietnamo karas yra Rusijos imperializmo pavyzdys. Panašiai pasielgė ir Johnsono administracija 1965 m. – ji teisino intervenciją į Dominiką Kinijos ir SSRS karinio bloko keliama grėsme. Arba Kennedy intelektualai, kurie, kaip savo straipsnyje *Washington Monthly* pažymi Townsend Hoopes, buvo „suklaidinti „šaltojo karo" įtampos" ir negalėjo pastebėti, kad nacionalinės revoliucijos Vietname triumfas nebūtų tapęs „Maskvos ir Pekino triumfu" [1]. Tai buvo pats įspūdingiausias dalies protingų žmonių apsikvailinimas – pavyzdžiui, Euge-

ne'as Rostowas; jis neseniai pasirodžiusioje knygoje, labai išliaupsintoje liberalių senatorių ir akademinių intelektualų, išvardijo keletą iššūkių pasaulio tvarkai moderniojoje eroje: Napoleonas, Kaizeris Vilhelmas II, Hitleris, ir po Antrojo pasaulinio karo įvykę „visuotiniai streikai Italijoje bei Prancūzijoje [...] pilietinis karas Graikijoje ir Pietų Korėjos bei Vietnamo puolimai". Per Rusiją „mes patyrėme žiaurių išmėginimų, sakykime, Korėjoje ir Vietname", kai ji stengėsi „skleisti komunizmą kalaviju". „Blogio jėgos nepaprastai galingos" ir mes turime drąsiai joms priešintis[1].

Labai įdomi iššūkių pasaulio tvarkai seka: Napoleonas, Kaizeris Vilhelmas, Hitleris, visuotiniai streikai Prancūzijoje ir Italijoje, pilietinis karas Graikijoje ir Rusijos puolimas Pietų Vietname. Jei pagalvotume apie tai, galėtume prieiti prie įdomių išvadų moderniosios istorijos studijose.

Visa tai būtų galima tęsti be galo. Aš spėju, kad „Šaltasis karas" yra labai funkcionalus tiek Amerikos elitui, tiek jų sovietiniams kolegoms – šie labai panašiai išnaudoja Vakarų imperializmą, kurio jie taip pat neprasimanė, kad nusiuntė savo armiją į Čekoslovakiją.

Abiem atvejais, „Šaltasis karas" yra svarbus skleidžiant imperinę ideologiją, taip pat valdžios remiamai sistemai ir militarizuotam valstybiniam kapitalizmui. Galima spėti, kad šios ideologijos iššūkiams bus pasipriešinta, jei reikės, netgi

---

◀ 1 Townsend Hoopes, "The Nuremberg Suggestion", *Washington Monthly*, January 1970, p. 20.

▲ 1 Eugene Rostow, *Law, Power and the Pursuit For Power* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1968), p. 13, 17, 47.

jėga. Daugeliu atvejų amerikiečių visuomenė tikrai atvira ir yra saugomos liberalios vertybės. Bet, kaip žino vargingai gyvenantys žmonės, juodieji ir kitos etninės mažumos, liberalios išorės spindesys labai skurdus. Markas Twainas sykį rašė, kad „iš Dievo malonės mes savo šalyje turime tris neginčijamai svarbius dalykus: žodžio laisvę, sąžinės laisvę ir apdairumą, kuris leidžia niekada jų nepraktikuoti“[1]. Tie, kurie nėra apdairūs, gali už tai sumokėti.

Griežtai kalbant, manau, teisinga bus pabrėžti, kad korporacijų vadybininkų ir savininkų elitas taip pat valdo ekonomiką ir politinę sistemą – bent jau plačią jos sritį. Taip vadinami žmonės pasinaudoja atsitiktiniu pasirinkimu tarp tų, kuriuos Marxas sykį pavadino „valdančiųjų klasių frakcijomis ir avantiūristais“[2]. Tie, kuriems šis apibūdinimas atrodo per šiurkštus, galbūt labiau mėgsta modernių demokratinių teoretikų formuluotes – kaip Josepho Schumpeterio, kuris palankiai nusako moderniąją politinę demokratiją, kaip sistemą, kurioje „elektorato problemų sprendimas yra antrinis dalykas, ne toks svarbus, kaip išrinkimas žmonių, kurie turi spręsti“. Jis visai teisingai teigia, kad politinė partija „yra grupė, kurios nariai renkasi sutartinai veikti varžybose dėl politinės valdžios. Jei to nebūtų, skirtingos partijos negalėtų priimti visiškai arba beveik visiškai vienodų programų“[3]. To-

[1] Tom Quirk , ed., *Tales, Speeches, Essays and Sketches* (New York: Penguin, 1994), p. 201.
[2] Robert C. Tucker, ed., *The Marx-Engels Reader,* p. 630.
[3] Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism And Democracy* (New York: Harper & Row, 1950), p. 269, 283.

kie yra politinės demokratijos privalumai, kaip juos supranta Schumpeteris.

Tai programa, kuriai abi partijos pritaria visiškai arba beveik visiškai. Individai, besivaržantys dėl valdžios, išreiškia siaurą konservatyvią ideologiją, daugiausiai šiek tiek pakeistus vieno ar kito korporacijų elito sektoriaus interesus. Dabar tai akivaizdu, nebėra ko slėpti. Aš manau, kad šitai paprasčiausiai glūdi korporacinio kapitalizmo sistemos viduje. Šie žmonės ir jų atstovaujamos institucijos veikia valdžią, ir jų interesai yra „nacionaliniai interesai". Tai interesai, kuriems tarnauja, pirmiausia ir neatšaukiamai, užsienio imperija ir augantis karinis valstybės kapitalizmas šalies viduje. Jei mes atšauktume valdžią – tai, manau, ir reikėtų padaryti, – mes nebepritartume tam, kad šie žmonės – ir jų atstovaujami interesai – valdytų ir vadovautų Amerikos visuomenei ir grasintų savo pasaulinės tvarkos konceptais, savo įstatyminės, politinės ir ekonominės didžiumos pasaulio plėtros kriterijais. Nors milžiniškos propagandos ir mistifikacijų pastangos dedamos nutylėti šiuos faktus, jie lieka faktais.

Mes šiandien turime techninių ir materialinių išteklių, tenkinančių biologinius žmogaus poreikius. Mes neištobulinome kultūrinių ir moralinių resursų – arba demokratinių socialinio organizavimo formų, – leidžiančių humaniškai ir racionaliai panaudoti mūsų materialinį turtą ir valdžią. Klasikinio liberalizmo idealus, išreikštus ir išplėtotus libertarinio socializmo pavidalu, pasiekti įmanoma. Bet tik vykstant revoliuciniam judėjimui, kurio šaknys glūdi plačiuose liaudies

sluoksniuose ir kurio dalyviai yra pasiryžę pašalinti represyvias ir autoritarines institucijas – valstybines ir privačias. Tokio judėjimo sukūrimas – tai iššūkis mums, kurį turime priimti, jei norime atsikratyti šiuolaikinės barbarybės.

1970, 2005

PROPAGANDA. AMERIKIETIŠKASIS STILIUS

Matydami propagandos, kurią išspjauna pasaulio valdžios struktūros ir institucijos, gausą, apžvalgininkai pavadino mūsų erą Orwello amžiumi. Bet faktiškai Orwellas – vėlyvas pranašas. Jau Pirmojo pasaulinio karo metais Amerikos istorikai prezidentui Woodrowui Wilsonui pasisiūlė išspręsti problemą, kurią jie pavadino „istorine inžinerija" – tai reiškė tokį istorinių faktų apdorojimą, kad šie tarnautų valstybės politikai. Šiuo atveju JAV valdžia norėjo pažaboti priešiškumą karui. Tai panašu į Orwello *1984-uosius*, nors autorius dar nebuvo parašęs šios knygos.

1921 m. žymus amerikiečių žurnalistas Walteris Lippmanas pasakė, kad demokratijos menas reikalauja to, ką jis pavadino „sutarimo gamyba". Ši frazė – orveliškosios minčių kontrolės eufemizmas. Pagal šią idėją valstybėje, tokioje kaip JAV, kur valdžia negali kontroliuoti žmonių jėga, ji geriau kontroliuos jų mintis. Sovietų Sąjunga su savo žmonių laisvėmis yra priešingoje spektro pusėje negu mes. Tai iš esmės šalis, valdoma vėzdu. Labai lengva nuspręsti, kokia propaganda yra SSRS: tai, ką pateikia valstybė, yra propaganda.

Maždaug tai Orwellas aprašė *1984-uosiuose* (mano nuomone, nelabai geroje knygoje). Šis kūrinys populiarus todėl, kad jis trivialus ir kalba apie mūsų priešus. Jei Orwellas dorotųsi su kitokia problema – mumis pačiais – jo knyga nebūtų tokia populiari. Tiesą sakant, galbūt ji net nebūtų išspausdinta.

Totalitarinėse visuomenėse, kur veikia Tiesos ministerija, propaganda iš tiesų nesistengia kontroliuoti tavo minčių. Ji tik suteikia partinę liniją. Ji sako: „Štai oficiali doktrina ir nepatek į bėdą. Tai, ką tu manai, nelabai kam svarbu. Jei nukrypsi nuo linijos, mes tau kai ką padarysime, nes mes turime galią“. Demokratinės visuomenės negali taip veikti, nes valstybės galimybės kontroliuoti elgesį jėga daug labiau apribotos. Jei žmonėms leidžiama pareikšti nuomonę, tai turintys galią imasi kontroliuoti, ką tas liaudies balsas sako – kitaip tariant, kontroliuoja žmonių mąstymą. Tai galima padaryti, tarkime, rengiant politinius debatus, kuriuose, atrodo, pareiškiama daug nuomonių, bet jie lieka labai riboti. Reikia įsitikinti, kad abi šalys debatuose priima tam tikras prielaidas – ir kad tų prielaidų pagrindas yra propagandinė sistema. Kai visi priima propagandinę sistemą, leidžiama kelti debatus.

Vietnamo karas – klasikinis Amerikos propagandinės sistemos pavyzdys. Pagrindinėje *(mainstream)* žiniasklaidoje – *New York Times, CBS* ir kt. – vyko karšti debatai dėl karo. Ginčijosi žmonės, pasivadinę balandžiais ir vanagais. Vanagai sakė: „Jei mes kariausime, laimėsime“. Balandžiai sakė: „Net jei kariausime, tai turbūt bus per brangu, be to, turbūt mes išžudysime per daug žmonių“. Abi pusės sutarė dėl vieno dalyko. Mes turėjome teisę į agresiją prieš Pietų Vietnamą. Balandžiai, kaip ir vanagai, atsisakė pripažinti, kad vyksta agresija. Abi stovyklos vadino mūsų kareivių buvimą Pietryčių Azijoje Pietų Vietnamo gynimu, standartine orveliška maniera, pakeisdami žodį „agresija“ į žodį „gynyba“.

Iš tikrųjų mes puolėme Pietų Vietnamą taip pat, kaip sovietai vėliau puolė Afganistaną.

Pažiūrėkime į tokius faktus. 1962 m. JAV oro pajėgos pradėjo vykdyti tiesiogines atakas prieš Pietų Vietnamo kaimų gyventojus, smarkiai bombarduodamos ir naudodamos chemines medžiagas, nuo kurių nubyra medžių lapai. Dalis šios programos buvo skirta suvaryti milijonus žmonių į internuotųjų stovyklas – ten apsuptus spygliuotų vielų ir ginkluotos sargybos, juos „saugojo" nuo jų remiamų partizanų, Vietkongo, pietinės buvusios antiprancūziškosios rezistencijos (*Vietminh*) atšakos. Tai mūsų valdžia vadina agresija arba invazija, kai taip pasielgia koks nors oficialus priešas. Saigono vyriausybė buvo neteisėta ir mažai palaikoma visuomenės, jos valdymą dažnai pertraukdavo JAV palaikomi perversmai, buvo baiminamasi, kad ji gali susitarti su Vietkongu. Apie 70 000 „vietkongininkų" jau buvo išžudyta JAV teroro kampanijos metu prieš prasidedant tiesioginei JAV invazijai 1972 m.

Kaip sovietai Afganistane, mes bandėme sukurti vyriausybę Saigone tam, kad ji mus pakviestų. Taip stengdamiesi, turėjome nuversti režimą po režimo. Pagaliau paprasčiausiai įvykdėme tiesioginę invaziją. Tai paprasta agresija. Tačiau JAV nebuvo leista diskutuoti apie karą nė vienam piliečiui, kuris manė, kad mūsų politika Vietname yra iš principo neteisinga. Debatuose buvo ginčijamasi dėl taktikos.

Net pačiame priešinimosi JAV karui įkarštyje tik maža intelektualų dalis prieštaravo karui iš principo – teigdami,

kad agresija yra neteisinga. Dauguma intelektualų ėmė oponuoti po to, kai tai padarė valdančios verslo grupės – „pragmatiškai“ manydamos, kad kaštai bus per dideli.

Keista, jog debatuose niekas nepateikė argumento, kad JAV galėtų laimėti, bet būtų neteisinga, jei tokia karinė agresija taptų sėkminga. Tokia buvo autentiško judėjimo už taiką pozicija, bet ją retai išgirsdavo pagrindinės žiniasklaidos priemonės. Jei paimtumėte Amerikos istorijos knygą ir pažvelgtumėte į Vietnamo karą, nerastumėte tokio įvykio kaip JAV įvykdytas Pietų Vietnamo puolimas. Pastaruosius 22 metus aš bergždžiai ieškojau nors vieno pagrindinėje žiniasklaidoje ar mokslo knygose atsiradusio „Amerikos invazijos į Pietų Vietnamą“, ar Amerikos „agresijos“ Pietų Vietname apibrėžimo. Amerikos doktrininėje sistemoje nėra tokio įvykio. Jis išnykęs iš istorijos, prasmegęs į orvelišką atminties duobę.

Jei JAV būtų totalitarinė valstybė, Teisybės ministerija paprasčiausiai pasakytų: „Užkariauti Vietnamą yra mūsų teisė. Nedrįskite su tuo nesutikti“. Žmonės tai atpažintų kaip propagandos sistemą ir tebegalvotų kaip nori. Jie paprasčiausiai būtų stebėję mūsų puolimą Vietname, kaip kad mes stebime sovietus, atakuojančius Afganistaną.

Žmonės JAV daug laisvesni, jie gali reikšti savo mintis. Štai kodėl esantiems valdžioje būtina kontroliuoti kiekvieno žmogaus mintis, padaryti taip, kad jam atrodytų, jog vienintelė diskusijų JAV karo tema yra taktikos aptarimas: kaip mes galime kariauti. Nėra diskusijos, ar tai teisinga, ar ne.

Vietnamo karo metu JAV propagandinė sistema atliko savo darbą iš dalies, bet ne visiškai. Tarp išsilavinusių žmonių ji veikė labai gerai. Studijos rodo, kad labiau išsilavinusiuose visuomenės sluoksniuose valdžios propaganda karo tema dabar priimama be išlygų. Viena sąlyga, kad propaganda geriau veiktų išsilavinusiuosius nei neragavusius mokslo, yra ta, jog išsilavinusieji daugiau skaito, taigi gauna daugiau propagandos. Kita sąlyga yra ta, kad jie dirba vadybos, žiniasklaidos bei akademinėje srityse ir tam tikru mastu darbuojasi kaip propagandinės sistemos agentai – jie tiki tuo, kuo sistema tikisi juos tikint. Dažniausiai jie yra privilegijuoto elito dalis ir dalijasi su esančiais valdžioje interesais bei įžvalgomis.

Kita vertus, valdžia turėjo problemų kontroliuodama visų gyventojų nuomonę. Remiantis kai kuriomis iš paskutinių apklausų, daugiau kaip 70 procentų amerikiečių visgi manė, kad karas yra, cituojant Gallupo apklausą, „fundamentaliai neteisingas ir amoralus, o ne klaida". Dėl plačios opozicijos Vietnamo karui propagandinė sistema prarado galimybę manipuliuoti daugelio amerikiečių sąmonėmis. Gyventojai vis skeptiškiau žiūrėjo į tai, kas jiems sakoma. Šiuo atveju buvo sukurtas net pavadinimas tikėjimo erozijai. Ji pavadinta „Vietnamo sindromu", tai mirtina liga, žiūrint Amerikos elito akimis, nes žmonės suprato per daug.

Leiskite man pateikti dar vieną galingos propagandinės sistemos JAV darbo pavyzdį – Kongreso balsavimą dėl pagalbos kontroms 1986 m. kovo mėnesį. Trys mėnesiai prieš

balsavimą administracija kaitino politinę atmosferą, bandydama pasipriešinti kongreso pagalbos teroristų armijai, puolančiai Nikaragvą, apribojimams. Aš domėjausi, kaip žiniasklaida rengiasi nušviesti administracijos kampaniją prieš kontras. Taigi studijavau du nacionalinius laikraščius – *Washington Post* ir *New York Times*. Sausį, vasarį ir kovą aš skaičiau kiekvieną jų vedamąjį, nuomonių skyrelį ir jų pačių autorių prirašytą skiltį. Iš viso buvo 85 skiltys. Visos jos buvo nukreiptos prieš sandinistus. Ta tema buvo netoleruojama jokia diskusija.

Iškyla du stebinantys faktai, kalbant apie sandinistus – kai juos palygini su mūsų sąjungininkais Centrinėje Amerikoje – Hondūru, Gvatemala ir Salvadoru. Pirma, sandinistų valdžia neorganizuoja savo gyventojų skerdynių. Tai gerai matoma. Antra, Nikaragvoje, vienintelėje iš tų šalių, valdžia bandė įdiegti socialinę vargšų rūpybą. Tai taip pat nėra debatų tema: tai visų pripažįstama tiesa.

Kita vertus, mūsų sąjungininkės Gvatemala ir Salvadoras yra vienos baisiausių teroristinių valstybių pasaulyje. 1980 m. ten buvo išžudyta daugiau kaip 150 000 gyventojų – su JAV pagalba. Šios valstybės mažai rūpinasi savo gyventojais, tik kankina, terorizuoja ir žudo. Hondūras gyvena truputėlį kitaip. Hondūre įsitvirtinusi turčių valdžia, kuri apiplėšinėja vargšus. Ten nežudoma tokiais mastais, kaip Salvadore ar Gvatemaloje, bet didžioji gyventojų dalis miršta badu.

Taigi, tikrindamas 85 vedamuosius, ieškojau šių dviejų faktų apie Nikaragvą. Faktas, kad sandinistai radikaliai ski-

riasi nuo mūsų Centrinės Amerikos sąjungininkų ir nežudo savo gyventojų, nebuvo paminėtas nė karto. Apie tai, kad jie vykdė socialines reformas vargšams, buvo užsiminta du varganus kartus. Dvi frazės iš 85 skilčių viena kritine tema ir nulis frazių kita.

Tai gana įspūdinga mąstymo kontrolė plačiai diskutuojama tema. Paskui peržiūrėjau vedamuosius apie Salvadorą ir Nikaragvą nuo 1980 m. iki dabar: iš esmės ta pati dainelė. Nikaragva, šalis, puolama regioninės supergalios, 1985 m. spalio 15 d. padarė tai, ką mes padarėme Havajuose Antrojo pasaulinio karo metu: įvedė apgulties padėtį. Pagrindinėje Amerikos žiniasklaidoje kilo didelis skandalas – vedamieji, pasmerkimai, įrodinėjimai, kad sandinistai yra totalitarinio stalinizmo monstrai, ir taip toliau.

Po dviejų dienų, spalio 17-ąją, apgulties padėtį atnaujino Salvadoras. Įvesta 1980 m. kovą ir po to kas mėnesį atnaujinama, Salvadoro apgulties padėtis buvo daug žiauresnė nei Nikaragvos. Buvo blokuojama judėjimo laisvė ir beveik visos pilietinės teisės. Tokiomis sąlygomis JAV išlavinta ir organizuota armija vykdė kankinimus ir žudynes.

New York Times apgulties padėtį Nikaragvoje laikė dideliu žvėriškumu. Salvadoro apgultis, daug žiauresnė savo metodais, niekad nebuvo paminėta 160 *New York Times* vedamųjų apie Nikaragvą ir Salvadorą iki dabar (1986-ųjų vidurio).

Mums dažnai sako, kad toji šalis yra jauna demokratija, taigi apgulties padėtis joje leistina. Remiantis naujienų pranešimais apie Salvadorą, Duarte yra nuosaikios centristų

vyriausybės, teroristų puolamos ir iš dešinės, ir iš kairės, vadovas. Tai visiška nesąmonė. Kiekvienas žmogaus teisių tyrimas, net JAV valdžia privačiuose pokalbiuose pripažįsta, kad terorizmą vykdo pati Salvadoro valdžia. Mirties būriai yra saugumo pajėgos. Duarte paprasčiausiai stovi teroristų priešakyje. Bet tai retai pasakoma viešai. Dėl to kalta Walterio Lippmanno pastaba apie „sutarimo gamybą“. Demokratija padeda išgirsti žmogaus balsą, ir intelektualo užduotis yra laiduoti, kad šis balsas patvirtintų tai, ką lyderiai suvokia kaip teisingą kursą. Propaganda demokratijoje yra tai, kas prievarta yra totalitarizme. JAV ir kitur ši technika yra ištobulinta iki aukštojo meno lygmens, daug aukštesnio, nei svajojo Orwellas. Apsimestinio nuomonių skirtumo šūksniai (tokie kaip Vietnamo epochos „balandžių“, kritikavusių karo efektyvumą, bet ne jo principą) – tai viena iš subtilesnių priemonių, nors paprastas melas, slopinimas ir kitos šlykščios priemonės taip pat labai efektyvios.

Tiems, kurie visame pasaulyje atkakliai siekia laisvės, negali būti kitos būtinos užduoties kaip indoktrinacijos mechanizmų ir praktikų suvokimas. Šiuos dalykus lengva pastebėti totalitarinėse visuomenėse, bet daug mažiau įmanoma tai padaryti propagandinėje sistemoje, kuriai mes esame pajungti ir kuriai pernelyg dažnai nenoriai ir nesąmoningai tarnaujame kaip bevaliai, neprotaujantys instrumentai.

1987

SOVIETŲ SĄJUNGA PRIEŠ SOCIALIZMĄ

Kai dvi didžiosios pasaulinės propagandos sistemos sutaria dėl tos pačios doktrinos, reikia šiek tiek intelektinių pastangų, kad išsiveržtum iš šių pančių. Viena doktrina yra tokia, kad visuomenė, sukurta Lenino ir Trockio, ir toliau formuota Stalino bei jo įpėdinių, kažkaip reikšmingai ar istoriškai yra susijusi su socializmu. Faktiškai, jei toks santykis egzistuoja, tai jis yra priešprieša.

Gana aišku kodėl abi didžiosios propagandinės sistemos primygtinai laikosi šios fantazijos. Nuo pat atsiradimo Sovietų Sąjunga stengėsi pajungti savo gyventojų energiją ir įdiegė žmonių, – jų bruzdėjimas padėjo jiems 1917 m. užgrobti valdžią, – priespaudą. Didžiausias ideologinis ginklas tai pasiekti buvo tvirtinimas, kad valstybės vadovai veda savo visuomenę ir pasaulį socialistinio idealo link; neįmanomas dalykas, kaip suprato kiekvienas socialistas – iš tikrųjų bet kuris rimtas marksistas (ir daugelis) suprato, jog tai buvo didžiausias melas, kurį istorija atskleidė nuo pat pirmųjų bolševikų režimo dienų. Įsakinėtojai pasistengė užsitikrinti teisėtumą ir paramą, išnaudodami socializmo idealų aurą ir naudodamiesi pagarba, kuri jiems buvo rodoma, bet tuo pat metu nuslėpė savo pačių ritualines naikinimo praktikas socializmo atributų.

Kalbant apie kitą didžiąją pasaulio propagandinę sistemą, socializmo siejimas su Sovietų Sąjunga ir jos klientais naudojamas kaip galingas ideologinis ginklas, siekiant pri-

versti piliečius paklusti valstybinio kapitalizmo institucijoms, įtikinti juos, kad būtinybė pardavinėti save šių institucijų savininkams ir vadybininkams yra laikoma faktiškai prigimtiniu įstatymu, vienintele „socialistinės“ citadelės alternatyva.

Sovietų lyderiai vaizduojasi esą socialistai, kad išsaugotų savo teisę ginkluotis, o Vakarų ideologai pasinaudoja tokia pat pretenzija, kad užbėgtų už akių laisvesnės ir teisingesnės visuomenės grėsmei. Ši jungtinė ataka prieš socializmą buvo labai efektyvi, jį puolant moderniaisiais laikais.

Galima atkreipti dėmesį į dar vieną mechanizmą, kurį valstybiniai kapitalistai efektyviai naudoja, tarnaudami egzistuojančiai galiai ir privilegijoms. Nuolatinis vadinamųjų „socialistinių“ valstybių smerkimas yra kupinas iškraipymų, o neretai ir atviro melo. Nieko nėra lengviau kaip pasmerkti oficialų priešininką ir priskirti jam kokį nors nusikaltimą; nebūtina apsikrauti įrodymo ar logikos našta, kai žygiuojama parade. Vakarų prievartos ir bartbarizmo kritikai dažnai bando tuojau pašalinti nesusipratimą, pripažindami egzistuojančius žiaurumus ir priespaudą, demaskuodami pasakas, išgalvojamas Vakarų prievartos tarnybų. Nuspėjamai paprastai šie žingsniai iš karto interpretuojami kaip blogio imperijos ir jos numylėtinių apologetika. Taip išsaugoma būtina Teisė į Melą Valstybinėse Institucijose, ir iškasama duobė valstybės prievartos ir barbarizmo kritikai.

Taip pat verta atkreipti dėmesį į tai, kad lenininė doktrina tampa patraukli moderniajai inteligentijai konfliktų ir perversmų metu. Ši doktrina įpareigoja „radikalius in-

telektualus“ valdyti valstybę ir primesti griežtą „raudonosios biurokratijos“, „naujosios klasės“ valdymą, kaip tai prieš šimtmetį nurodė įžvalgus analitikas Bakuninas. Kaip ir Marxo aprašytoje bonapartistų valstybėje, jie tampa „valstybės žyniais“ ir „parazitiniu pilietinės visuomenės augliu“, valdančiu ją geležine ranka.

Kai nėra didelių iššūkių valstybinio kapitalizmo institucijoms, tokie patys fundamentalūs įsipareigojimai skatina „naująją klasę“ tapti valstybės vadovais ir ideologais, „mušančiais liaudį liaudies lazdomis“, Bakunino žodžiais tariant. Nenuostabu, kad intelektualai taip greitai pereina nuo „revoliucinio komunizmo“ prie „Vakarų garbinimo“, kartodami scenarijų, prieš pusę amžiaus iš tragedijos virtusį farsu. Iš esmės visa tai, kas pasikeitė, parodo, kur glūdi valdžia. Lenino žodžiai, kad „socializmas nėra niekas kitas kaip valstybinio kapitalizmo monopolis, paverstas visų žmonių nuosavybe“, žmonių, kurie, žinoma, turi tikėti savo lyderių geranoriškumu, byloja apie „socializmo“ pritaikymą valstybės žynių poreikiams ir leidžia suprasti greitą pozicijų pasikeitimą – jos paviršutiniškai atrodo diametraliai priešingos, bet faktiškai yra gana artimos.

Politinio ir socialinio diskurso terminologija yra miglota ir neapibrėžta, ją dažnai nuskurdina vienos ar kitos spalvos ideologų darbai. Tačiau šiuose terminuose vis dėlto lieka reikšmės liekanų. Nuo pat savo ištakų socializmas reiškė darbo žmonių išvadavimą nuo išnaudotojų. Kaip pareiškė marksistas teoretikas Antonas Pannekoekas, „šio tikslo nepasiekė

ir nepasieks nauja įsakinėjanti ir valdanti klasė, pakeisianti buržuaziją", bet jį gali realizuoti tik patys darbininkai, tapsiantys gamybos šeimininkais". Gamintojų vyravimas gamyboje yra socializmo esmė, ir priemonės pasiekti šį tikslą buvo reguliariai išradinėjamos revoliucinės kovos metu, karčiai oponuojant tradicinėms valdančiosioms klasėms, ir „revoliucinių intelektualų", kurie vadovavosi bendrais leninizmui ir Vakarų vadybai principais, pritaikytais kintančioms aplinkybėms. Tačiau esminis socialistinio idealo elementas išlieka: darbo priemones siekiama paversti laisvai susivienijusių gamintojų nuosavybe, taigi socialine nuosavybe žmonių, kurie išsilaisvino iš savo šeimininko, žengdami platų žingsnį žmonijos išsivadavimo link.

Lenininė inteligentija dirba kitaip. Jiems tinka Marxo palyginimas su „sąmokslininkais", kurie „pirmieji pasisavina besiplėtojantį revoliucinį procesą" ir iškraipo jį, norėdami panaudoti savo vyravimui. „Iš čia jų baisiausia panieka daugiau teoriniam darbininkų mokymui apie jų klasės interesus"; šio mokymo dalis – raudonosios biurokratijos nuvertimas ir demokratinės gamybos bei socialinio gyvenimo kontrolės mechanizmų sukūrimas. Lenininiu požiūriu, masės turi būti griežtai disciplinuotos, kol socialistai kovos už socialinę tvarką, kurioje disciplina „taps nebereikalinga", nes laisvai susivieniję gamintojai „dirbs patys sau" (Marxas). Taigi libertarinis socializmas neapsiriboja vien siekiu, kad gamintojai demokratiškai kontroliuotų gamybą, bet siekia panaikinti visas dominavimo ir hierarchijos formas visais socialinio

ir asmeninio gyvenimo aspektais. Nesibaigianti kova vyks tol, kol visuomenės progresas, siekiant teisingumo, suteiks naujų įžvalgų ir supratimo apie prievartos formas, kurios gali slypėti tradicinėje praktikoje ir sąmonėje.

Lenininis priešiškumas esmingiausiems socializmo bruožams buvo akivaizdus iš pat pradžių. Sovietinėje Rusijoje tarybos ir fabrikų komitetai, nors ir turėdami daug trūkumų, bet galingo potencialo, plėtojosi kaip kovos ir išsilaisvinimo instrumentai. Leninas ir Trockis, atėję į valdžią, nedelsdami puolė žlugdyti šių instrumentų išlaisvinantį potencialą, jie įtvirtino Partijos – iš esmės Centro komiteto ir jo aukščiausių lyderių – valdymą; prieš kelerius metus apie tai buvo pranašavęs Trockis, tuo metu apie tai įspėjo Rosa Luxemburg ir kiti marksistai, o anarchistai visada šitai suprato. Ne tik masėse, bet net ir Partijoje turėjo egzistuoti „budri kontrolė iš viršaus“, kaip manė Trockis, iš revoliucinio intelektualo tapdamas valstybės žyniu. Prieš užgrobdami valdžią, bolševikų lyderiai perėmė retoriką tų žmonių, kurie buvo įtraukti į revoliucinę kovą „iš apačios“, bet jų tikrieji siekiai buvo visai kitokie. Tai buvo akivaizdu jau prieš jiems paimant valstybės valdžią 1917 m., o vėliau tapo visiškai aišku.

Istorikas ir bolševikų šalininkas E. H. Carras rašo, kad „spontanišką darbininkų siekį organizuoti fabrikų komitetus ir kištis į gamyklų valdymą neišvengiamai paskatino revoliucija, ji *padėjo darbininkams patikėti*, kad šalies gamybos mechanizmai priklauso jiems, gali būti valdomi jų nuožiūra ir tenkinti jų poreikius (išryškinta mano – N. Ch). Darbininkams,

kaip sakė vienas anarchistų delegatas, „fabrikų komitetai yra ateities ląstelės [...] Jie, o ne valstybė dabar turi valdyti".

Bet valstybės žyniai viską išmanė geriau. Jie iš karto sunaikino fabrikų komitetus ir privertė tarybas paklusti jų valiai. Lapkričio 3 d. Leninas „Darbininkų kontrolės dekreto projekte" paskelbė, kad delegatai, išrinkti vykdyti tokią kontrolę turi „atsakyti valstybei už griežčiausios tvarkos ir disciplinos palaikymą bei turto saugojimą". Baigiantis metams, Leninas pareiškė, kad „mes perėjome nuo darbininkų kontrolės prie Aukščiausiosios Tarybos vykdomo Nacionalinės ekonomikos valdymo", – šitai turėjo „pakeisti, absorbuoti ir išstumti darbininkų kontrolės mechanizmą" (Carr). „Pati socializmo idėja yra įkūnyta darbininkų kontrolės koncepcijose", – verkšleno vienas profsąjungietis menševikas; bolševikai tokį verkšlenimą pakeitė veiksmais, sugriaudami pačią socializmo idėją.

Greitai Leninas paskelbė, kad valdžia turi įgyti „diktatorišką galią" darbininkams, o šie privalo „*besąlygiškai paklusti vienintelei valiai*" ir „dėl socializmo interesų" „besąlygiškai vykdyti vienintelių darbo proceso vadovų valią". Leninui ir Trockiui toliau vykdant darbo militarizaciją, transformuojant visuomenę į darbo armiją, paklusnią vienintelei jų valiai, Leninas aiškino, kad darbininko subordinacija „individualiam autoritetui" yra „sistema, kuri labiau nei kas nors kita laiduoja geriausią žmogiškųjų resursų panaudojimą". Robertas McNamara išreiškė tą pačią idėją: „Reali grėsmė demokratijai kyla [...] iš nepakankamos vadybos (*management*)", „jei protas nevaldo žmogaus, pastarasis netenka sa-vo

potencialo“, ir vadyba yra niekas kitas kaip proto valdymas, kuris mus išlaiko laisvus. Tuo pat metu „frakciškumas“– bet kokia žodžio ir organizacinės laisvės užuomina – buvo triuškinamas „dėl socializmo“, – šios sąvokos reikšmę Leninas ir Trockis pakeitė, siekdami savo tikslų, jie kūrė fundamentalias protofašistines struktūras, kurias Stalinas pavertė vienu iš didžiausių moderniųjų laikų košmarų[1].

Nesugebėjimas perprasti aršaus lenininės inteligentijos priešiškumo socializmui (pradedant, be abejo, Marxu) ir atitinkamas lenininio modelio nesupratimas sužlugdė kovą už geresnę visuomenę ir tinkamesnį gyventi pasaulį Vakaruose, ir ne tik ten. Būtina rasti būdą, kaip išgelbėti socialistinį idealą nuo jo priešų abiejuose didžiuosiuose pasaulinės galios centruose, nuo tų, kurie visada sieks būti valstybės žyniais ir socialiniais vadybininkais, žlugdančiais laisvę dėl išsilaisvinimo.

1986

---

[1] Apie ankstyvąją Lenino ir Trockio įvykdytą socializmo dekonstrukciją žr. Maurice Brinton, *The Bolsheviks and Workers' Control.* Montreal: Black Rose Books, 1978; Peter Rachleff, *Radical America*, Nov. 1974, kaip ir kitas knygas.

TIKSLAI IR VIZIJOS

Prabildamas apie tikslus ir vizijas, turiu omenyje labiau praktinį nei grynai principinį skirtumą. Žmogiškuose reikaluose daugiausiai lemia praktinė perspekyva. Mūsų teorinis suvokimas tam per daug silpnas.

Vizijomis aš vadinu ateities visuomenės koncepciją, kuri įkvepia gyvybės tam, ką mes dabar darome, koncepciją visuomenės, kurioje norėtų gyventi padorus žmogus. Tikslais aš vadinu pasirinkimus ir užduotis, kurios yra pasiekiamos, kurias mes vienaip ar kitaip vykdysime vedami vizijos, nors ji būtų tolima ir miglota.

Įkvepianti vizija turi būti grindžiama žmogaus prigimties koncepcija, žmonių gerove, jų poreikiais ir teisėmis, jų prigimties aspektais – jie turi būti puoselėjami, skatinami, jiems turi būti leista tarpti, suteikiant naudos sau ir kitiems. Žmogaus prigimties samprata, kuri sudaro mūsų vizijų pagrindą, paprastai yra *neišreikšta žodžiais ir nesusiformavusi,* bet ji visada šalia, galbūt veikia netiesiogiai, nesvarbu, ar kas nors pasirenka palikti viską kaip buvo ir rūpintis savo paties darželiu, ar dirbti dėl mažų ar revoliucinių permainų.

Tai galų gale yra teisė žmonių, kurie laiko save *moraliniais agentais*, ne monstrais, ir kurie rūpinasi poveikiu to, ką jie daro, arba ko nesugeba padaryti.

Mūsų žinios ir supratimas apie visas šias problemas

yra paviršutiniškas; kaip iš esmės kiekvienoje žmogaus gyvenimo srityje, mes imamės veiklos remdamiesi intuicija ir patirtimi, tikėjimais ir baimėmis. Tikslų dalis – sunkūs pasirinkimai su labai rimtais padariniais žmonijai. Mes priimame juos kaip įrodytą netobulumą ir ribotą supratimą, ir nors mūsų vizijos gali ir privalo būti kelrodės, jos geriausiu atveju yra dalinės. Jos nėra nei aiškios, nei stabilios, bent jau tiems žmonėms, kurie rūpinasi savo veiksmų padariniais. Protingi žmonės ieško aiškesnių juos įkvepiančių vizijų išraiškos būdų ir kritiško tų vizijų įvertinimo proto bei patirties šviesoje. Kad ir kaip būtų, pagrindai yra labai silpni, ir nėra jokių ženklų, kad kas nors imtų keistis toje srityje. Lozungus kurti nesunku, bet jie nelabai padeda realiai pasirinkti.

TIKSLAI *VERSUS* VIZIJOS

Gali pasirodyti, kad tikslai ir vizijos tarpusavyje konfliktuoja, dažnai taip ir atrodo. Tačiau prieštaravimų tarp jų nėra, tai, manau, mes visi žinome iš patirties. Leiskite man panagrinėti savo paties atvejį, kad parodyčiau, ką turiu omenyje.

Mano asmeninės vizijos yra gana tradiciškai anarchistinės, grindžiamos Apšvietos ir klasikinio liberalizmo pozicijomis. Prieš tęsiant derėtų paaiškinti, ką turiu galvoje. Kalbu ne apie klasikinio liberalizmo versiją, kuri buvo rekonstruota ideologiniais tikslais, turiu omenyje originalą, kuris buvo sudaužytas į kylančio industrinio kapitalizmo uolas, originalą, kurį Rudolfas Rockeris pateikė savo darbe apie

anarchosindikalizmą prieš 60 metų – manau, gana tiksliai[1].

Kai valstybinis kapitalizmas plėtojosi naujoje epochoje, ekonomines, politines ir ideologines sistemas vis labiau perėmė milžiniškos privačios tironijos institucijos, – jos artimiausios totalitaristiniam idealui iš visų žmogaus kūrinių. „Korporacijos viduje, – prieš pusę amžiaus rašė politikos ekonomistas Robertas Brady, – visą politiką lemia kontrolė „iš viršaus“. Šioje valdžios sąjungoje, gebančioje derinti veiklos kursą ir jo įgyvendinimą, visa valdžia būtinai leidžiasi iš viršaus į apačią, o atsakomybė – iš apačios į viršų. Tai, aišku, yra „demokratinės“ kontrolės priešybė; ji įgyvendina stuktūrines diktatūros sąlygas. Tai, kas politikos sferoje būtų pavadinta įstatymų leidžiamąja, vykdomąja ir teismine valdžia, sutelkta „kontroliuojančiose rankose“, jos, „kiek tai susiję su politikos krypčių formulavimu ir vykdymu, yra piramidės viršuje ir daro savo darbus be įsikišimo iš apačios“. Kai privati galia „auga ir plečiasi“, ji transformuojama į „bendruomenės galią, politiškai kuo galingiausią ir sąmoningiausią“, kuo labiausiai pasiaukojusią „propagandinei programai“, kuri „tampa priemone įteigti publikai kontroliuojančios piramidės požiūrį“. Tas projektas, išplėtotas jau Brady aprašytame laikotarpyje, pasiekė pasibaisėtiną lygį po kelerių metų, kai Amerikos verslas siekė pažaboti socialdemokratines pokarinio pasaulio sroves, – šios pasiekė ir Jungtines Valstijas, – ir, naudodamasis milžiniškais viešųjų ryšių industrijos resursais,

---

[1] Rudolf Rocker, *Anarcho-Syndicalism: Theory And Practice* (Oakland: AK Press, 2004), p. 10.

pramogų kultūra, korporacine žiniasklaida bei kitais dalykais, sudarančiais socialinį ir ekonominį „kontroliuojančios piramidės“ modelį, laimėjo tai, ką verslo lyderiai pavadino „amžina kova už žmonių protus“. Tai – lemtingai svarbūs moderniojo pasaulio požymiai, nušviesti keleto kruopščiai atliktų studijų[1].

„Bankininkystės institucijos ir kapitalo korporacijos“– apie jas Thomas Jeffersonas perspėjo vėlyvaisiais savo gyvenimo metais, pranašaudamas, kad netramdomos jos taps absoliutizmo forma, sužlugdysiančia demokratinės revoliucijos pažadus, – nuo tada daugiau nei išpildė jo skaudžias pranašystes. Jos dažnai pamiršdavo atsakomybės jausmą, vis mažėjo galimybių, kad įsikiš liaudis, ar visuomenė jas patikrins, kartu augo ir plėtėsi jų galimybės kontroliuoti globalinę tvarką. Jų hierarchinės komandinės struktūros dalyviai priima įsakymus iš aukščiau ir siunčia juos žemiau. Tie, kurie yra tos struktūros išorėje, gali pamėginti parsiduoti galios sistemai, bet kitais atžvilgiais yra mažai su ja susiję (nebent perka tai, ką ta sistema siūlo, jei išgali). Pasaulis labiau komplikuotas nei bet koks paprastas aprašymas, bet Brady labai tiksliai nusakė padėtį, ir šiandien tai netgi akivaizdžiau negu buvo tuo laikotarpiu, kai jis rašė.

Reikia pridurti, kad nepaprasta galia, kuria džiaugiasi korporacijos ir finansinės institucijos, buvo ne žmonių pasirinkimo rezultatas. Ją teismai ir teisininkai sukūrė besivys-

---

[1] Robert Brady*, Business as a System of Power* (New York: Columbia University Press, 1943).

tančiose valstybėse, tarnaujančiose privačiai galiai, ir išplėtė vienai valstybei žaidžiant prieš kitą ir siekiant specialių privilegijų (o jų pasiekti didelėms privačioms institucijoms buvo nesunku). Tai pagrindinė priežastis, kodėl dabartinis kongresas, kurį sudaro neįprastai daug verslininkų, siekia perduoti federalinę valdžią valstijoms – joms lengviau grasinti ir manipuliuoti. Aš kalbu apie Jungtines Valstijas – čia akademiniai tyrinėtojai tuos procesus gerai išstudijavo. Nors kiek man žinoma toks modelis galioja ir kitur.

Mes linkę manyti, kad šios galingosios struktūros yra nepajudinamos, tiesiog tai – gamtos dalis. Ne kitaip. Šios privačios tironijos formos pasiekė kažką panašaus į savo dabartinę būseną su „nemirtingų asmenų" teisėmis šio amžiaus [žr. datą straipsnio gale – *vert. past.*] pradžioje. Teisių užtikrinimas ir teisės teorija, kuria jie remiasi, dažniausiai įsišakniję tame pačiame intelektiniame dirvožemyje, kuris maitino kitas dvi didžiąsias XX a. totalitarizmo formas – fašizmą ir bolševizmą. Nėra reikalo tokią žmonių santykių formą laikyti ilgaamžiškesne nei jos gėdinguosius brolius [1].

Yra sutarta tokius terminus kaip „totalitarinis" ir „diktatūra" priskirti politinei valdžiai. Neįprasta tai, kad Brady nelaiko šio susitarimo, padedančio sprendimų priėmimo centrams atitraukti viešumos dėmesį, natūraliu. Pastangų tai padaryti galima tikėtis bet kurioje visuomenėje, grindžiamoje neteisėta valdžia – tai yra bet kurioje egzistuojančioje

---

[1] Žr.: Morton Horwitz, *The Transformation of American Law, 1870 -1960,* Vol. II (New York, Oxford University Press, 1992).

visuomenėje. Štai kodėl, pavyzdžiui, asmeninės savybės ir trūkumai, miglotos ir nebūdingos kultūrinės praktikos ir panašūs dalykai yra tyrinėjami mieliau nei atliekamos studijos apie galios institucijų struktūras bei funkcijas.

Kalbėdamas apie klasikinį liberalizmą, turiu omenyje idėjas, kurių didžiumą nušlavė kylantis valstybinio kapitalizmo autokratijos potvynis. Šios idėjos išliko (arba buvo iš naujo išrastos), įgijusios įvairias pasipriešinimo naujiems priespaudos modeliams formas, ir pasitarnavo kaip įkvepiančios vizijos liaudies kovose, pastebimai išplėtusiose laisvės, teisingumo ir teisių akiratį. Jas taip pat perėmė, pritaikė ir išplėtojo kairiosios libertarinės srovės. Remiantis šia anarchistine vizija, bet kokiai hierarchinei ar autoritarinei struktūrai tenka sunki pateisinančių aplinkybių našta, nesvarbu, ar tai apimtų asmeninius santykius, ar didesnę socialinę tvarką. Jei ji negali pakelti šios naštos – kartais tai įmanoma – tada ji yra neteisėta, ir ją reikia nuversti. Sąžiningai ir drąsiai įvertinus tokią padėtį, šiam iššūkiui retai galima atsispirti. Tikriems libertarams tokiu atveju reikia gerokai paplušėti.

Valstybinė valdžia ir privati tironija – pirmutiniai išorinių ribų pavyzdžiai, bet svarstomos problemos yra visuotinės: iš tikrųjų jos egzistuoja santykiuose tarp tėvų ir vaikų, mokytojų ir studentų, vyrų ir moterų, gyvenančiųjų dabar ir ateinančių kartų, kurios bus priverstos gyventi kartu su mūsų veiklos padariniais, iš tiesų – beveik visur. Ypač anarchistinės vizijos, visos jos įvairovės, spektro atstovams rūpi nuversti valstybinę valdžią. Aš asmeniškai pritariu šiai vizijai, nors

ji – visai priešiška mano tikslams. Štai ta įtampa, apie kurią buvau užsiminęs.

Mano trumpalaikiai tikslai yra apginti ir net sustiprinti valstybės valdžios elementus, kurie, nors fundamentaliai neteisėti, yra gyvybiškai svarbūs kaip tik dabar, kad sužlugtų pastangos „nublokšti atgal" progresą, pasiektą plečiant demokratiją ir žmogaus teises. Valstybinė valdžia dabar aršiai puolama demokratiškesnėse visuomenėse, bet ne dėl to, kad konfliktuoja su libertarine vizija. Veikiau priešingai: todėl, kad gina (silpnai) kai kuriuos tos vizijos aspektus. Vyriausybės turi lemtingą ydą: kitaip negu privačios tironijos, valstybinės valdžios institucijos suteikia paniekintai visuomenei galimybę atlikti tam tikrą vaidmenį, nors ir ribotą, tvarkant savo pačių reikalus. Šio defekto netoleruoja savininkai – jie dabar šiek tiek teisindamiesi jaučia, kad tarptautinės ekonomikos ir politinės tvarkos pokyčiai atveria perspektyvas sukurti „savininkų utopiją", o visiems kitiems lieka niūrios perspektyvos. Turbūt nebūtina aiškinti, ką turiu omenyje. Padariniai pernelyg akivaizdūs net turtingose visuomenėse, nuo valdžios koridorių iki gatvių, kaimo ir kalėjimų. Dėl priežasčių, kurios vertos dėmesio, bet nepatenka į šių pastabų kontekstą, šiuo metu vykstantį represą dominuojantys sektoriai inicijuoja tose visuomenėse, kuriose puolamos vertybės buvo realizuotos tobuliausia forma – anglakalbiame pasaulyje; jokios ironijos, bet ir jokių prieštaravimų.

Verta prisiminti, kad utopinės svajonės išsipildymo bu-

vo džiaugsmingai laukiama kaip artėjančio tikslo nuo XIX a. pradžios (trumpam grįšiu į tą laikotarpį). Maždaug 1880-aisiais socialistas revoliucionierius, dailininkas Williamas Morrisas galėjo rašyti:

> Žinau, kad dabar laikomasi nuomonės, jog konkurencinė, arba„kas juoksis paskutinis" sistema yra paskutinė ekonominė sistema, kurią išvys pasaulis; kad tai yra tobulybė, ir kad tai išbaigtumas; be jokios abejonės, įžūlu nesiskaityti su šia nuomone, kuriai, kaip matau, pritaria net labiausiai išsilavinę žmonės.

Jei istorija tikrai baigiasi, kaip patikimai skelbiama, tai „mirs ir civilizacija", bet visa istorija rodo, kad taip nėra, pridūrė jis. Viltis, kad iki „tobulybės" vienas žingsnis, vėl suklestėjo trečiame XX a. dešimtmetyje. Stipriai palaikomas bendrosios liberalios opinijos ir, žinoma, verslo pasaulio, Woodrowas Wilsonas, vykdydamas „Raudonojo siaubo" kampaniją, sėkmingai sunaikino profsąjungas bei nepriklausomą mintį ir pradėjo verslo dominavimo erą, – buvo tikimasi, kad jis gyvuos amžinai. Sužlugus profsąjungoms, darbo žmonės turėjo mažai galios ir vilties automobilių bumo įkarštyje. Profsąjungų ir darbininkų teisių sutriuškinimas, dažnai naudojant prievartą, šokiravo net dešiniąją britų spaudą. Svečias iš Australijos, priblokštas Amerikos profsąjungų silpnumo, 1928 m. pažymėjo, kad „darbo organizacija egzistuoja tik dėl darbdavių tolerancijos... Darbininkai realiai nedalyvauja nustatant darbo sąlygas".

Vėlgi, keleri artimiausi metai parodė, kad viltys buvo

priešlaikinės. Tačiau šios vis iškylančios svajonės nulėmė modelį, kurį „kontrolės piramidės“ ir jų politiniai agentai siekia atkurti šiandien[1].

Šiandieniniame pasaulyje veikiančio anarchisto tikslas, manau, turėtų būti kai kurių valstybės institucijų gynyba nuo į jas nukreipto puolimo, tuo pat metu stengiantis, kad jose dalyvautų kuo didesnė visuomenės dalis – ir pagaliau daug laisvesnėje visuomenėje jis turi stengtis sugriauti jas, jei bus sudarytos tinkamos aplinkybės.

Geros ar blogos – tai neapibrėžto vertinimo problema – šios laikysenos nepakerta tariamas konfliktas tarp tikslų ir vizijų. Toks konfliktas – normali kasdienio gyvenimo dalis, jį mes kažkaip bandome gyventi, bet negalime nuo jo pabėgti.

HUMANISTINĖ KONCEPCIJA

Turėdamas visa tai omenyje, norėčiau plačiau pažvelgti į vizijų problemą. Šiandien, stiprėjant pastangoms pakeisti, pakirsti ir sunaikinti laimėjimus, kurie buvo iškovoti per ilgas ir dažnai nuožmias liaudies kovas, atėjo tinkamiausias metas šią problemą panagrinėti. Tai istorinės svarbos klausimai, dažnai nutylimi ir iškraipomi ir apgaulingai nusukami kampanijose, kurių tikslas – „sugrąžinti žmones prie kontrolės

[1] Gary Zabel, ed., *Art and Society:Lectures and Essays by William Morris* (Boston, George's Hill, 1993. Hugh Grant Adams, cit. pagal: Ronald Edsforth, *Class Conflict and Cultural Consensus* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1987).

piramidės požiūrio“. Vargu ar sulauksime geresnės progos aptarti idealus ir vizijas, kurios buvo artikuliuojamos, modifikuojamos, keičiamos, o neretai ir išverčiamos į priešingą pusę, kol pramoninė visuomenė išsiplėtojo iki dabartinės stadijos, kai sutelktai atakuojama demokratija, žmogaus teisės ir netgi rinkos; kai šių vertybių triumfą sveikina tie, kurie jas iš tiesų atakuoja, – toks procesas artimas tam, kas atviriau vadinama „propaganda“. Kalbant apie žmonijos reikalus, tai proga, kuri tiek pat įdomi intelektiniu požiūriu, kiek grėsminga žvelgiant iš humanistinio požiūrio taško.

Pradėsiu apibendrindamas požiūrį, kurį pateikė du žymūs XX a. mąstytojai, – Bertranas Russellas ir Johnas Dewey, – jie nesutiko dėl daugybės dalykų, bet pritarė vizijai, kurią Russellas pavadino „humanistine koncepcija“; cituojant Dewey'ų, tai požiūris, kad „aukščiausias gamybos tikslas“ yra ne prekių gamyba, bet „laisvi žmonės, susieti vienas su kitu lygybės saitais“. Švietimo tikslas, kaip jį suprato Russellas, turi „suteikti kitokį daiktų vertės jausmą negu viešpatavimas“, padėti sukurti „protingus piliečius laisvos bendruomenės“, kurioje išskleis žiedus ir laisvė, ir „individualus kūrybingumas“, ir dirbantys žmonės bus savo likimo šeimininkai, o ne gamybos instrumentai.

Neteisėtos prievartos struktūras reikia panaikinti; ypač „verslo, grindžiamo privataus praturtėjimo siekiu, privačiai kontroliuojant bankininkystę, žemę, pramonę, stiprinamu vadovavimu žiniasklaidai, jos agentams ir kitoms viešosioms bei propagandos priemonėms“, (Dewey). Jei tai nedaroma,

kalbos apie demokratiją yra „nieko vertos“. Politika liks „šešėlis, kurį ant visuomenės mes didysis verslas, [ir] šešėlio susilpnėjimas nepakeis daikto“. Demokratijos formoms stigs realaus turinio, ir žmonės dirbs „ne laisvai ir protingai, bet dėl apmokamo darbo“ – sąlygos, kuri yra „neliberali ir nemorali“. Atitinkamai pramonės tvarka „iš feodalinės turi tapti demokratine socialine tvarka“, grindžiama darbininkų kontrole, laisvais ryšiais ir federaline organizacija. Šios mintys artimos daugelio anarchistų, tarkime, G. D. H. Cole'o profsąjungų socializmui ir tokiems kairiesiems marksistams kaip Antonas Pannekoekas, Rosa Luxemburg, Paulis Mattickas ir kiti. Russelo nuomonė šiuo požiūriu buvo panaši [1].

Dewey pirmiausia mąstė apie demokratijos problemas ir tiesiogiai dalyvavo jas sprendžiant. Jis buvo visiškai atsidavęs konformistinei Amerikai, kaip sakoma, „tipiškas amerikietis, kaip obuolių pyragas“. Todėl įdomu tai, kad idėjos, kurias jis išsakė palyginti neseniai, šiandien daugumai intelektualinės kultūros sluoksnių yra svetimos, ar net blogiau – įtakinguose rateliuose nusakomos kaip „antiamerikietiškos“.

Pastaroji frazė, beje, yra įdomi ir daug pasako, kaip ir jos dabartinė vartosena. Mes tikimės tokio požiūrio totalitarinėse visuomenėse. Stalinistinėje epochoje disidentai ir kritikai buvo smerkiami kaip „antisovietiniai“ veikėjai, ir tai buvo netoleruotinas nusikaltimas; Brazilijos neonacių

[1] Žr: Noam Chomsky, *Problems Of Knowledge And Freedom* (New York: New Press, 2003).

generolai ir panašūs į juos vadovavosi tomis pačiomis vertinimo kategorijomis. Tačiau tokio požiūrio atsiradimas daug laisvesnėse visuomenėse, kuriose galiai paklūstama savanoriškai, be prievartos, yra reikšmingesnis fenomenas. Bet kokioje aplinkoje, išsaugojusioje bent demokratinės kultūros prisiminimą, tokie apibrėžimai tik sukeltų juoką. Įsivaizduokite, kaip Milano ar Oslo gatvėse būtų reaguojama į knygą, pavadintą „Antiitališkumas“ ar „Antinorvegai“ ir aprašančią realius ar fabrikuotus poelgius tų, kurie neparodo deramos pagarbos sekuliaraus tikėjimo doktrinoms. Angloamerikietiškose visuomenėse – kaip pastebėjau, įskaitant ir Australiją – į tokį elgesį respektabiliuose sluoksniuose žvelgiama rimtai ir atsakingai, o tai yra vienas iš įprastų demokratinių vertybių rimto pagedimo ženklų.

Idėjos, kurias visai netolimoje praeityje išsakė tokios ypatingos figūros, kaip Russellas ir Dewey, yra įsišaknijusios Apšvietoje ir klasikiniame liberalizme ir išlaiko jų revoliucinį pobūdį: švietime, darbo vietoje ir visose kitose gyvenimo sferose. Jas įgyvendinus, būtų lengviau laisvai tobulėti žmonėms, kurių vertybės nėra kaupimas ir viešpatavimas, o proto ir veiksmo nepriklausomybė, laisvi lygybės ryšiai ir bendradarbiavimas siekiant bendrų tikslų. Tokie žmonės kartu su Adamu Smithu niekintų „žemus“ ir „niekingus žmonijos viešpačių pomėgius“ ir jų „šlykščią maksimą“: „Viskas mums, ir nieko kitiems žmonėms“; tai pagrindiniai principai, kuriuos mus moko gerbti ir aukštinti, kai tradicines vertybes griauna nesiliaujantis puolimas. Jie tikrai suprastų, kas privertė tokią

ankstyvojo kapitalizmo epochos figūrą kaip Smithas įspėti mus apie žiaurius darbo pasidalijimo padarinius ir pagrįsti savo ganėtinai niuansuotą rinkos gynybą, iš dalies tikint, kad „visiškos laisvės“ sąlygomis atsiras natūralus polinkis į lygybę, akivaizdžiai trokštamą dėl moralinių priežasčių.

„Humanistinė koncepcija“, išreikšta Russello ir Dewey civilizuotesnėje epochoje ir artima libertarinei kairei, yra visiškai svetima dominuojančioms dabartinės minties srovėms: dominuojančioms totalitarinės tvarkos idėjoms, sumeistrautoms Lenino ir Trockio, ir valstybinio kapitalizmo idėjoms pramoninėse Vakarų valstybėse. Viena iš šių sistemų, laimė, sugriuvo, bet kita žygiuoja link to, kas gali būti labai nemaloni ateitis.

„NAUJOJI AMŽIAUS DVASIA“

Svarbu suvokti, koks aštrus ir dramatiškas yra vertybių konfliktas tarp šios „humanistinės koncepcijos“ ir to, kas valdo dabar, idealų, kuriuos darbininkų klasės spauda XIX a. viduryje pavadino „Naująja amžiaus dvasia: „turto vaikymusi, pamirštant viską, išskyrus Save“, – tai primena Smitho „šlykščiąją maksimą“, žeminančią ir gėdingą doktriną, kurios negali toleruoti joks padorus žmogus. Nuostabu stebėti vertybių evoliuciją nuo tokios ankstyvojo kapitalizmo epochos figūros kaip Smithas – jis pabrėžė atjautą, tikslą pasiekti laisvę kartu su lygybe, ir pagrindinę žmogaus teisę į kūrybingą bei pilnatvę teikiantį darbą – iki tų, kurie sveikina „Naująją amžiaus dvasią“, nere-

tai begėdiškai minėdami Smitho vardą. Pamirškime vulgarybę, kuri reguliariai darko ideologines institucijas. Geriau prisiminkime ką nors, galintį prabilti „solidžiai", tarkim, Nobelio premijos laureatą ekonomistą Jamesą Buchananą, kuris mums sako, kad „ideali visuomenė yra anarchistinė, kurioje nė vienas žmogus ar žmonių grupė nenaudoja prieš kitas prievartos". Tada jis pasiūlo tokią žmogaus siekių interpretaciją, pateiktą kaip faktą:

> Bet kuriam žmogui ideali situacija yra ta, kuri suteikia jam visišką veiksmo laisvę ir suvaržo kitų elgesį taip, kad jis priverstų kitus būti ištikimus jo troškimams. Taigi kiekvienas žmogus siekia viešpatauti vergų pasaulyje[1].

Šią mintį Adamas Smithas būtų laikęs patologiška, kaip ir Wilhelmas von Humboldtas, Johnas Stuartas Millis ar bet kuris žmogus, artimas klasikinio liberalizmo tradicijai, – bet tai tavo mylimiausia svajonė, jei dar to nepastebėjai.

Viena intriguojanti intelektualinės kultūros būsenos ir joje vyraujančių vertybių iliustracija yra sunkių problemų, su kuriomis mes susiduriame dabar pagaliau išlaisvintos Rytų Europos žmonių pakilime, vertinimas. Taigi, dabar mes su meile galime ištiesti jiems pagalbos ranką, kurią tiesdavome savo globotiniams kitur kelis šimtmečius. Padariniai, atrodo, gana aiškūs, jei atkreipsime dėmesį į galybę siaubo kambarių visame pasaulyje, bet stebuklingai – ir la-

---

[1] James Buchanan, *The Limits of Liberty*: *Between Anarchy and Leviathan* (Chicago: University Of Chicago Press, 1975), p. 92.

biausiai mūsų pačių laimei – jie visai nepamoko mūsų apie civilizacijos vertybes ir principus, kuriais vadovaujasi jos kilnūs lyderiai; tik „antiamerikiečiai" ir į juos panašūs gali būti tokie bepročiai, kad dėsningus istorinius duomenis laikytų spindinčiais galbūt tik iš išorės. Dabar mūsų geradariams suteikiamos naujos galimybės. Mes galime padėti tautoms, išvaduotoms iš komunizmo tironijos, pasiekti ar pagaliau pasiekti laimingųjų bengalų, haitiečių, brazilų, gvatemaliečių, filipiniečių tautų, tenykščių žmonių, Afrikos vergų ir kitų panašių žmonių lygį.

1994 m. pabaigoje *New York Times* išspausdino seriją straipsnių apie tai, kaip laikosi mūsų mokiniai. Mokinys iš Rytų Vokietijos pradeda cituodamas kunigą, kuris buvo vienas iš liaudies pasipriešinimo komunistiniam režimui lyderių. Jis nusakė savo augantį susirūpinimą tuo, kas vyksta jo visuomenėje: „brutalios varžybos ir pinigų geismas griauna mūsų bendruomeniškumo jausmą. Beveik kiekvienas jaučia tam tikrą baimę, depresiją ar nesaugumą", mokydamasis to, ką mes dėstome nuo mūsų atsilikusioms pasaulio tautoms. Bet jų reakcija visai nepamoko mūsų [1].

„Vitrina", kuria kiekvienas didžiuojasi, yra Lenkija, kur „kapitalizmas švelnesnis" negu kitur. Apie tai Jane Perlez pasakoja straipsnyje, pavadintame „Greitos ir lėtos kapitalistinio kelio juostos": kai kurie lenkai supranta savo užduotis, bet kiti mokydamiesi atsilieka [2].

---

[1] Stephen Kinzer, *New York Times*, October 14, 1994.
[2] Jane Perlez, *New York Times*, October 7, 1994.

Perlez pateikia abiejų tipų pavyzdžius. Gera mokinė yra mažo fabriko savininkė, „klestintis pavyzdys" to, kas geriausia modernioje kapitalistinėje Lenkijoje. Gavęs vyriausybės paskolų be palūkanų, šioje dar besivystančioje laisvosios rinkos visuomenėje jos fabrikas siuva „žaviais karoliukais išsiuvinėtas sukneles" ir „sudėtingai išpuoštas vestuvines sukneles", parduodamas daugiausia turtingiems vokiečiams, bet taip pat pasiturintiems lenkams. Tuo tarpu, kaip praneša Pasaulio bankas, skurdas nuo reformų pradžios daugiau nei padvigubėjo, realūs uždarbiai nukrito 30 procentų, ir 1994 m. pabaigoje Lenkijos ekonomikoje buvo tikimasi sukaupti 90 procentų prieš 1989 m. egzistavusio BVP. Bet „kapitalizmas švelnesnis", alkani žmonės gali įvertinti „staiga išaugusio vartojimo ženklus", grožėdamiesi vestuvinėmis suknelėmis elegantiškų parduotuvių vitrinose, „užsienietiškais automobiliais su lenkiškais numeriais", lekiančiais Varšuvos-Berlyno keliu, ir „nuvorišų moterimis, rankinėse nešiojančiomis 1300 dolerių kainuojančius mobiliuosius telefonus".

„Žmonės turi suprasti, kad jie turi kovoti už save ir negali pasitikėti kitais", – aiškina darbo konsultantė iš Čekijos Respublikos. Susirūpinusi „varguomenės įsigalėjimu", ji įsteigė kursus, kur skiepija tinkamas pažiūras žmonėms, kuriems „į galvą buvo įkaltos lygybės vertybės", kai išdidus šūkis skelbė: „Aš šachtininkas, ar yra gyvenančių geriau? "Pavyzdingi mokiniai dabar žino, kas geriau gyvena: buvusios nomenklatūros atstovai, nė nesapnavę, kad taps užsienio bendrovių agentais, kas visiškai tinka jiems, turintiems

įgūdžių ir patirties; bankininkai, pasodinti į savo kėdes senų pažinčių dėka; lenkės moterys, besidžiaugiančios blizgučiais; eksportuojamų elegantiškų suknelių, skirtų kitoms tutingoms ponioms, valdžios išlaikomų gamyklų savininkai. Žodžiu, teisingi žmonės.

Tokia yra amerikietiškų vertybių atnešta sėkmė. Lėtojoje juostoje yra ir nesėkmę patyrusių žmonių. Perlez pavyzdžiu pasirenka 43 metų angliakasį, kuris sėdi savo „dailylentėmis iškaltoje svetainėje, gerėdamasis savo darbo komunizmo epochoje vaisiais – televizoriumi, patogiais baldais, šviesia, moderniai įrengta virtuve“, dabar, po 27 metų, praleistų šachtose, likęs bedarbiu ir galvojantis apie metus iki 1989-ųjų. Jie „buvo nuostabūs“, sako jis, „gyvenimas buvo saugus ir patogus“. Atsilikdamas moksluose, jis naujas vertybes vertina kaip „nepasiekiamas“ ir negali suprasti, kodėl „ sėdi namuose be darbo ir priklauso nuo socialinės paramos“, jaudinasi dėl dešimties savo vaikų, nes pristigo įgūdžių „vaikytis turto, pamirštant viską, išskyrus Save“.

Tada suprantama, kad Lenkija turėtų atsirasti ant spintelės su kitais trofėjais, kuriems mes įkvepiame pasitikėjimo savimi ir audringai plojame sau patiems.

Kaip „globaliame pranešime“ teigia *Christian Science* Monitor korespondentai pokomunistiniame pasaulyje, regioną vargina kiti atsilikusieji. Vienas verslininkas skundėsi, kad jis „pasiūlė bičiuliui ukrainiečiui 100 dolerių mėnesinį atlyginimą, kad tasai padėtų jam privačiai „auginti rožes“ (mūsų žodžiais, dirbti). „Palyginti su kolektyviniame ūkyje

uždirbamais 4 doleriais, tai žmogui buvo tikra sėkmė. Bet pasiūlymas buvo atmestas." Pavyzdingas mokinys aiškina tokį iracionalumą „įpročiu", kuris išliko net po laisvės iškovojimo. „Jis mąsto: „*Ne*, aš nesiruošiu palikti kolektyvo ir tapti tavo vergu". Amerikos darbininkai ilgai sirgo tokiu pačiu nenoru tapti kieno nors vergais, kol tapo deramai civilizuoti: dar prie šios temos grįšiu.

Nuomininkai daugiabučiame Varšuvos name kenčia tokias pat blogybes. Jie nenori perleisti savo butų pramonininkui, kuris įrodinėja esąs pastato savininkas nuo prieškario, klausdami: „Kodėl žmonės turi pelnytis iš to, į ką neturi teisės?" Vyksta „pastebimas progresas", stengiantis nugalėti tokias retrogradiškas pažiūras, toliau kalbama pranešime, nors „dar labai nenorima leisti užsieniečiams pirkti ir parduoti žemę". JAV remiamų žemės ūkio iniciatyvų koordinatorius Ukrainoje aiškina, kad „Neįmanoma 100 procentų žemės perimti į privačias rankas. Jie niekad negyveno demokratijos sąlygomis". Iš tikrųjų antidemokratinės aistros čia nėra tokios didelės, kaip Vietname, kur 1995 m. vasario dekretas „pasuko laikrodžius atgal": „Atiduodant duoklę marksizmui, dekrete siekiama padėti vietnamiečiams daryti spaudimą keletui privilegijuotųjų, kurie turi leidimus savo žemėse plėtoti verslą"; buvo pamanyta, kad šie siekia pritraukti užsienio investuotojus. Jei tik užsienio investuotojams ir mažam vidaus elitui būtų leista supirkti visą šalį, vietiniai dirbtų jiems (jei jiems pasisektų), ir mes pagaliau turėtume laisvę ir „demokratiją", kaip Centrinėje Amerikoje, Filipinuose

ir kituose rojaus kampeliuose, išsilaisvinusiuose jau seniai[1].

Kubiečiai ilgai buvo keikiami už panašų atsilikimą. Patyčios pasiekė viršūnę per *Pan America* žaidynes Jungtinėse Valstijose, kai Kubos sportininkai nepasidavė didelei propagandinei kampanijai, įtikinėjančius, kad ta šalis turi ydų, taip pat dosniems finansiniams pasiūlymams tapti profesionalais; jie jautė įsipareigojimą savo tautai ir jos žmonėms – tai jie pasakė reporteriams. Įtūžiui, dėl „komunistinio smegenų plovimo ir marksistinės doktrinos niokojančio poveikio", nebuvo ribų.

Laimei, amerikiečiai yra apsaugoti nuo to, kad net JAV ekonominio karo sukelto skurdo sąlygomis kubiečiai vis dar atsisako dolerių vidaus paslaugoms, kaip pasakoja svečiai, nenorėdami būti „jūsų vergais". Jie taip pat nenori nusileisti, kaip matoma iš 1994 m. Gallupo apklausos, pirmojo nepriklausomo ir mokslinio tyrimo, kuris buvo išspausdintas Majamio ispanų spaudoje, bet akivaizdžiai nepateko niekur daugiau. Apklausa rodė, kad 88 procentai nurodė esą „išdidūs, būdami kubiečiais" ir 58 procentai – kad „revoliucijos pasiekimai pralenkia jos nesėkmes". 69 procentai įvardijo save „revoliucionieriais" (bet tik 21 procentas – „komunistais" ar „socialistais"), 76 procentai teigė esą „patenkinti savo asmeniniu gyvenimu", ir 3 procentai sakė, kad pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria šalis, yra „politinės problemos".

---

[1] Justin Burke, et al., *Christian Science Monitor*, July 26, 1995.

Jei apie tokius komunizmo barbariškumus būtų sužinota plačiau, vietoj paprasčiausio žmonių išmarinimo badu ir ligomis, atnešant jiems „demokratiją“, prieš Havaną būtų neišvengiamai panaudotos bombos. Tai tapo nauju pretekstu žlugdyti Kubą po Berlyno sienos griuvimo, ideologinėms institucijoms neprarandant galimybės smogti, tik pakeitus kaltinamąjį žargoną. Kuba nebebuvo Kremliaus agentė, pasiryžusi užgrobti Lotynų Ameriką ir užkariauti Jungtines Valstijas, drebančias iš baimės. 30 metų trukęs melas gali būti tyliai užmaskuotas: teroras ir ekonominis karas, pakeitus standartinę versiją, tapo amžinu demokratijos plėtros palydovu. Dėl to turime sugriežtinti embargą, kuris „prisidėjo augant alkiui, ligoms, mirtingumui ir vienai didžiausių praėjusio šimtmečio neurologinių epidemijų pasaulyje“ – taip sveikatos ekspertai rašė JAV medicininiuose žurnaluose 1994 m. spalį. Vieno iš jų autorius teigia, kad „faktiškai mes žudome žmones“, nesuteikdami jiems maisto, vaistų, ir įrangos, kad jie patys galėtų gamintis medikamentus.

Clintono „Kubos demokratijos aktas“, – kurį prezidentas Bushas pirmiausia vetavo, nes tai buvo akivaizdus nusikaltimas tarptautinei teisei, o po to pasirašė, pergudrautas dešiniųjų, esą Clintonas laimės rinkimus, – nutraukė JAV dukterinių bendrovių, iš kurių 90 procentų gamino maistą, vaistus ir medicininę įrangą, tiekimą. Tokia duoklė demokratijai atnešė žymų nuosmukį Kubos sveikatos apsaugai, mirtingumo augimą ir „pačią pavojingiausią sveikatos krizę mūsų dienomis“, neurologinę ligą, kuri buvo paskuti-

nį kartą pastebėta Antrojo pasaulinio karo metais įkalinimo stovyklose, esančiose Pietryčių Azijos tropikuose, – rašo buvęs Nacionalinio sveikatos instituto neuroepidemiologijos skyriaus vedėjas, vieno iš minėtųjų straipsnių autorius. Norėdamas pavaizduoti padarinius, Kolumbijos universiteto medicinos profesorius aprašo atvejį, kai Kuba nusipirko Švedijos vandens filtravimo sistemą, norėdama gaminti vakcinas, kurių nebetiekė amerikiečių kompanija – taigi gyvybę išsaugančias vakcinas gali uždrausti tiekti tie, kurie siekia atnešti „demokratiją" likusiems gyviesiems[1].

Tai, kaip sekasi „žudyti žmones" ir priversti juos kentėti, yra svarbu. Realiai Castro vadovaujama Kuba buvo susirūpinta ne dėl karinės grėsmės, žmogaus teisių pažeidimų ar diktatūros. Greičiau dėl priežasčių, įsišaknijusių Amerikos istorijoje. XIX a. trečiajame dešimtmetyje, kai per kontinentą staiga nusirito perversmų banga, Kuba buvo pripažinta politine ir ekonomine lydere, kuriai turėjo būti suteikta tokia nominacija: „nepaprastos svarbos objektas mūsų Sąjungos komerciniams ir politiniams interesams". Taip ją pavadino Monroe doktrinos autorius Johnas Quincy Adamsas, sutikdamas su Jeffersonu ir kitais, kad Ispanija turi išlaikyti aukščiausią valdžią Kuboje, kol sumažės Britanijos grėsmė, ir Kuba it prisirpęs vaisius nukris į JAV rankas pagal „politinės gravitacijos taisykles", kaip atsitiko prieš šimtmetį.

---

[1] Maria Lopez Vigil, *Envio* (Jesuit University Of Central America, Managua), June 1995. Colum Lynch *Boston Globe*, September 15, 1994.

XX a. viduryje prisirpęs, šis vaisius, kaip ir kiti, buvo labai vertinami kaip JAV žemės ūkio ir lošimų interesų sritis. Castro įvykdytas JAV apiplėšimas nebuvo sutiktas maloniai. Dar blogiau, atsirado „domino efekto“ grėsmė, nes buvo pasiektas plėtros lygis, reikšmingas bet kur vargstantiems žmonėms – pavyzdžiui, labiausiai iš visų Lotynų Amerikos šalių buvo išplėtota sveikatos apsaugos sistema. Buvo bijoma, kad, planuotojų, besirūpinančių demonstracijų, bet ne nusikaltimų padariniais, žodžiais kalbant, Kuba gali tapti tuo „deguto šaukštu“, kuris „sugadins medaus statinaitę“, „virusu, kuris gali užkrėsti kitus“.

Bet garbingi žmonės nesuka galvos dėl tokių dalykų kaip nuo 1959 m. trunkančios kampanijos, siekiančios grąžinti prisirpusį vaisių teisėtam šeimininkui, įskaitant ir dabartinę tos kampanijos fazę. Kai kuriems amerikiečiams atvėrė akis kompromitacinė medžiaga 1994 m. spalio medicinos žurnalų numeriuose. Galime prisiminti, kad tą patį mėnesį JAV Generalinė Asamblėja priėmė rezoliuciją, raginančią nutraukti neteisėtą embargą. Už rezoliuciją balsavo 101 narys, 2 nariai pasisakė prieš. JAV galėjo pasitikėti tik Izraeliu, jas dabar paliko net Albanija, Rumunija ir Paragvajus, kurie ankstesniais metais trumpam buvo prisijungę prie Vašingtono jo kryžiaus kare už demokratiją.

Standartinė istorija pasakoja, kad pagaliau išlaisvintoji Rytų Europa dabar gali priartėti prie turtingų Vakarų visuomenių. Galbūt, bet tada galima pasidomėti, kodėl tai nenutiko per praėjusią pusę tūkstantmečio, kai Rytų Eu-

ropa nuolatos smuko, lyginant su Vakarais, ir tapo savotišku jų „trečiuoju pasauliu“. Kita perspektyva, kurią galima įsivaizduoti, yra tai, kad *status quo* padėtis bus daugmaž atkurta: komunistų imperijos dalys, priklausiusios pramoniniams Vakarams – Vakarų Lenkija, Čekijos Respublika, kai kurios kitos, – laipsniškai vėl prie jų prisijungs, kol kitos, kurioms nepavyko dėl vidinių ypatybių, taps kažkuo panašiu į ankstesnįjį savo statusą, teikdamos paslaugas turtingam pramoniniam pasauliui. Kaip Winstonas Churchillis pastebėjo savo pranešime, pateiktame ministrų kabineto kolegoms 1914 m. sausį,

> mes nesame *nekalti* jaunuoliai, palikti be nieko. Mes supirkome *visiškai neproporcingą* kiekį pasaulio akcijų ir turime savo rankose pasaulio prekybą. Mes iš tų teritorijų gavome visa tai, ko norėjome, ir mūsų siekis būti paliktiems netrukdomai džiaugtis plačiomis bei puikiomis valdomis, *dažniausia įgytomis prievarta, daugiausiai išlaikomomis jėga*, dažnai atrodo mažiau racionalus kitiems, negu mums.

Žinoma, toks sąžiningumas yra retas garbingoje visuomenėje, nors, kaip suprato Churchillis, pastraipa be gulsčiu šriftu parašytų frazių taptų priimtina. Jis paviešino šį pranešimą trečiame dešimtmetyje parašytoje knygoje *Pasaulio krizė*, bet prieš tai išbraukė rėžiančias akį frazes[1].

Taip pat yra naudinga panagrinėti, kuo grindžiamos

[1] Clive Pointing, *Churchill* (London: Sinclair-Stevenson 1994), p. 132.

komunizmo negandos. Kad tai košmaras, niekad nekilo abejonių, tai nuo pat pradžių buvo akivaizdu anarchistams, nepriklausomo proto žmonėms, kaip Russelas ir Dewey, ir kairiesiems marksistams – iš tikrųjų daugelis jų tą košmarą buvo pranašavę. Tironijos griūtis turėjo tapti proga džiūgauti visiems, kurie vertina laisvę ir žmogiškąjį orumą. Bet turėkime omeny siauresnį klausimą: standartiškai įrodinėjama, kad planinė ekonomika patyrė katastrofišką pralaimėjimą, parodydama didesnius kapitalizmo privalumus. Paprasčiausiai palyginkime Vakarų Vokietiją, Prancūziją, Angliją ir Jungtines Valstijas su Sovietų Sąjunga ir jos satelitais. *QED* [1]. Šis argumentas kažin ar svaresnis už intelektualinę refleksiją, laikomas tokiu akivaizdžiai teisingu, kad galima jį laikyti aksioma, o tai sudaro prielaidą visam tolesniam tyrimui.

Tai yra įdomus, plačiai pritaikomas argumentas. Vadovaujantis ta pačia logika, pavyzdžiui, galima pademonstruoti visišką vaikų darželio nesėkmę Masačiusetso Kembridže, ir didelę Masačusetso Technologijos Instituto sėkmę: paprasčiausiai paklauskite, kaip vaikai, einantys į pirmą klasę, supranta kvantinę fiziką, palyginti su Masačiusetso Technologijos instituto daktarais. *QED*.

Jei kas nors iškeltų tokį argumentą, jam galėtų būti pasiūlytas psichiatrinis gydymas. Tai – visiška nesąmonė. Vadovaujantis logika, reikėtų lyginti Kembridžo darželinukus su vaikais, kurie atėjo iš kito darželio. Taip pat elementariai gali-

[2] *Quod erat demonstrandum* – Tai ir reikėjo įrodyti *(lot.)*.

ma pagrįsti teiginį, kad, siekiant įvertinti sovietinę planinę ekonomiką, lyginant ją su kapitalistine alternatyva, mes turime palyginti Rytų Europos šalis su panašiomis į jas, kai prasidėjo dviejų plėtros modelių „eksperimentas". Akivaizdu, ne su Vakarais. Rusiją ir Braziliją, Bulgariją ir Gvatemalą būtų teisinga palyginti dėl to, kad komunistinio modelio šalys yra tokios pat neturtingos, kaip ir JAV satelitinės šalys. Jei mes imamės lyginti racionaliai, prieiname prie išvados, kad jei komunistinis ekonomikos modelis buvo nesėkmingas, tai Vakarų modelis patyrė dar didesnių nesėkmių. Padėtis niuansuota ir komplikuota, bet pagrindinės išvados yra gana aiškios.

Įdomu stebėti, kaip kai kas negali suvokti tokių elementarių klausimų, ir tirti reakciją į bandymus aiškinti tokią nesuprantamą problemą. Bendrajam išsilavinimui siūlyčiau šiek tiek naudingų patarimų apie ideologines laisvų valstybių sistemas[1].

Tai, kas dabar vyksta Rytų Europoje, iš dalies apibūdina tai, kas vyko pasaulio regionuose, kurie buvo priversti atlikti paslaugų teikėjo vaidmenį; daugelis tų problemų išlieka, išskyrus tam tikrus pavyzdžius. Tai, kas vyksta, įsipina į ilgą, įdomią ir svarbią pačių pramoninių visuomenių istoriją. Modernioji Amerika buvo „išsaugota jos darbininkų protestų", pažymi Jeilio universiteto darbo istorikas Davidas Montgomery, „drąsių ir atvirų protestų, derinamų su „nuožmia

---

[1] Žr: Noam Chomsky, *Year 501* (Boston, South End Press. 1993); Noam Chomsky, *World Orders: Old and New, 2nd.ed.* (New York: Columbia University Press, 1994).

kova“. Aršios kovos metu laimėti pergalės taškai buvo iššvaistyti prievarta prisitaikant prie nedemokratiškiausios Amerikos būtent 1920-aisiais, kai atrodė, jog „žlugo darbo rūmas“, teigia jis.

Darbo žmonių balsą galima buvo išgirsti darbininkų ir bendruomenių spaudoje, klestėjusioje nuo XIX a. vidurio iki Antrojo pasaulinio karo ir netgi po to, pagaliau sužlugdytoje valstybinės ir privačios valdžios. Palyginti neseniai, dar 6 -jame dešimtmetyje, 800 darbininkų laikraščių dar pasiekdavo 20–30 milijonų žmonių, stengdamiesi – jų pačių žodžiais – kovoti su korporacijų kampanijų „siūlomais Amerikos žmonėms didžiojo verslo privalumais“, prabilti apie rasinę neapykantą ir „visus antidemokratinius žodžius bei veiksmus“, bei pasiūlyti „priešnuodį baisiausiems išlaikomos spaudos nuodams“, kai komercinė žiniasklaida pagal instrukcijas „visomis progomis menkino darbininkus, tuo pačiu rūpestingai nudailindama bankininkystės ir pramonės magnatų, realiai kontroliuojančių naciją, kaltes“ [1].

PASIPRIEŠINIMO BALSAI

Liaudies pasipriešinimo valstybinio kapitalizmo autokratijai judėjimai ir jų reikšmingi pasisakymai mums gali suteikti daug žinių apie paprastų žmonių tikslus ir vizijas, jų supratimą ir siekius. Pirma didelė studija apie XIX a. vidurio

[1] Montgomery, *The Fall Of The House Of Labor* (New Haven: Yale University Press, 1987).

darbininkų spaudą (ir, mano žiniomis, kol kas vienintelė) buvo prieš 70 metų publikuota Normano Ware'o. Tai naudinga knyga šiandien, bent jau tokia būtų, jei kas nors apie ją žinotų. Ware'as peržvelgia žurnalus, įsteigtus ir leidžiamus mechanikų ir „fabrikų mergyčių" pramoniniuose miestuose prie Bostono, „Amerikos Atėnuose" ir didžiausiuose šalies universitetuose. Tie miestai stovi ir dabar, labai demoralizuoti ir supuvę, nebe tokie, kaip įkvepiančiose vizijose žmonių, kurie juos pastatė ir padėjo pamatus Amerikos turtuoliams bei valdžiai.

Žurnalai parodo, kokios svetimos ir netoleruojamos buvo turtuolių vertybės, kurias jie vertė priimti darbininkus, užsispyrusiai nenorinčius atsisakyti normalių žmogiškų jausmų. „Naujoji amžiaus dvasia", kurią jie aštriai smerkė, „buvo pasišlykštėtina neregėtai didelei daliai ankstesnės amerikiečių bendruomenės", rašo Ware'as. Pirminė priežastis buvo „pramonės darbininko kaip asmenybės žlugimas", „psichologinis pasikeitimas", „išdidumo ir nepriklausomybės", taip pat demokratinių teisių ir laisvių praradimas, valstybei ir privačioms galioms, jei reikėdavo, prievarta primetus pramoninio kapitalizmo vertybes.

Darbininkai smerkė „savigarbos, kuri vertė mechanikus ir darbininkus didžiuotis savimi prieš visą pasaulį, degradaciją ir praradimą", kultūros, įgūdžių, netgi paprasčiausio žmogiško orumo praradimą, pajungus juos „apmokamai vergijai", jų manymu, nelabai nutolusiai nuo katorginio darbo šalies pietinėse plantacijose, kadangi jie buvo priversti pardavinėti

save, o ne tai, ką gamino, ir tapo „juodadarbiais“ ir „despotų“ „pažemintais pajungtaisiais“. Jie paskelbė „laisvų institucijų dvasios“ sugriovimą, kai darbo žmonės buvo nužeminti iki „vergijos“ pasaulyje, kuriame „piniguočių aristokratija kybo virš mūsų kaip galinga lavina, grasinanti sunaikinti kiekvieną žmogų, kuris išdrįsta kvestionuoti jos teisę padaryti vergais vargšus ir nelaiminguosius, pasmerkiant juos priespaudai“. Jie vargu ar galėjo nesirūpinti materialinėmis sąlygomis namuose ar netolimame Bostone, kuriame vidutinė airių gyvenimo trukmė 1849 m. siekė 14 metų.

Ypač dramatiškai tada smuko aukštoji kultūra, – tai vėlgi aktualu šiandien, vykstant demokratijos ir žmogaus teisių puolimui. „Fabrikų mergytės“ iš Masačusetso ūkių buvo įpratusios praleisti savo laisvalaikį skaitydamos klasiką ir tų laikų literatūrą, o nepriklausomi amatininkai, jei turėdavo šiek tiek pinigų, nusisamdydavo berniuką paskaityti jiems darbo metu. Nuvyti tokias liūdnas mintis vargstantiems žmonėms nebuvo lengva, kaip ir dabar, kai garbus komentatorius gali tik pasišaipyti iš siekio demokratizuoti internetą, kad būtų suteiktas priėjimas mažiau privilegijuotiesiems:

> Galima įsivaizduoti, kad vargšams suteikiama visa trokštama informacija apie šiandieninę padėtį, ir jie dažnai netgi priešinasi mokyklų, bibliotekų ir informacinės žiniasklaidos pastangoms suteikti kuo daugiau tos informacijos. Iš tikrųjų toks priešinimasis dažnai padeda paaiškinti, kodėl jie vargšai.

Taip pat tai paaiškinti, be jokių abejonių, padeda ir jų traumuoti genai. Šis požiūris palaikytas tokiu rimtu, kad buvo redaktorių įdėtas į specialią skiltį.[1]

Darbininkų spauda taip pat smerkė tai, ką vadino „papirktaisiais žyniais“: žiniasklaidos, universitetų ir intelektualų klasę, galios apologetus, siekiančius pateisinti despotus, didinančius priespaudą, ir įdiegti jų negarbingas vertybes. „Dirbantiesiems turi priklausyti fabrikai“, – rašė darbo žmonės, kuriems neprireikė radikalių intelektualų pagalbos. Tada jie nugalės „vienvaldystės principus“, kurie leido šaknis „į demokratijos dirvą“. Vėliau tai tapo pajuokiančiu organizuoto darbininkų judėjimo, netgi konservatyvesnių jo sektorių šūkiu. Profsąjungos pikniko metu išplatintame kreipimesi Henry Demarestas Lloydas paskelbė, kad „darbininkų judėjimo misija yra žmonijos išvadavimas iš rinkos prietarų ir nuodėmių, ir skurdo, kaip tų nuodėmių vaisiaus, panaikinimas. Šis tikslas gali būti pasiektas ekonomikos sferoje išplečiant demokratinės politikos principus“. „Žmonės, atliekantys darbą, turi apsispręsti dėl darbo valandų, sąlygų ir rezultatų pasidalijimo“, – jis pareiškė kalboje, Davido Montgomery pavadintoje „1893 m. Darbininkų sąjungų federacijos konvencijos atsišaukimu“. Lloydas tęsė, kad patys darbininkai turi pasirinkti „pramonės vadovus, pasirinkti būti ne šeimininkais, o tarnais. Visų gerovės labui, darbo organizavimas turi būti tiesioginis [...] Tai yra demokratija“[2].

[1] George Melloan, *Wall Street Journal,* May 16, 1994.

[2] Ware, *The Industrial Worker* 1840-1860 (Chicago: Ivan Dee, 1990); Montgomery, *Citizen Worker* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Šios idėjos, žinoma, yra artimos libertarinei kairei, bet radikaliai priešiškos dominuojančių valdžios sistemų doktrinoms, ar jos būtų vadinamos „kairiosiomis“, ar „dešiniosiomis“, ar „centristinėmis“ – tai gana nereikšmingai apibrėžta šiuolaikiniame diskurse. Šios idėjos palyginti neseniai buvo nuslopintos, tai įvyko jau ne pirmą kartą, ir jos gali atgyti, kaip dažnai nutikdavo anksčiau.

Tokios vertybės taip pat būtų suprantamos klasikinio liberalizmo kūrėjams. Kaip senojoje, taip ir Naujojoje Anglijoje darbininkų, gyvenančių pramoniniuose miestuose, požiūris atspindi Adamo Smitho darbo pasidalijimo kritikos aštrumą. Pritaikydamas standartines Apšvietos idėjas apie laisvę ir kūrybingumą, Smithas pripažino, kad „didžiosios dalies žmonių suvokimas formuojamas būtent jų įprastinio darbo“. Jis teigia:

> žmogus, kurio gyvenimas prabėga atliekant kelis paprastus veiksmus, kurių pasekmės taip pat, matyt, yra visada vienodos ar beveik vienodos, neturi progos išplėsti savo žinių [...] ir paprastai tampa tokiu kvailu ir buku, kokiu tik gali tapti žmogus [...] Bet kiekvienoje ištobulėjusioje ir civilizuotoje visuomenėje tai yra būsena, į kurią dirbantys vargšai, tai yra didelė žmonių dalis, būtinai turės patekti, jei valdžia nepasistengs to išvengti,

kaip, Smitho manymu, buvo privalu padaryti, sukliudant žlugdančiam ekonominių jėgų poveikiui. Jei menininkas įsakytas pagamina gražų daiktą, kaip Wilhelmas von Hum-

boldtas rašė klasikiniame darbe, įkvėpusiame Millį, „mes galime žavėtis tuo, ką jis daro, bet mes nekreipiame dėmesio į tai, kas jis yra“, – ne laisvas žmogus, o tik priemonė kitų rankose. Dėl tų pačių priežasčių „darbininką, kuris rūpinasi sodu, turbūt yra teisingiau laikyti jo savininku, nei apatišką smagurį, skanaujantį jo vaisius“. Tikri konservatoriai vėliau irgi pripažino, kad rinkos prievarta sunaikins tai, kas teikia vertę žmogaus gyvenimui, jei nebus smarkiai suvaržyta. Alexis de Tocqueville'is, po pusšimčio metų pritardamas Smithui ir von Humboldtui, retoriškai paklausė, ko „galima tikėtis iš žmogaus, dvidešimt savo gyvenimo metų gaminusio vinių galvutes?“ „Menas kyla, meistras žlunga“, – pakomentavo jis. Kaip ir Smithas, jis vertino lygybę, pripažindamas ją Amerikos demokratijos išradimu, ir perspėjo, kad jei kada nors bus sukurta „ilgalaikė visuomeninės padėties nelygybė“, „pramonės aristokratija, kylanti mūsų akyse“, „viena iš grubiausių, kada nors egzistavusių pasaulyje“, gali išsisukti iš jai tenkančių apribojimų, o tai reikštų demokratijos pabaigą. Jeffersonas taip pat fundamentaliai teigė, kad „išaugęs skurdas ir koncentruotas turtas negali vienas šalia kito egzistuoti demokratiniame pasaulyje“[1].

Tik XIX a. pradžioje destruktyvi ir nehumaniška rinkos galia, kurią pasmerkė klasikinio liberalizmo kūrėjai, virto kultu, jos šventumas įskiepytas kartu su įtikėjimu „gravitacijos

---

[1] Von Humboldt, Noam Chomsky, *Cartesian Linguistics* (New York, Harper & Row, 1966). Smith, Patricia Werhane, *Adam Smith and His Legacy for Modern Capitalism* (New York, Oxford University Press, 1991); De Tocqueville, Jefferson, John Manley, *„The American Dream,“ Nature, Society And Thought,* Vol. 1, No.4 (1988).

principais“, paskelbtais Ricardo ir kitų klasikinių ekonomistų, duokle klasių kovai, kuri vyko pramonėjančioje Anglijoje – šios doktrinos vėl iškilo dabar, kai „nesibaigianti kova už žmonių protus“ yra tęsiama taip pat intensyviai ir žiauriai.

Privalu pabrėžti, kad tuomet šių ekonominių Newtono dėsnių kopijų buvo paisoma taip pat kaip šiandien. Retos ekonomikos istorikų pateiktos studijos šiuo klausimu pabrėžia, kad maždaug pusė pramoninio sektoriaus Naujojoje Anglijoje nustojo egzistuoti, kai ekonomika atsivėrė daug pigesniems britų pramonės produktams, kurių atsiradimą solidžiai parėmė valstybė. Tai labai panašu į šiandieną, ir apie tai sužino kiekvienas, kuris išsklaido retorikos miglą ir pažvelgia į „ekonominio liberalizmo“ tikrovę ir jos puoselėjamas „verslo vertybes“.

Johnas Dewey ir Bertrand’as Russellas yra du XX a. gyvenę šios tradicijos įpėdiniai, – jos šaknys glūdi Apšvietoje ir klasikiniame liberalizme, – labiausiai inspiruoti aprašytų kovų, organizuotumo ir darbo žmonių idėjų, kuriomis buvo siekiama palaikyti ir išplėsti laisvės ir teisingumo sferą, naujo despotizmo, vykdomo valstybių ir palaikomo privačių galių, grėsmės akivaizdoje.

Thomas Jeffersonas, savo gyvenimo pabaigoje tyrinėdamas naujos „pramonės aristokratijos“ augimą, suformulavo fundamentalią tezę, de Tocquevilliui skambėjusią kaip pavojaus signalas. Labai susirūpinęs demokratinio eksperimento likimu, Jeffersonas pateikė „aristokrato“ ir „demokrato“ apibrėžimą. „Aristokratai“ yra tie, kurie „bijo ir nepasitiki

liaudimi, ir nori, išplėšę visą valdžią iš jos rankų, perduoti ją aukštesnėms klasėms". Priešingai, demokratai „tapatinasi su liaudimi, pasitiki ja, myli ją ir laiko tvirta bei patikima viešojo intereso saugotoja, jei ir ne visada, „dažniausiai pačia protingiausia". Jo dienų aristokratai teisino kylančią kapitalistinę valstybę, į kurią Jeffersonas žiūrėjo su nerimu, pripažindamas akivaizdžius prieštaravimus tarp demokratijos ir kapitalizmo – ar, tiksliau, „realiai egzistuojančio kapitalizmo", artimo valdžios galiai.

Jeffersono pateiktas „aristokratų" aprašymas vėliau buvo išplėtotas Bakunino, kuris nuspėjo, kad „naujoji intelektualų klasė" seks vienu iš dviejų greta einančių kelių. Jie gali pasinaudoti liaudies kova, siekdami paimti valstybės valdžią į savo rankas, tapdami „raudonąja biurokratija", kuri įves patį žiauriausią ir šlykščiausią režimą istorijoje. Arba jie gali suprasti, kad valdžios esama kitur, ir įsiprašyti į „papirktąjį žynių luomą", kur tarnaus tikriesiems šeimininkams kaip vadybininkai ar apologetai, „mušantys liaudį liaudies lazdomis" valstybinio kapitalizmo valdomose demokratijose.

Tai – vienas socialinių mokslų spėjimų, išsipildęs taip liūdnai. Jis nusipelno garbingos vietos mąstymo kanonuose – vien tam, kad tokių dalykų nebesulauktume.

„PATVARI MEILĖ"

Manau, kad nieko gera nežadantis panašumas sieja dabartinį periodą su laikais, kai šiuolaikinė ideologija – tai,

kas dabar vadinama „neoliberalizmu“ arba „ekonominiu racionalizmu“ – tapo madinga, pradedant Ricardo, Malthusu ir kitais. Jų užduotis buvo pademonstruoti žmonėms, kad jie neturi teisių, priešingai nei buvo kvailai įtikėję. Iš tikrųjų tai įrodyta „mokslo“. Rimta intelektinė prieš kapitalizmo epochą gyvenusių žmonių klaida buvo tikėjimas, kad žmonės turi šioje visuomenėje, kad ir supuvusią, vietą. Naujas mokslas pademonstravo, kad „teisės gyventi“ samprata buvo paprasta klaida. Suvedžiotiems žmonėms turėjo būti kantriai išaiškinta, kad jie neturi kitokių teisių nei išbandyti sėkmę rinkoje. Neturintis nepriklausomo turto žmogus, kuris nepajėgia išgyventi darbo rinkoje, „negali tikėtis net mažiausios porcijos maisto, ir faktiškai jam nėra reikalo būti savo vietoje“, įtakingame darbe skelbė Malthusas. „Didžiausias blogis“ įvyksta ir „prigimtinė laisvė“ pažeidžiama, kai vargšai suvedžiojami juos įtikinant, jog jie turi daugiau laisvės. Tokios nuomonės laikėsi Ricardo, šiurkščiai pažeisdamas ekonomikos mokslo principus ir elementariai nusižengdamas racionalumui, kas taip pat svarbu. Žinia paprasta. Tiesiog turite pasirinkimą: darbo biržą, pataisos darbų kalėjimą, mirtį ar kelionę kur nors kitur – kaip buvo įmanoma dėl vietinių populiacijų naikinimo ir išstūmimo, ne visai dėl rinkos pranašumų, atsivėrus naujoms erdvėms.

Šio mokslo atradėjų niekas nepralenkė atsidavimu „žmonių laimei“, jie netgi teisino išplėstas rinkimų teises „ne visai liaudžiai, bet tik tiems, kurie, regis, neturi jokio intereso panaikinti nuosavybės teisę“. Taip aiškino Ricardo ir pridūrė,

kad dar didesni apribojimai bus paskirti tokiu atveju, jei paaiškės, kad „siauriausias rinkimų teisės apkarpymas“ garantuos „didesnį saugumą geram atstovų pasirinkimui“. Ir šiandien plačiai nuskamba panašios nuomonės[1].

Naudinga prisiminti, kas atsitiko, kai buvo suformuluotos ir įvestos ekonominio racionalizmo taisyklės – remiantis dvigubais standartais: silpniesiems pritaikyta rinkos drausmė, o močiutė valstybė, kada reikia, apsaugo turtinguosius ir privilegijuotuosius. XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje naujoji ideologija laimėjo, ir toji pergalė buvo dar labiau įtvirtinta po kelerių metų. Bet buvo nedidelė problema. Žmonės nesuprato, kad jie neturi vidinių laisvių. Būdami kvaili ir buki, jie negalėjo suvokti tiesos, kad nebeturi teisės gyventi, ir reagavo visai iracionaliai. Kurį laiką britų armija išgarino daug energijos stengdamasi pažaboti maištus. Vėliau viskas pasidarė dar grėsmingiau. Žmonės ėmė veikti organizuotai. Čartistų ir vėliau darbininkų judėjimas tapo reikšminga jėga. Šeimininkai šiek tiek išsigando, pripažindami, kad *mes* galime paneigti jų teisę gyventi, bet *jie* gali paneigti mūsų teisę valdyti. Ką nors reikėjo daryti.

Laimė, atsirado išeitis. „Mokslas“, kiek lankstesnis nei Newtono, pradėjo keistis. Amžiaus viduryje jį iš esmės pertvarkė Johnas Stuartas Millis ir net tokie solidūs veikėjai kaip buvęs ortodoksijos šulas Nassau Senior. Dabar gravitacijos principai įgavo rudimentų, vėliau ją ilgainiui paversiančių

---

[1] Rajani Kanth, *Political Economy and Laissez Faire* (Boulder, CO: Rowman and Littlefield, 1986).

kapitalistine gerovės valstybe su tam tikrais socialinės sutarties bruožais, kuriuos ji įgijo ilgų ir sunkių, daug atėmusių, bet taip pat davusių reikšmingų pergalių kovų metais.

Dabar bandoma apversti istoriją aukštyn kojom, kad būtų galima grįžti į laimingus laikus, kuriais trumpai valdė ekonominio racionalizmo principai, grėsmingai demonstravę, kad žmonės neturi daugiau teisių nei gali pasiekti darbo rinkoje. Ir nuo dabar išlyga „išvažiuoti kur nors kitur" nebeveikia, pasirinkimas susiaurintas iki priverčiamųjų darbų kalėjimo arba bado, kaip ir prigimtinio įstatymo sąlygos, teigiančios, kad bet koks bandymas padėti vargšams tik jiems pakenkia; kartu nuostabiai gelbstimi turtuoliai, – tai nutinka, kai valstybės valdžia įsikiša užtikrindama investuotojų saugumą po itin spekuliavusio Meksikos „ekonominio stebuklo" krizės, ar saugodama žlungančius bankus ir įmones, ar užtverdama Japoniją nuo Amerikos rinkos, kad leistų vidaus kompanijoms rekonstruoti plieno, automobilių ir elektronikos pramonę XX a. devintajame dešimtmetyje (kartu su įspūdinga retorika apie laisvąją rinką, skleidžiama daugiausia protekcionistinės pokario metų administracijos ir jos padėjėjų). Dar daugiau: tai grynas pyragėlio glaistas. Kita yra pajungta geležiniams ekonominio racionalizmo principams, dabar tų, kurie paskirsto lėšas, vadinamiems „patvaria meile".

Deja, tai ne karikatūra. Karikatūra vargu ar įmanoma. Galima pacituoti kupiną nevilties Marko Twaino komentarą jo (ilgai nepublikuotose) antiimperialistinėse esė, kur jis

nesugebėjo satyriškai pajuokti vieno iš garbstomų skerdynių Filipinuose herojų: „Joks Funstono išjuokimas nebūtų tobulas, nes Funstonas pats yra įkūnyta pajuoka“.

Tai, kas mielai pranešinėjama pirmiuosuose puslapiuose, gali sukelti juoką ir siaubą visuomenėje su visiškai laisva ir demokratiška intelektualine kultūra. Štai tik vienas pavyzdys. Pažvelkime į ekonominę turtingiausios pasaulio šalies sostinę – Niujorką. Jo meras Rudolphas Giulianis pagaliau pasakė visą teisybę apie savo finansinę politiką, beje, prabildamas ir apie visai nepažangius mokesčių naštos pokyčius: mokesčių sumažinimą turtingiesiems („visi mero inicijuoti mokesčių mažinimai daro naudą verslui“, smulkiu raštu buvo parašyta *New York Times*) ir jų padidinimą vargšams (užmaskuotą kaip važiavimo kainų pakėlimas mokiniams ir darbininkams, aukštesnis mokestis už mokslą valstybinėse mokyklose ir t. t.). Susieta su griežtu viešųjų fondų, tarnaujančių visuomenės poreikiams, apkarpymu, tokia politika turėtų padėti žmonėms išvažiuoti kur nors kitur, paaiškino meras. Šios priemonės „padės jiems laisvai keliauti po šalį“ – tokios išvados buvo pateiktos *Times* pranešime, kurio antraštė skambėjo taip: „Giulianis mano, kad socialinės gerovės apribojimai suteiks galimybę keliauti po šalį“[1].

Trumpai tariant, tie, kuriems buvo apribota socialinė parama ir viešosios paslaugos, pagaliau yra išvaduojami iš savo grandinių – tai klasikinio liberalizmo doktrinų išradėjai

---

[1] David Firestone, *New York Times*, April 29, 1995, Steven Lee Myers, *New York Times* April 28, 1995.

išreiškė savo vaizdžiai pademonstruotose teorijose. Ir visa tai – jų naudai, įrodinėja atgaivintasis mokslas. Jei mes gerbiame įkūnyto įstabaus racionalumo rūmą, atjauta vargšams pripildo akis ašarų.

Kur eis išvaduotosios masės? Gal į priemiesčių lūšnas, kur jie galės būti „laisvi“, po to vėl pasuks atgal ir bus šlykščiai išnaudojami tų, kuriems skirta džiaugtis turtingiausiu pasaulio miestu, kuriame nelygybė didesnė nei Gvatemaloje ir 40 procentų vaikų jau buvo žemiau skurdo ribos, kai buvo patvirtintos šios naujos „patvarios meilės“ priemonės.

Kraujuojančios širdys, negalinčios suvokti malonių, teikiamų vargšams, turi pagaliau suprasti, kad alternatyvos nėra. „Paskutinių penkerių metų pamoka gali būti tokia, kad Niujorkas tiesiog nėra pakankamai turtingas ar ekonomiškai gyvybingas, kad leistų sau turėti tokį platų viešąjį sektorių, kad būtų galima atkurti laikus po didžiosios depresijos“– sužinome ekspertų nuomonę iš kitos *New York Times* pirmojo puslapio istorijos.

Ekonominio gyvybingumo praradimas yra gana realus, iš dalies tai „miesto vystymo“ programų rezultatas – jos sunaikino klestinčių įmonių pagrindus tam, kad išplėstų finansinį sektorių. Kita problema yra miesto turtingumas. *Times* rėmėsi ekspertų nuomone, išsakyta J. P. Morgano investicijų firmos raporte investuotojams. Ši firma 1995 m. buvo penkta iš 500 galingiausių komercinių bankų *Fortune* reitinguose, patyrusi didžiulį 1,2 milijardo dolerių nuostolį 1994 m..Žinoma, tai nebuvo džiaugsmingi metai J. P. Mor-

ganui, palyginti su „stulbinančiu“ 54 procentus siekiančiu pelno padidėjimu 500 žmonių su tik 2,6 procentus siekiančiu užimtumo padidėjimu ir 8,2 karto siekiančiu kainų pakilimu „vienais iš pelningiausių metų Amerikos verslui“, kaip džiūgaudamas pranešė *Fortune*. Verslo spauda šventė kitus „puikius metus JAV korporacijų pelnui“, kai „JAV sukauptas turtas atrodė sumažėjęs“ šiais ketvirtais iš eilės dviženklio pelno pakilimo ir 14 iš eilės realių užmokesčių kritimo metais. 500 *Fortune* laimingųjų pasiekė naujas „ekonominės galios“ viršūnes, priartėję prie dviejų trečdalių BVP pajamų, gerokai didesnių nei Vokietijos ar Britanijos BVP, nekalbant apie jų galią globalinei ekonomikai – įspūdinga galios koncentracija nesuskaičiuojamose privačiose tironijose, ir dar viena proga girtis prieš demokratiją ir rinkas[1].

Mes gyvename „nederlingais ir prastais laikais“, ir kiekvienas turi susiveržti diržą, taip skamba mantra. Realybėje, šalis yra užtvindyta kapitalo ir „banguojančio pelno“, kuris „užlieja Korporacijų Amerikos iždą“. *Business Week* džiaugėsi net nesulaukęs žinių, kurios atėjo po rekordus mušančio paskutinio1994 m. ketvirčio, kai „fenomenaliai – 71 procentu pakilo“ 900 kompanijų *Business Week* korporacijų suvestinėje. Ir ką šiais visuotinai patvariais metais galėtų nuveikti jau laisvos masės, išskyrus „suteiktą šansą išvykti“?[2]

---

[1] *Fortune*, May 15, May 1, 1995; *Business Week,* March 6, 1995.

[2] *Business Week*, January 30, 1995; May 15, 1995.

„Patvari meilė“ yra tikrai teisinga frazė – „meilė” turtingiesiems ir privilegijuotiesiems, „patvarumas” – visiems kitiems.

Socialinis, ekonominis, politinis ir ideologinis regresas per paskutinius 20 metų sunaikino galimybes, atsiradusias ryškių permainų valdžioje metu, ir ši vėl perėjo į susitelkusių šeimininkų rankas. Intelektinis dominuojančio diskurso lygis vertas paniekos, o moralė šlykšti. Bet perspektyvas jie vertina realistiškai. Tokia yra padėtis, kurioje dabar esame atsidūrę mes, žvelgiantieji į savo tikslus ir vizijas.

Kaip ir praeityje, galima tapti demokratu arba aristokratu pagal Jeffersoną. Pastarasis kelias siūlo didelius atlyginimus, suteikia gyvenamąją vietą, privilegijas ir valdžią, ir tikslus, kurių siekiama. Kitas kelias veda į kovą, dažnai – sutriuškinimą, bet jis suteikia tai, ko negali įsivaizduoti pasiduodantieji „Naujajai amžiaus dvasiai: „turto vaikymuisi, pamirštant viską, išskyrus Save“.

Šiandieninis pasaulis yra tolimas tam, kuriame gyveno Thomas Jeffersonas ar XIX a. darbininkai. Pasiūlymai, kuriuos jis pateikė, deja, iš esmės nepasikeitė.

1995

ZIGOS VODOVNIK INTERVIU

Šis interviu buvo įrašytas 2004 m. liepos 14 d. Kembridže, Masačusetso valstijoje, Zigos Vodovnik, Liublianos universiteto Slovėnijoje asistentės – jaunesniosios tyrinėtojos. Trumpą įrašą žr. *Znet* (www.zmag.org).

Kai kas nors pasiskelbia esąs anarchistas, jis iš esmės pasako labai mažai apie savo inspiracijas ir aspiracijas – savo priemones ir tikslus. Tai tik patvirtina seną tiesą, kad negalime laikyti anarchizmo sau pakankamu tašku – veikiau tai mozaika, sukomponuota iš skirtingų taškų arba politinių požiūrių (arba aspiracijų) – žaliųjų, feminisčių, pacifistų ir t. t. Šis priemonių ir tikslų klausimas yra ne tik anarchizmo teorinio žavesio, bet ir praktinio nusivylimo dalis. Ar Jūs manote, kad tokia įvairovė paverčia anarchizmą neefektyvia ir nelogiška idėjų visuma?

Anarchizmas – labai plati kategorija; jis skirtingiems žmonėms reiškia daug įvairių dalykų. Pagrindinės srovės anarchizme kilo iš susirūpinimo dėl priemonių. Jų atstovai dažnai bandydavo vadovautis Bakunino pasiūlyta idėja, kad ateities visuomenės sėklas reikia pasodinti dabartinėje visuomenėje, ir labai plačiai įsitraukdavo į švietimo darbą, organizuodami ir formuodami kolektyvus, mažesnius ir didesnius, bei kitas organizacijas. Yra ir kitų grupių, kurios save vadina anarchistinėmis, jos taip pat susirūpinusios dėl

priemonių – tarkime, kokias demonstracijas turime rengti, kokius tiesioginius veiksmus pasitelkti ir taip toliau. Aš nemanau, kad yra įmanoma klausti, ar tai efektyvu, ar ne. Egzistuoja skirtingi būdai veikti, efektyvūs skirtingomis aplinkybėmis. Ir nėra suvienyto anarchistų judėjimo, turinčio poziciją, apie kurią galėtume kalbėti. Tiesiog yra daug konfliktuojančių grupių, dažnai nesutariama gana aštriai. Kiek žinau, niekada nebuvo daug anarchistų, kurie atsisako pasirūpinti tuo, ką jie vadina reformų priemonėmis egzistuojančioje visuomenėje – tokiomis kaip moterų teisės, darbininkų sveikatos gerinimas. Yra kitų anarchistų, kurių pozicijos – primtyvistinės. Jie nori pašalinti technologiją ir grįžti prie žemės...

Politikos teorijos moksluose galime analitiškai identifikuoti dvi pagrindines anarchizmo koncepcijas – vadinamąjį kolektyvinį anarchizmą, atstovaujamą tokių pagrindinių figūrų kaip Bakuninas, Kropotkinas ir Makhno, ir apsiribojantį Europa, ir vadinamąjį individualistinį anarchizmą, apsiribojantį JAV. Ar jūs sutinkate su šia teorine perskyra, ir kur, turint omeny šią perspektyvą, matote istorines JAV anarchizmo ištakas?

Individualistinis anarchizmas, kurį jūs minite, Stirneris ir kiti, beje, yra viena iš „libertarinio“ judėjimo JAV šaknų. Jis susijęs su atsidavimu laisvosios rinkos kapitalizmui ir neturi sąsajų su visu kitu anarchistų internacionalo judėjimu. Europinėje tradicijoje anarchistai paprastai save vadindavo socialistais libertarais, visai kitaip suprasdami žodį „libertaras“.

Kiek galiu pastebėti, darbininkų judėjimai, kurie nesivadino anarchistiniais, buvo daug artimesni pagrindinei Europos anarchizmo srovei nei daugelis JAV vadinusių save anarchistais žmonių. Jei prisiminsime darbininkų aktyvistų laikus nuo pirmųjų pramonės revoliucijos dienų iki darbininkų klasės spaudos atsiradimo XIX a. šeštajame dešimtmetyje ir vėliau, tai buvo tikrai anarchistinė srovė. Jie niekad negirdėjo apie Europos anarchistų sroves, niekad negirdėjo apie Marxą ar ką nors panašaus. Tai buvo spontaniškas judėjimas. Jie manė, kad samdomas darbas mažai kuo skiriasi nuo vergijos, kad darbininkai turi nusavinti fabrikus, kad pramoninė sistema žaloja individualią iniciatyvą, kad jie turi kovoti su tuo, ką vadino „naująja amžiaus dvasia" XIX a. šeštajame dešimtmetyje: „turto vaikymusi, pamirštant viską, išskyrus Save". Tas pat pasakytina apie kitus liaudies sambrūzdžius – pavyzdžiui, naujosios kairės judėjimus. Kai kurios grupės giminiavosi su tradiciniu kolektyvistiniu anarchizmu – o šis visada save laikė socializmo šaka. Tačiau JAV ir – iki tam tikros ribos – britų libertarizmas yra visiškai kitas dalykas, jis kitaip plėtojasi ir faktiškai neprieštarauja tironijai, nes pats ilgainiui tampa privačia tironija. Jis radikaliai skiriasi nuo kitų anarchizmo formų.

Kur ilgoje ir turtingoje JAV liaudies kovų istorijoje jūs regite pagrindinį šiuolaikinio anarchizmo JAV įkvėpimo šaltinį? Kokia jūsų nuomonė apie Transcendentalistų judėjimą kaip įkvėpėjus šiuo atžvilgiu?

Gal jūs atrasite ką nors naujo tyrinėjimuose šia tema, bet aš manau, kad Transcendentalistų judėjimas, kurį sudarė daugiausia intelektualai, galėjo turėti kažkiek įtakos individualistiniam anarchizmui, bet, kiek man žinoma, nesusirišo tvirtais saitais su darbo klasės žmonių judėjimais, – šie artimesni Bakunino, Kropotkino, Ispanijos revoliucionierių ir kitų anarchizmui.

Daugiausia kūrybinės energijos radikaliems politikams– naujajam judėjimui, ar vadinamiesiems antikapitalistams, netgi antiglobalistų judėjimui, šiandien teikia anarchizmas, bet nedaug žmonių, prisijungusių prie šio judėjimo, vadina save „anarchistais". Kokia, jūsų manymu, pagrindinė to priežastis?

Manau, taip visada buvo. Dauguma aktyvistų, žmonės, kovojantys už žmogaus teises, moterų ir darbininkų teises ir taip toliau, nesivadino anarchistais, jie nesimokė, nesisėmė žinių iš anarchizmo tradicijos. Gal JAV jie buvo girdėję apie Emmą Goldman, bet šie žmonės tik puoselėjo savo norus, rūpesčius, instinktus, natūralius įsipareigojimus. Nemanau, kad JAV mes turėtume labai stengtis lavinti paprastus žmones, kurie niekad nėra girdėję apie autentišką anarchizmą, kad padėtume jiems suprasti tai, ką jaunos moterys iš ūkių ir darbininkai iš miesto lūšnų suprato XIX a. šeštajame dešimtmetyje taip pat be kitų pagalbos. XIX a. viduryje fabrikų darbininkai Louvelyje ir Saleme plėtojo labai

gyvybingą ir aktyvią darbininkų kultūrą, bet abejoju, kad jie ką nors žinojo apie Transcendentalistus, nors buvo iš tų pat vietų ir veikė beveik tuo pačiu metu.

Eiliniai žmonės dažnai painioja anarchizmą su chaosu bei prievarta ir nežino, kad anarchizmas (an archos) *reiškia ne gyvenimo ar daiktų būseną be taisyklių, bet veikiau labai organizuotą socialinę tvarką, gyvenimą be valdymo principo. Gal neigiamą žodžio anarchizmas vartoseną tiesiogiai lėmė faktas, kad idėja, jog žmonės gali būti laisvi, ypač gąsdino ir tebegąsdina valdančiuosius?*

Anarchistų judėjime buvo žmonių, kuriems rūpėjo „propaganda veiksmais“, dažnai prievarta, ir natūralu, kad galios centrai griebiasi šio fakto, norėdami užgniaužti bet kokį nepriklausomybės siekį, tapatindami jį su prievarta. Tačiau tai galima pasakyti ne tik apie anarchizmą. Net demokratijos bijomasi. Tai glūdi taip giliai, kad žmonės to nebemato. Jei peržvelgsime liepos 4 d. *Boston Globe* – liepos 4 d., žinoma, yra Nepriklausomybės diena, per kurią šlovinama nepriklausomybė, laisvė ir demokratija – išvysime straipsnį apie George'o Busho mėginimą išpešti paramos Europoje, apgydyti žaizdas po konflikto. Žurnalistai paėmė interviu iš „libertarinio“ Kato instituto užsienio politikos skyriaus direktoriaus, klausdami, kodėl europiečiai yra kritiški JAV. Direktorius atsakė maždaug taip: problema ta, kad Vokietija ir Prancūzija turi silpnas vyriausybes, ir jei jos eis prieš gyventojų

valią, turės sumokėti politinę kainą. Tai – libertarinio Kato instituto nuomonė. Demokratijos baimė ir neapykanta jai yra tokia gili, kad niekas to net nepastebi. Faktiškai visas tas įniršis dėl Senosios ir Naujosios Europos praėjusiais metais buvo labai dramatiškas, ypač faktas, kad buvimo vienoje ar kitoje pusėje kriterijai buvo kažkokie neapibrėžti. O kriterijai iš tiesų buvo labai aiškūs. Jei valdžia perėmė gyventojų daugumos poziciją, ji buvo bloga. „Senoji Europa – blogi vyrukai". Jei valdžia klausė įsakymų iš Kraufordo miesto Teksase ir atmetė netgi didžiosios gyventojų dalies reikalavimus, tada yra ateities ir demokratijos vilčių: Berlusconiui, Aznarui ir kitoms garbingoms figūroms. Štai kokią pamoką gavome: jei esate labai stipri valdžia, neturėsite mokėti politinių kaštų, pamynę gyventojų nuomonę. Tai pasigėrėtina. Štai kam reikia vyriausybių – kad nekreiptų dėmesio į gyventojus ir dirbtų turtingiesiems bei galingiesiems. Tai taip giliai įsišakniję, kad daugelis to nepastebi.

K*okia jūsų nuomonė apie priemonių „dilemą" – revoliucija ar socialinė ir kultūrinė revoliucija?*

Aš čia nematau dilemos. Bet kokioje dominavimo ir kontrolės sistemoje tokią padėtį protinga pasistengti pakeisti, kiek įmanoma, sistemos ribose. Jei susiduri su ribomis, kurios yra neperžengiami barjerai, tada gali būti, kad vienintelis kelias veikti yra konfliktas, kova ir revoliuciniai pokyčiai. Bet nereikia revoliucinių pokyčių, kad būtų galima pagerinti

saugumo ir sveikatos normas fabrikuose, nes įmanoma tai pakeisti parlamentinėmis priemonėmis. Taigi mėgini spausti parlamentą, kiek gali. Žmonės dažnai net nepripažįsta priespaudos ir viešpatavimo sistemos egzistavimo. Jie turi pabandyti kovoti dėl savo teisių sistemose, kuriose gyvena, dar prieš suvokdami jas esant represyvias. Pažvelkime į moterų judėjimą. Vienas pirmųjų moterų judėjimo plėtros žingsnių buvo vadinamosios „pastangos kelti sąmoningumą". Moterys turi suprasti, kad tai, kad joms viešpataujama ir jos kontroliuojamos, nėra natūrali pasaulio būsena. Mano močiutė negalėjo prisijungti prie moterų judėjimo, nes tam tikra prasme nejuto priespaudos. Toks jau buvo gyvenimas – saulė, tekanti rytuose. Kol žmonės nesupranta, kad tai nepanašu į saulės tekėjimą, kad įmanoma šitai pakeisti, kad neprivalu laikytis tvarkos, kad tu neturi būti mušamas, kol žmonės nesuvokia, kad kažkas yra negerai, kol šitai neįveikiama, neįmanoma pajudėti iš vietos. Norint pajudėti, reikia skatinti reformas egzistuojančiose priespaudos sistemose – juk anksčiau ar vėliau pamatai, kad turėsi jas pakeisti.

Kaip manote, ar pasikeitimų reikia siekti per institucionalizuotą (partijų) politiką, ar kitomis priemonėmis, tokiomis kaip nepaklusnumas, kitokių struktūrų, alternatyvių medijų kūrimas ir t. t.?

Neįmanoma pasakyti apie tai ką nors bendro, nes viskas priklauso nuo aplinkybių. Kartais pasiteisina viena tak-

tika, kartais kita. Kalba apie taktiką skamba lėkštai, bet ji tokia nėra. Taktinis pasirinkimas sukelia realius žmogiškus padarinius. Mes galime pabandyti daryti bendresnius strateginius sprendimus – teorinius ir atvirus naujoms idėjoms, bet tada nuslysime į abstrakčias bendrybes. Taktika susijusi su sprendimais, ką daryti toliau, ji sukelia realius žmogiškus padarinius. Kaip pavyzdį paimkime būsimąją Respublikonų nacionalinę konvenciją. Jei didelė žmonių grupė, pasivadinusi anarchistais, veiks taip, kad sustiprintų galios sistemą ir supriešintų visuomenę, ji pakenks savo pačios tikslams. Jei jiems pavyks rasti veikimo būdų, kurie leis žmonėms suprasti, kodėl svarbu mesti iššūkį formaliai, be turinio apsieinančiai demokratijai, tada jie pasirinko teisingą taktiką. Bet neįmanoma pasitikrinti ar knygoje rasti atsakymus. Viskas priklauso nuo rūpestingo egzistuojančios situacijos įvertinimo, visuomenės sąmoningumo, tikėtinų mūsų veiklos pasekmių ir t. t.

Jungtinės Valstijos turi labai ilgą utopizmo istoriją – būta įvairių bandymų pereiti prie alternatyvių socialinių santvarkų. Transcendentalizmas taip pat pagarsėjo dėl savo Bruko ūkio ir Frutlendso eksperimentų. Prancūzų mąstytojas Proudhonas yra rašęs, kad: „Laisvė tvarkai yra ne dukra, o motina“. Kaip jūs įsivaizduojate gyvenimą po ar už (nacionalinės) valstybės?

Mano manymu, bet kokią sąveiką tarp žmonių, kuri yra daugiau nei asmeninė – tai reikštų vienokias ar kitokias

institucijų formas – bendruomenėje, darbo vietoje, didesnėje visuomenės grupėje, bet kur, turi tiesiogiai kontroliuoti joje dalyvaujantieji. Taigi tai reikštų darbininkų tarybas pramonės įmonėse, liaudies demokratiją bendruomenėse, ryšius tarp jų, laisvas didesnių bendruomenių asociacijas, siekiant suformuoti tarptautinę visuomenę. Galima aiškintis viso to detales, bet aš nematau didelio poreikio. Ir čia aš nesutinku su kai kuriais savo draugais: aš manau, kad pernelyg detalios kalbos apie ateities visuomenę peržengia mūsų suvokimo ribas. Žinoma, turės būti daug eksperimentų – mes mažai težinome apie žmones ir visuomenes, jų poreikius ir ribas. Egzistuoja per daug dalykų, kurių mes nežinome, taigi turi būti išbandyta daug alternatyvų.

Daug kartų aktyvistai, intelektualai, studentai klausė apie jūsų specifinę anarchistinės visuomenės viziją ir jūsų detalų planą sukurti tokią visuomenę. Sykį jūs atsakėte, kad „mes negalime suvokti, kokios problemos iškils, kol neeksperimentuosime“. Ar jums taip pat atrodo, kad daug kairiųjų intelektualų eikvoja per daug energijos teoriniuose disputuose apie teisingas priemones ir tikslus, kad sugebėtų pradėti „eksperimentuoti“ praktikoje?

Daug žmonių supranta, kad tai ypač svarbu, ir suvokia, kad jie negali veikti kaip, sakykime, savo bendruomenių organizatoriai, kol neturi detalios ateities vizijos, kurią stengiasi pasiekti. Ką gi, taip jie supranta pasaulį ir save. Aš neketinu

sakyti, kad tai blogai. Gal tai tinkama jiems, bet netinkama man. Daug gėlių turi teisę žydėti. Žmonės veikia įvairiai.

Ekonominės globalizacijos procesui kasdien stiprėjant, daugeliui kairiųjų kyla dilema – ar dirbti, stiprinant nacionalinių valstybių suverenumą kaip apsauginį skydą nuo užsienio ir globalinio kapitalo kontrolės, ar ieškoti nenacionalinių dabartinės globalizacijos formos alternatyvų, kurios taip pat globalinės. Kokia jūsų nuomonė apie šią mįslę?

Kaip paprastai, nematau čia konflikto. Puiku naudoti visas priemones, kad nacionalinės valstybės atsilaikytų prieš eksploataciją, priespaudą, viešpatavimą, prievartą ir taip toliau, ir tuo pat metu stengtis pakeisti šias priemones alternatyvų plėtra. Čia nėra konflikto. Reikia pasinaudoti visomis prieinamomis priemonėmis. Nėra konflikto tarp bandymo nuversti vyriausybę ir naudojimo priemonių, kurios yra galimos iš dalies demokratinėje visuomenėje, priemonių, kurios buvo plėtotos per ilgaamžes kovas. Jūs turite naudotis jomis ir stengtis žengti toliau, galbūt sužlugdyti instituciją. Panašiai kaip žiniasklaidoje. Aš labai džiaugiausi rašydamas skiltis *New York Times* ir *Z Magazine*. Čia nėra prieštaravimo. Pažvelkime į Masačusetso technologijos institutą. Man ten labai gera dirbti; aš galiu daryti tai, ką noriu. Aš čia jau penkiasdešimt metų ir man niekad nekilo mintis jo palikti. Bet čia esama dalykų, kurie beviltiškai neteisėti. Pavyzdžiui, su karo reikalais susijusios pramonės šerdis. Taigi dirbi jame ir bandai jį pakeisti.

Daug kas priešinasi „demokratijai“, nes ji vis dar yra tironijos forma – daugumos tironijos. Priešinamasi daugumos valdymo principui, teigiant, kad daugumos pažiūros ne visada sutampa su morališkai teisingomis pažiūromis. Dėl to mes privalome veikti pagal šios sąžinės diktatą, net jei šis yra nukreiptas prieš daugumos ar vadovų nuomonę arba visuomenės įstatymus. Ar sutinkate su šiuo požiūriu?

Negaliu pasakyti. Jei nori būti visuomenės dalis, turi apskritai priimti daugumos sprendimus, jei tik nėra didelės priežasties jų nepriimti. Jei aš šiąnakt važiuosiu namo, ir degs raudona šviesa, aš sustosiu, nes taip nusprendė bendruomenė. Nesvarbu, kad yra trečia valanda nakties, ir aš galiu pravažiuoti pro šviesoforą nepagautas, nes nieko aplink nėra. Jei esi visuomenės dalis, perimi elgesio modelius, su kuriais galbūt nesutinki. Bet yra nepriimtinų dalykų, kai pajunti, kad privalai pats sąmoningai pasirinkti, ir kad daugumos sprendimai yra amoralūs. Bet vėlgi, ieškant išganingos formulės, galima labai susikrimsti. Kartais turi nuspręsti, prieštaraudamas savo draugams. Kartais tai bus teisėta, kartais ne. Paprastai tokiems dalykams nėra ir negali būti formulių. Žmogaus gyvenimas per daug komplikuotas, jame per daug dimensijų. Jei nori pažeisti bendruomenės normas, turi tam turėti labai svarių priežasčių. Tau tenka uždavinys įrodyti, kad esi teisus, neužtenka tiesiog tarti – „šitaip sako mano sąžinė“. Tai nepakankamas paaiškinimas.

Kokia jūsų nuomonė apie vadinamąjį „mokslinį“ anarchizmą – bandymus moksliškai įrodyti Bakunino prielaidą, kad žmogiškos būtybės turi laisvės instinktą. Kad mes turime ne tik polinkį į laisvę, bet taip pat ir biologinį poreikį. Tai kažkuo primena jūsų taiklius teiginius apie universalią gramatiką...

Tikrai turiu vilties, kad tai – ne vien mokslinis rezultatas. Apie žmogaus prigimtį žinoma tiek mažai, kad negalima daryti jokių rimtų išvadų. Mes negalime netgi įminti vabzdžių prigimties paslapčių. Mes darome išvadas – preliminarias, pasitelkę savo intuiciją, viltis, šiek tiek patirties. Šitaip mes galime prieiti išvadas, kad žmonės turi laisvės instinktą. Bet neturime manyti, kad tai kyla iš mokslinio pažinimo ir supratimo. Taip nėra ir negali būti. Nėra taip toli pažengusio mokslo apie žmones ir jų santykius, arba net apie paprastesnius organizmus.

Paskutinis klausimas. Henry Davidas Thoreau pradeda savo esė „Apie pilietinį nepaklusnumą“ tokiu sakiniu: „Geriausia valdžia yra ta, kuri valdo mažiausiai, arba išvis nevaldo“. Istorija mus moko, kad mūsų laisvė, galimybės rūpintis darbininkų teisėmis, aplinkos apsaugos reikalais niekad nebuvo mums suteiktos turtingos ir įtakingos mažumos, bet už jas visada buvo kovojama paprastų žmonių pilietiniu nepaklusnumu. Kokie šiuo atžvilgiu turi būti mūsų pirmieji žingsniai į kitokį, geresnį pasaulį?

Yra daug būdų pasiekti įvairius tikslus. Jei mes pažvelgtume į neatidėliotinas problemas JAV, turbūt pagrindinė vidaus problema yra sveikatos apsaugos krizė, ji labai rimta. Žmonės negali gauti vaistų, nesulaukia medicininės priežiūros, kaštai nekontroliuojami, darosi vis blogiau ir blogiau. Tai didžiulė problema. Ir aš manau, kad iš principo ją galima išspręsti parlamentiniu būdu. Nesenų apklausų duomenimis, 80 procentų gyventojų norėtų daug racionalesnių programų, tam tikros nacionalinės sveikatos apsaugos, kuri būtų daug pigesnė bei efektyvesnė ir galėtų jiems suteikti paslaugas, kurių jiems reikia. Bet demokratinė sistema tokia sugedusi, kad 80 procentų gyventojų negali net išsakyti savo nuomonės išrinktiesiems. Bet šitokią padėtį galima pakeisti. Štai Brazilijoje daugiau kliūčių nei mūsų šalyje, bet jos gyventojai privertė parlamentą priimti įstatymus, kurie pavertė šalį AIDS medikamentų tiekimo lydere, dėl to nukrito jų kainos kitur, ir buvo pažeistos tarptautinės prekybos taisyklės, primestos JAV ir kitų turtingų šalių. Jie tai padarė. Jei Brazilijos valstiečiai gali tai padaryti, mes taip pat galime. Racionalios sveikatos apsaugos sistemos sukūrimas yra tikslas, kurį privalu pasiekti, ir galite sugalvoti dar tūkstantį kitų dalykų. Neįmanoma sudėlioti jų eilės tvarka, nėra pirmojo žingsnio. Visi žingsniai turi būti žengti. Gali spręsti, ar imtis to, ano, ar dar kito, pagal savo paties asmeninius rūpesčius, pareigas ir energiją. Visi šie dalykai yra interaktyvūs, vienas kitą paremia. Aš darau dalykus, kuriuos manau esant svarbius, tu darai dalykus, kuriuos tu laikai svarbiais, jie daro jiems svarbius da-

lykus, visi tie dalykai gali būti priemonės pasiekti daugiau ar mažiau tuos pačius tikslus. Pasiekimai vienoje srityje gali paskatinti kitos srities pasiekimus. Bet kaip galiu pasakyti, koks turi būti pirmas žingsnis?

Ar einate į rinkimus? Ar balsuojate?

Kartais. Vėlgi tai priklauso, ar verta priimti tą sprendimą, ar šio balsavimo padariniai yra tokie svarbūs, kad nusipelno laiko ir pastangų. Sprendžiant vietinius reikalus aš beveik visada balsuoju. Pavyzdžiui, neseniai mieste, kuriame aš gyvenu, vyko referendumas, – juo buvo panaikinti juokingi mokesčių apribojimai, aš už tai balsavau. Maniau, kad svarbu yra mieste turėti mokyklas, gaisrines, bibliotekas ir taip toliau. Dažnai vietiniai rinkimai lemia šiek tiek pokyčių, o tada... Jei ši valstija (Masačusetsas) svyruotų per prezidento rinkimus, balsuočiau prieš Bushą.

O kaip dėl artėjančių rinkimų?

Kol ši valstija nėra apsisprendusį, yra kitų pasirinkimų. Galima rasti priežasčių balsuoti už Ralphą Naderą, ar už Žaliųjų partiją, ji taip pat siūlo kandidatus šiems rinkimams. Yra daug galimybių rinktis, priklausančių nuo to, kokią reikšmę tam teiki.

2004

išleido:
kitos knygos
Vienybės g. 21, LT-51379, Kaunas
www.kitosknygos.lt, info@kitosknygos.lt

spausdino:
UAB "Taurapolis"
Raudondvario pl. 242E, LT-47158, Kaunas
info@taurapolis.lt

viršelio dizainas ir knygos maketas:
Jolantos Miliūnienės